

NILF-rapport 2004–7

Landbruket i Norge og EU

– Status og utviklingstrekk

Agriculture in Norway and in EU
– Status and Trends

Lars Johan Rustad
(red.)

Tittel	Landbruket i Norge og EU – Status og utviklingstrekk
Forfatter	Lars Johan Rustad (red.)
Prosjekt	Landbruket i Norge og EU – Status og utviklingstrekk (E036)
Utgiver	Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning (NILF)
Utgiversted	Oslo
Utgivelsesår	2004
Antall sider	201
ISBN	82-7077-582-7
ISSN	0805-7028
Emneord	landbruk, økonomi, landbrukspolitikk, struktur, matvareindustri, handel, EU

Litt om NILF

- Forskning og utredning angående landbrukspolitikk, matvaresektor og -marked, foretaksøkonomi, nærings- og bygdeutvikling.
- Utarbeider nærings- og foretaksøkonomisk dokumentasjon innen landbruket; dette omfatter bl.a. sekretariatsarbeidet for Budsjettnemnda for jordbruket og de årlige driftsgranskingene i jord- og skogbruk.
- Utvikler hjelpemidler for driftsplanlegging og regnskapsføring.
- Finansieres av Landbruksdepartementet, Norges forskningsråd og gjennom oppdrag for offentlig og privat sektor.
- Hovedkontor i Oslo og distriktskontor i Bergen, Trondheim og Bodø.

Forord

Formålet med denne publikasjonen er å beskrive status og utviklingstrekk for landbruk og næringsmiddelindustri i Norge, sammenlignet med EU-land. Det er lagt vekt på å belyse likheter og forskjeller i det å drive og organisere landbruk i Norge og EU.

Ved å samle slikt stoff i en rapport er vårt håp at det blir lett tilgjengelig og kan danne basis for videre analyser og vurderinger. Det er stadig debatt om Norges framtidige forhold til EU og publikasjonen bør være interessant både for produsenter, forvaltning, politikere, næringslivet, journalister, studenter og interesseorganisasjoner.

Forskningsrådet har finansiert arbeidet med midler fra Styret for forskningsmidler over Jordbruksavtalen.

Publikasjonen er utarbeidet ved felles innsats fra en rekke av NILFs medarbeidere. Lars Johan Rustad har vært prosjektleder og redaktør. Nils Øyvind Bergset har skrevet det meste i kapitlene 1 og 9. Lars Johan Rustad har skrevet kapittel 2, bidratt på kapittel 4 og 7 og hatt ansvaret for kapittel 8 der også Nils Øyvind Bergset har bidratt. Kapittel 3 er skrevet av Asbjørn Veidal. Oddmund Hjukse har skrevet vesentlige deler av kapitlene 4 og 7. Johanne Kjuus har hatt ansvar for kapittel 5. Sjur Spildo Prestegard har hatt ansvar for kapittel 6 og 10.

Forfatterne av temaartiklene er angitt i tilknytning til hver artikkel. Klaus Mittenzwei har i tillegg til to temaartikler bidratt som kvalitetssikrer og rådgiver i arbeidet. Anne Bente Ellevold har hatt ansvar for tilrettelegging av tabeller og figurer og stått for klargjøring av manuskriptet for trykking.

Arbeidet med rapporten ble avsluttet medio oktober 2004.

Oslo, oktober 2004

Ivar Pettersen

Innhold

SAMMENDRAG	1
1 LANDBRUKSPOLITIKK	9
1.1 EUs landbrukspolitikk	9
1.1.1 Prinsippene bak landbrukspolitikken	9
1.1.2 Historisk ramme	16
1.1.3 Produksjonsbegrensinger	18
1.1.4 Prisdannelse og markedsregulering	18
1.2 Norsk landbrukspolitikk	20
1.2.1 Prinsippene bak landbrukspolitikken	20
1.2.2 Historisk ramme	22
1.2.3 Produksjonsbegrensninger	25
1.2.4 Prisdannelse	25
1.3 Oppsummering	27
2 NØKKELTALL – PRIMÆRLANDBRUKET	29
2.1 Struktur og bruksstørrelse	29
2.2 Jordbruksareal	36
2.3 Produksjon	40
2.4 Selvforsyningsgrad	42
2.5 Sysselsetting	43
3 UTVIDELSE AV EU OG LANDBRUKSNÆRINGEN	45
3.1 Innledning	45
3.2 Nøkkeltall	46
3.3 Landbrukets rolle og sammensetning	47
3.3.1 Landbrukets økonomiske rolle	47
3.3.2 Struktursammensetning	52
3.3.3 Landbruksproduksjon	53
3.4 CAP for de nye medlemslandene	55
3.5 Forbruksmønsterets betydning for landbruksmarkedet	56
4 ØKONOMISK SITUASJON	57
4.1 Primærprodusentnivå	57
4.2 Landbruket som del av totaløkonomien	70
4.3 Inntektene i primærlandbruket	71
4.4 Inntekter fordelt på produksjoner	73
4.5 Økonomisk resultat	75
5 MATVAREINDUSTRIEN	79
5.1 Struktur	79
5.1.1 Sysselsatte i nærings- og nytelsesmiddelindustrien	79
5.1.2 Bedrifter i nærings- og nytelsesmiddelindustrien	82

5.1.3	Produksjonsverdi	84
5.1.4	Bearbeidingsverdi	87
5.1.5	Handel med nærings- og nytelsesmidler	89
5.2	Nærings- og nytelsesmiddelindustrien i de 10 nye medlemslandene.....	94
6	ENGROS- OG DAGLIGVAREHANDELEN	97
6.1	Struktur i dagligvaremarkedet	97
6.1.1	Det norske dagligvaremarkedet.....	99
6.1.2	Konsentrasjon i de nordiske dagligvaremarkedene.....	100
6.1.3	Konsentrasjonen i dagligvarehandelen i EU	102
6.2	Butikktyper i Norge og i EU.....	107
6.3	Framveksten av handelens egne merkevarer.....	109
6.4	Økt internasjonal konkurranse i de nordiske dagligvaremarkeder.....	111
6.5	Utviklingen i engroshandel med dagligvarer i Norge og i EU.....	114
7	PRISER OG KOSTNADER	117
7.1	Produsentpriser	117
7.2	Forbrukerpriser	125
7.2.1	Problemer med å sammenligne absolutte priser.....	125
7.2.2	Årsaker til prisforskjeller mellom land	125
7.2.3	Sammenligning av prisnivåindekser.....	126
7.3	Kostnader i primærjordbruket.....	127
7.3.1	Ikke-varige driftsmidler.....	128
7.3.2	Faste kostnader, varige driftsmidler.....	131
8	HANDEL	137
8.1	Handelsavtaler mellom Norge og EU	137
8.1.1	EØS - avtalen	137
8.1.2	Artikkel 19	138
8.1.3	Protokoll 3	138
8.1.4	RÅK.....	139
8.2	Handel mellom Norge og EU	140
8.2.1	Oversikt over kvoter inn til Norge	143
8.3	Norsk import/eksport mot tredjeland	144
8.4	Handel i EU.....	145
8.4.1	Intra-EU handel.....	145
8.4.2	EUs handel med land utenfor EU	146
9	STØTTE TIL LANDBRUKET	149
9.1	Generelt.....	149
9.2	EU	149
9.2.1	Markedsprisstøtte	151
9.2.2	Direkte støtte	152
9.2.3	Støtte til bygdeutvikling.....	157
9.2.4	Enkeltbrukstilskudd	158
9.3	Norge.....	160
9.3.1	Markedsregulering.....	161
9.3.2	Støtte til produsent	161

9.3.3 Velferdstiltak	164
9.4 Oppsummering	165
10 FORHOLDET TIL INTERNASJONALE AVTALER OG ORGANISASJONER	167
10.1 OECDs støtteberegninger for jordbruket	168
10.1.1 Oppbygging av beregningene	168
10.1.2 OECDs beregninger for Norge og for EU	170
10.2 WTO-forpliktelser	175
10.2.1 Norges oppfølging av WTO-forpliktelsene	175
10.2.2 EUs oppfylning av WTO-forpliktelsene	180
 REFERANSER	 183
 VEDLEGG	 189

Temaoversikt

1. Argumenter for og mot norsk medlemskap i EU	23
2. Produksjon og sysselsetting i norsk jordbruk ved et EU-medlemskap	37
3. Islandsk jordbruk og EU/CAP	49
4. Jordbruket i Østerrike: Erfaringer etter innlemmelsen i EU	65
5. Marginstudier	91
6. Handelshindringer mellom Norge og EU	133
7. Markedsregulering	141
8. Hva innebærer en frikobling av direkte tilskudd for norsk landbruk ?	155
9. Konsekvenser av sommerens rammeavtale i WTO-forhandlingene	173

Sammendrag

Målet med denne utredningsrapporten har vært å samle tall og annen informasjon som belyser forholdet mellom Norge og EU på landbruksområdet. Oppdaterte data og opplysninger er hentet fra en rekke kilder. Det er lagt mest vekt på data fra de seneste årene og på å sammenligne Norge med EU-land nordvest i Europa.

Ett av målene for landbrukspolitikken i både Norge og EU er stabile markeder for både produsenter og forbruker. I tillegg vektlegges landbrukets multifunksjonelle rolle. I virkemiddelbruken baserer både Norge og EU prisdannelsen på et sterkt tollvern og omfattende regulering, men det er betydelig forskjell i måten dette er utformet på. I EU fungerer de institusjonelle prisene som et sikkerhetsnett mens de i Norge er maksimalpriser. Melkekvoter og andre produksjonsbegrensende tiltak benyttes av EU og kanskje i enda større grad i Norge.

Både Norge og EU har mange støtteordninger. Organisering og finansiering av markedsreguleringen er forskjellig. Overproduksjon er i Norge produsentens ansvar, mens myndighetene har ansvar for dette i EU. Direkte støtte er i Norge mer differensiert i forhold til regioner. EU vil fra 2005 frikoble støtten fra produksjonen via innføringen av et enkeltbrukstilskudd. Når det gjelder velferdsstøtte og skatteordninger er det stor forskjell mellom landene fordi de enkelte medlemslandene i EU kan lage sine egne ordninger.

Produsentprisene på jordbruksvarer er gjennomgående høyere i Norge enn i EU-land. På produkter som korn og svinekjøtt er det liten prisforskjell mellom land i EU, mens hagebruksprodukter, egg og sau/lammekjøtt viser relativt stor prisspredning mellom land i EU. Egg og sau/lammekjøtt er unntak der Norge ikke har de høyeste produsentprisene. Prisforskjellen mellom Norge og EU er mindre for grovfôrbasert kjøttproduksjon enn i kraftfôrbasert kjøttproduksjon. Dette har for det første sammenheng med at tilskuddsandel i Norge er lavere i kraftfôrbasert enn i grøvfôrbasert kjøttproduksjon. For det andre er norske kraftfôrpriser høyere enn i EU. Også på forbrukerpriser ligger norske matpriser i øverste sjikt i Europa. Forskjellen til gjennomsnittlige EU-25 priser er størst for kjøtt og minst for frukt.

Det har vært en meget kraftig omstilling både i Norge og EU i den relativt korte perioden fra 1995 til litt inn i det nye årtusenet. Sammenlignet med 1995 er opptil 1 av 3 produsenter borte i enkelte produksjoner i enkelte land. Den andre siden av dette er at gjennomsnittlig størrelse på gjenværende jordbruksbedrifter viser kraftig økning i samme periode. Samtidig er det betydelig strukturforskjell mellom land innen EU og også variasjon i utviklingstakt. Østerrike har en småskalastruktur som ligner den norske. Storbritannia har i gjennomsnitt de største jordbruksbedriftene i EU, og har hatt minst endring siden 1995.

De nye medlemslandene i EU fra 2004 har en høyere andel sysselsatte i primærnæringene enn gjennomsnittet av EU-15. Med utvidelsen økte antall gårdbrukere i EU fra 7 til 11 mill. Bruksstrukturen er i flere nye medlemsland delt i en gruppe

svært store enheter og mange små selvbergingsenheter. I mange av disse landene bruker befolkningen over 1/3 av inntekten sin på mat, mens tilsvarende andel i Norge er 11 %. EU ønsker å øke produktiviteten, og antall gårdbrukere vil måtte reduseres betydelig i de nye medlemslandene.

Resultatmålene som vektlegges på enkeltbruksnivå i EU avviker noe fra de målene vi er vant til i Norge. Gjennomsnittresultater for jordbruksbedrifter i EU-15 viser omtrent samme nivå som i Norge. Resultatene fra Nederland og Danmark er en del over norsk nivå for sammenlignbare jordbruksbedrifter. Også når vi studerer årsverksinntekt for landbrukssektoren samlet i de enkelte land, finner vi Nederland og Danmark i øvre sjikt sammen med Storbritannia.

Nærings- og nytelsesmiddelindustrien i EU-15 hadde ca. 2,74 mill. sysselsatte i 2001 og utgjorde med det om lag 12 % av det totale antall sysselsatte i industrien i EU. Norsk nærings- og nytelsesmiddelindustri hadde samme år 52 435 sysselsatte og det utgjorde 19 % av total sysselsetting i norsk industri. Produksjonsverdien i EU var 626 mrd. euro (€) i 2001 som tilsvarte 13 % av total produksjonsverdi i industrien i EU. Produksjonsverdien i Norge er 123 mrd. kroner eller omtrent 15 mrd. €. Dette er 25 % av produksjonsverdien i norsk industri. I EU går om lag 70 % av den totale jordbruksproduksjonen til EUs nærings- og nytelsesmiddelindustri mens dette er tilnærmet 100 % i Norge.

Konsentrasjonen i dagligvarehandelen har økt i alle land og antall butikker er redusert. Konsentrasjonen er likevel større i Norden enn lenger sør i Europa. I Norge har 4 kjeder 99 % av markedet. Omfanget av handelens egne merkevarer er større i mange EU-land enn i Norge og Norden forøvrig. I Norge står landbrukssamvirkenes merkevarer sterkere enn i EU. Foreløpig har hypermarkeder (store dagligvarebutikker) liten markedsandel i Norge i forhold til i EU.

EØS-avtalen omfatter generelt ikke primærjordbruk, men inneholder bestemmelser om redusert toll på bearbeidede landbruksvarer (RÅK-varer). Det er også bestemmelser om tollfrie kvoter mellom Norge og EU for en del landbruksvarer, og et siktemål om gradvis handelsliberalisering. Norges import av bearbeidede landbruksvarer er økende og var 4,3 mrd. kroner i 2003, mens eksporten er relativt stabil på 0,85 mrd. kroner. I 2002 både importerte og eksporterte EU-15 mat og landbruksprodukter for omtrent 465 mrd. kroner. I tillegg var det en internhandel mellom land i EU-15 tilsvarende omtrent 1 250 mrd. kroner. Tilsvarende eksporterte Norge for 23,5 mrd. kroner der omtrent 20 mrd. kroner gjelder fisk. Norges totale import i 2002 var på 14,6 mrd. kroner.

OECDs PSE-beregninger inkluderer både skjermingsstøtte og budsjettstøtte. Norges støtte i prosent av produksjonsverdien er beregnet til drøyt 70 % som er omtrent dobbelt så høyt som i EU. Når det gjelder WTO-forpliktelsene har Norge nesten nådd taket for tillatt markedsprisstøtte og direkte prisstøtte (AMS-taket), mens EU bare har utnyttet snaut to tredeler, og har således forhandlingsrom for reduksjoner i WTO. På den andre siden utnytter EU eksportstøtten for en del produkter nesten maksimalt, slik at EU her er mer sårbare enn Norge nå som rammeavtalen fra Genève åpner for full avvikling av eksportstøtteordninger.

Summary

The objective of this study was to collect data and other information to illustrate the relationship between Norway and the EU in the field of agriculture. Up-to-date data and information have been obtained from a number of sources. The focus has been mostly upon data from recent years and on comparing Norway with EU countries in north-western Europe.

One of the objectives of the agricultural policies of both Norway and the EU is to achieve stable markets both for producers and for consumers. In addition, the multifunctional role of agriculture is emphasised. Both Norway and the EU base price formation on strict customs protection and widespread regulations, but there are significant differences in the way these are constructed. In the EU, the institutional prices function as a safety net, while in Norway they are maximum prices. Milk quotas and other production-restricting measures are used by the EU and maybe to an even greater extent in Norway.

Both Norway and the EU have many subsidy schemes. However, the organisation and financing of the market regulations are different. In Norway overproduction is the responsibility of the producer, while the authorities assume responsibility for this in the EU. Direct subsidies in Norway show more variation on a regional basis. From 2005, the EU will decouple agricultural subsidies from production volumes by introducing single-farm payments. With regard to welfare benefits and taxation systems, there are wide variations between EU countries because the individual member countries are free to create their own systems.

Product prices for agricultural goods are on average higher in Norway than in the EU countries. Price variations for such products as cereals and pork are small among the EU countries, while horticultural products, eggs and lamb show relatively large price variations within the EU. Eggs and lamb are exceptions for which Norway does not have the highest product prices. The price differentiation between Norway and the EU is smaller for meat production based on coarse fodder than for that based on concentrates. Firstly, this is connected with the fact that the subsidy level in Norway is lower for meat production based on concentrates than for that based on coarse fodder. Secondly, Norwegian feed concentrate prices are higher than those in the EU. As regards the price paid by the consumer, Norwegian food prices are among the highest in Europe. The difference from average EU-25 prices is greatest for meat and least for fruit.

A very significant structural adjustment has taken place both in Norway and in the EU in the relatively short period from 1995 to the first years of the new millennium. Compared with 1995, up to one third of producers have disappeared in certain fields of production in some countries. On the other hand, the average size of the remaining agricultural operations has shown a considerable increase in the same period. There are considerable structural differences between the EU countries, as

well as variations in the rate of development. Austria has a small-scale farm structure similar to Norway's. On average, Great Britain has the largest farm units in the EU, and here the change since 1995 has been smallest.

The countries which joined the EU in 2004 have a higher proportion of the population in the primary industries than the average for EU-15. As a result of the expansion, the number of farmers in the EU grew from 7 to 11 million. In several member countries the industry consists of a group of very large units and many small subsistence farm units. In many of these countries, the population spends more than one third of its income on food, while the corresponding figure in Norway is 11 %. The EU wishes to increase productivity, and the number of farmers will need to be reduced significantly in the new member countries.

The performance indicators which are emphasised at the farm level in the EU are somewhat different from the measures we are used to in Norway. Average results for agricultural operations in EU-15 are at approximately the same level as in Norway. The results in the Netherlands and Denmark are somewhat higher than those for comparable agricultural operations in Norway. Moreover, when we study the income per man-year for the entire agricultural sector in the individual countries, we find that the Netherlands and Denmark are near the top, together with Britain.

The food industry in EU-15 employed approximately 2.74 million people in 2001, thereby amounting to approximately 12 % of the total industrial workforce in the EU. In the same year, Norwegian food and related products industry employed 52,435 people and constituted 19 % of the total workforce in Norwegian industry. The production value in the EU was € 626 billion in 2001, corresponding to 13 % of the total production value in EU industry. The production value in Norway was NOK 123 billion, or approximately € 15 billion, which amounts to 25 % of the production value of Norwegian industry. In the EU, about 70 % of the total agricultural production goes to the food and related products industry, while in Norway the figure is close to 100 %.

The concentration of the grocery trade has increased in all countries, and the number of shops has fallen. The concentration is however greater in Norway, where four chains cater for 99 % of the market, than in more southerly parts of Europe. The range of the trade's own brand products is greater in many EU countries than in Norway and the rest of the Nordic region. In Norway the brand products of the agricultural co-operatives have a stronger position than in the EU. So far, hypermarkets have a minor market share in Norway, compared with the EU.

The EEA Agreement generally does not apply to primary agriculture, but contains provisions regarding reduced customs duties on processed agricultural goods. It also contains provisions regarding duty-free quotas between Norway and the EU for a number of agricultural products, and the goal is a gradual liberalisation of trade. Norway's imports of processed agricultural goods is increasing and was NOK 4.3 billion in 2003, while exports are relatively stable, at NOK 0.85 billion. In 2002, EU-15 both imported and exported food and agricultural products to a value of approximately NOK 465 billion. In addition, internal trade among coun-

tries in EU-15 amounted to approximately NOK 1,250 billion. Norway's corresponding exports were worth NOK 23.5 billion, of which approximately NOK 20 billion applied to fish. Norway's total imports of food in 2002 had a value of NOK 14.6 billion.

The OECD's PSE calculations include both market price support and budgetary support. Norway's support as a percentage of the production value is estimated at over 70 %, which is approximately twice as high as in the EU. As regards its obligations to the WTO, Norway has almost reached the permitted limit of market price support and direct price support (the AMS limit), while the EU has only made use of a little under two-thirds and hence has room to negotiate reductions with the WTO. On the other hand, The EU makes almost the maximum use of export subsidies for a number of products, and is hence more vulnerable than Norway now that the Geneva framework agreement opens the way for the complete elimination of export subsidy schemes.

Innledning

Bakgrunn for rapporten og noen generelle merknader

NILF har ofte forespørsler om sammenlignbare tallstørrelser mellom Norge og andre europeiske land når det gjelder landbrukssektoren. Ikke minst gjelder dette økonomiske forhold som priser, inntekter og kostnader, men også mer «indirekte» størrelser, som produksjon, strukturforhold, naturgitte forhold og andre rammebetingelser. Svar på slike spørsmål vil en finne i denne rapporten. Norsk statistikk på området er, dels gjennom samarbeidsordninger med EU, under tilpasning til EUs standarder, noe som gjør det mulig å innhente og analysere sammenlignbare tall.

Også med bakgrunn i en stadig debatt om Norges forhold til EU er en sammenligning av landbrukssektoren av stor interesse. Det er spesielt interessant å sammenligne forholdene i Norge med EU samlet, men på grunn av ulikehetene i landbruket innen EU, er det i rapporten også sammenlignet med de enkelte medlemslandene. For å gi et perspektiv på fremtidige utviklingstrekk i EU, er det også sett på tall fra de ti nye sentral- og østeuropeiske medlemslandene.

Når det gjelder omtale av ordninger tar vi i hovedsak for oss EU som system, og har ikke tatt med en rekke nasjonale ordninger. Dette står i motsetning til behandlingen av Norge, der et større bilde av helheten er med.

De ovenfor nevnte forholdene uttrykker hvorfor denne rapporten er laget og hva den handler om. Målet har vært å utarbeide en rapport med tallmateriale og annen informasjon som belyser forholdet mellom Norge og EU på landbruksområdet. Det har videre vært et mål å legge opp til at tallmaterialet, og således rapporten, relativt lett skal kunne oppdateres på et senere tidspunkt. På de fleste områder er svært mye mer informasjon tilgjengelig enn det som er valgt ut til denne rapporten. Det er lagt mest vekt på data fra de seneste årene og på å sammenligne Norge med EU-land nordvest i Europa. Kildehenvisningene vil forhåpentlig være til hjelp for den som har behov for detaljer ut over det som er med i denne rapporten.

Innholdsfortegnelsen gir en god oversikt over rapporten. Det er fullt mulig å lese kapitlene uavhengig av hverandre etter egen interesse. Temaartiklene kan også leses uavhengig av rapporten for øvrig. Bakerst i rapporten er det en vedleggsdel som inneholder grunnlagsdata for figurer presentert i kapittel 4 og 7.

Rapporten vil måtte bære noe preg av at relativt mange personer har arbeidet parallelt. Et forhold som er behandlet litt ulikt i de enkelte kapitlene gjelder valg av kroner eller Euro/ECU som sammenligningsvaluta. For norske lesere er kroner trolig enklest å forholde seg til. Samtidig er det slik at de fleste tallene som skal presenteres av våre kilder er oppgitt i Euro. Både arbeidsmessig og på grunn av problemstilling med valg av kurs, er Euro likevel valgt som sammenligningsvaluta i mange kapitler. I perioden etter 1995 vil en kurs på 8 kroner per euro (€) eller ECU gi et rimelig resultat. I noen kapitler er en mer nøyaktig årskurs lagt til grunn ved

omregning. Tilgangen på data fra både Norge og deler av EU (særlig nye medlemsland) varierer. Tall for EU-15 og EU-25 er tatt med der slike tall er funnet.

Fra 1. oktober 2004 har Eurostat frigitt nesten alle sine data. En stor del av disse dataene har til nå bare vært tilgjengelig for privilegerte brukere, eller vært belagt med betalingsordninger. NILF har i prosjektarbeidet hatt tilgang til Eurostats database NewCronos der de fleste data på landbruksområdet ligger.

Det er verdt å gjøre oppmerksom på at en del kilder oppdateres kontinuerlig. For eksempel oppdaterer Eurostat stadig sine databaser ettersom medlemslandene innrapporterer korreksjoner. Dette forholdet gjør at leserne ikke nødvendigvis finner igjen nøyaktig samme tall dersom en selv studerer angitte kilde. Det kan også forklare at nesten like kildehenvisninger gir litt ulike resultater. Eurostat oppdaterer databasen, mens deres trykte publikasjoner vil kunne ha eldre tall.

Prosjektet har styrket NILFs kompetanse på landbruksområdet ved at flere medarbeidere har bidratt og fått anledning til å fordype seg i fagfelt de er interessert i. Erfarne medarbeidere har fått styrket sin spisskompetanse, og andre medarbeidere har utvidet sitt kompetansefelt.

1 Landbrukspolitik

1.1 EUs landbrukspolitik

1.1.1 Prinsippene bak landbrukspolitikken

EU er et dypt internasjonalt samarbeid mellom selvstendige stater, og de institusjonelle rammene og beslutningssystemene bærer preg av at vi snakker om en spesiell konstruksjon i internasjonal politikk. De institusjonelle rammene for EU som organisasjon og for den landbrukspolitikken som føres er:

- Avtaleverket. Traktatene mellom medlemslandene som definerer målsettinger med samarbeidet og maktfordelingen mellom de ulike organene.
- Ministerrådet. Det viktigste beslutningsorganet er Ministerrådet som består av landenes fagministre på de ulike områdene.
- Kommisjonen. Rollen som initiativtaker og utøvende makt er tillagt Kommisjonen som i tillegg har en rekke underkomiteer til hjelp i sitt arbeid.
- Europaparlamentet. Parlamentets rolle har i stor grad vært konsultativ, men reformer har sikret parlamentet stadig større innflytelse over blant annet budsjettet og utnevnelsen av kommisærer.
- Europadomstolen. Eventuelle tvister vil bli behandlet av Europadomstolen.

De viktigste styringsmekanismene i EU er reguleringer (lover), direktiver (pålegg om endring av nasjonale lover og regler) og beslutninger.

EUs felles landbrukspolitik kalles gjerne CAP som står for Common Agricultural Policy. Prinsippene som ligger bak CAP er fastlagt i traktatverket som medlems-

landene er enige om. Målene for landbrukspolitikken, slik de engang ble nedfelt i Romatraktaten og senere er videreført ved alle endringer av traktatene, er formulert slik (Forsell 1992):

- *«Å øke produktiviteten i landbruket gjennom å fremme teknisk utvikling og ved å sikre rasjonell utvikling av landbruksproduksjonen og optimal utnyttelse av produksjonsfaktorene, spesielt arbeidskraft*
- *På denne måten å sikre en rettferdig levestandard for landbruksbefolkningen, spesielt ved å øke de personlige inntektene for personer som er sysselsatt i landbruket*
- *Å stabilisere markedene*
- *Å sikre forsyninger*
- *Å sikre at forsyningene når forbrukerne til fornuftige priser.»*

Målsettingene for CAP i traktatverket har ikke blitt endret selv om politikken har endret fokus underveis. Bygdeutvikling, miljøvern og dyrevelferd er målsettinger som er viktige i dagens politikk, men som ikke er reflektert i traktatene (Agra Europe 2004).

I praktisk politikk har en gjerne holdt fram tre prinsipper som legger føringer for CAP (Ritson 1997 og Forsell 1992):

- Enhetlig marked
- Fellesskaplig preferanse
- Finansiell solidaritet

Det første prinsippet innebærer et felles indre marked uten handelsforstyrrende tiltak mellom medlemslandene. Med fellesskapelig preferanse menes det at landene har et grensevern rundt det indre markedet som sikrer en preferanse for produkter fra medlemsland framfor produkter fra tredjeland. Finansiell solidaritet handler om finansieringen av CAP hvor prinsippet er at alle tiltak skal finansieres fullt ut av EU, uavhengig av hvilket medlemsland som nyter godt av tiltaket. Siden EU-landene bidrar til EUs budsjett i forhold til deres økonomiske styrke, resulterer dette prinsippet i at enkelte land er netto mottakere fra CAP (særlig Irland, Frankrike og sørlige EU-land), mens andre land er netto bidragsytere (særlig Tyskland og Sverige).

Ut av disse overordnede målsettingene og prinsippene har praktisk politikk blitt utformet gjennom to hovedkomponenter:

- Markeds- og støttepolitikken
- Struktur-, miljø- og regionalpolitikken – under samlebetegnelsen bygdeutviklingstiltak¹

¹ Samlebetegnelsen «bygdeutviklingstiltak» er en nokså ordrett oversettelse av den engelske betegnelsen «*rural development*». Det som i rapporten betegnes som CAPs bygdeutviklingstiltak favner langt større enn de tiltakene som gjerne assosieres med bygdeutviklingstiltak i norsk landbruk, nemlig tradisjonelle BU-midler.

Den første pilaren i CAP omfatter markeds- og støttepolitikken. Innholdet i denne politikken har endret seg sterkt etter at den ble etablert på 1960-tallet. Virkemidlene i CAP omfattet opprinnelig kun markedsregulering i form av intervensjon for enkelte produkter hvis hovedfunksjon var å sikre en minimumspris for produsenten innenfor et system som holdt et høyere prisnivå enn verdensmarkedet. Markedsregulering ble etter hvert etablert for alle de viktigste produktene. Senere ble bruk av direkte inntektsstøtte et viktig virkemiddel i CAP. Den direkte støtten har også hatt ulik innretning fra å være basert på produksjon til å bli frikoblet fra produksjonen. Vi ser nærmere på støtteordningene i kapittel 9. I dag er store deler av jordbruksproduksjonen underlagt en form for markedsordning.

Etter hvert begynte EU å utvide virkemiddelbruken til også å omfatte struktur-, miljø- og regionalpolitiske tiltak som nå gjerne omtales som den andre pilaren i CAP. Et viktig struktur- og regionalpolitisk virkemiddel i CAP er den såkalte LFA-støtten eller støtte til vanskeligstilte områder («*less favoured areas*») som ble innført i 1975. Støtten gis som arealtilskudd i nærmere definerte områder med naturgitte ulemper som for eksempel fjellområder. I 1991 var over halvparten av alt jordbruksareal i EU omfattet av LFA-støtten. Andre struktur- og regionalpolitiske virkemidler inkluderer visse typer investeringsstøtte for enkeltbruk og støtte til næringsmiddelindustrien. I tillegg kan jordbruket i EU motta støtte gjennom EUs generelle regionalpolitiske tiltak.

I CAP-reformen fra 1992 ble den andre pilaren styrket gjennom større fokus på støtte til miljøvennlige driftsformer, førtidspensjonering og tilplanting av jordbruksareal med skog. Enda større vekt fikk de regionalpolitiske virkemidlene i Agenda 2000. EU åpnet der for at medlemslandene på frivillig basis reduserer den direkte støtten til fordel for bygdeutviklingsformål («*modulation*»). Et annet tiltak åpner for å knytte miljøkriterier til de direkte tilskuddene («*cross-compliance*») og redusere støtten for bruk som ikke oppfyller disse kriteriene. De innsparte midlene må så overføres til bygdeutvikling. Dette er nå innført som viktige prinsipper i politikken.

De økonomiske virkemidlene innen markeds- og støttepolitikken (CAPs første pilar) og struktur-, miljø- og regionalpolitikken (CAPs andre pilar) er hjemlet i EUs traktatverk. Mens markeds- og støttepolitikken finansieres i hovedsak av EU, er finansieringen av de fleste tiltakene innen struktur- og regionalpolitikken delt mellom EU og medlemslandene. Medlemslandenes egne støtteordninger til jordbruket, som ikke omfattes av EUs traktatverk, trenger EU-kommisjonens godkjenning på grunn av konkurransehensyn. Et viktig prinsipp med slike støtteordninger er at det kreves en form for gjenytelse av støttemottakeren (for eksempel pleie av kulturlandskapet). Derav følger at en støtteordning som kun har som formål å øke bøndenes inntekter, ikke er tillatt. Økonomiske virkemidler innen politikkområder der medlemslandene ikke har avstått suverenitet til EU, trenger heller ikke EU-kommisjonens godkjenning. Dette gjelder i første rekke tiltak innen skatte- og velferdspolitikken. Enkelte land, som for eksempel Tyskland, har i mange år støttet sitt jordbruk gjennom utstrakt bruk av særskilte skatte- og velferdsordninger.

Utgiftene til CAP finansieres av EAGGF (European Agricultural Guidance and Guarantee Fund) som består av to deler. Garantidelen (Guarantee) og utviklingsdelen (Guidance). Garantidelen finansierer markeds- og støttepolitikken og deler av bygdeutviklingspolitikken. Utviklingsdelen finansierer de viktigste delene av bygdeutviklingspolitikken. Siden jordbruket er et av de politikkområdene der EU har mest myndighet, og det tilføres betydelige midler, utgjør jordbruksdelen i EUs samlede budsjett en stor andel. Som tabell 1.1 viser har andelen av bevilgningene i EUs budsjett som brukes til jordbruksformål gått ned fra 52,3 % i 1998 til 46,8 % i 2004. Dette er et resultat av Agenda 2000, og det er forventet at andelen vil reduseres ytterligere. Til tross for at EU markedsfører struktur-, miljø- og regionalpolitikken som «CAPs andre pilar», er dens andel av budsjettmidlene forholdsvis beskjeden. Når Agenda 2000 er fullt ut implementert i 2006, skal andelen til CAPs andre pilar være rundt 10 % av hele EUs jordbruksbudsjett (EU-15).

Tabell 1.1 Utgifter til CAP sammenlignet med totalt budsjett i EU. 1994–2004

Ar	Totalt budsjett	Utgifter i Garantidelen		Utgifter i utviklingsdelen		Nettokostnader i CAP	
	Mill. ecu/euro	Mill. ecu/euro	Prosent	Mill. ecu/euro	Prosent	Mill. ecu/euro	Prosent
1994	59 909	32 970	55,0	3 335	5,6		
1995	65 498	34 503	52,7	3 609	5,5		
1996	80 457	39 108	48,6	3 935	4,9		
1997	80 003	40 423	50,5	4 132	5,2		
1998	79 245	38 748	48,9	4 367	5,5	41 417	52,3
1999	79 249	39 541	49,9	5 580	7,0	42 876	54,0
2000	77 879	40 467	52,0	1 387	1,8	39 508	50,7
2001	101 051	42 083	41,6	3 509	3,5	43 669	43,2
2002	95 656	43 214	46,2	2 957	3,1	45 350	47,4
2003	96 992	44 781	46,2	3 123	3,2	46 043	47,5
2004	100 676	44 760	44,5	3 565	3,5	47 142	46,8

Kilde: Agra Europe (2004)

Tabell 1.2 viser hvordan disse utgiftene er fordelt på de enkelte landene.

Tabell 1.2 Utgifter til CAP fordelt på medlemslandene. 1999–2002 i tusen euro

	Utgifter til garantidelen				Utgifter til utviklingsdelen			
	1999	2000	2001	2002	1999	2000	2001	2002
Belgia	1 002,8	954,6	938,6	942,1	86,5	4,5	5,3	12,9
Danmark	1 255,6	1,0	1 114,2	1 221,0	47,1	0,1	2,6	2,5
Finland	559,7	727,6	816,1	837,7	174,7	16,0	32,8	37,0
Frankrike	9 348,3	8 981,9	9 248,0	9 752,1	857,9	94,0	159,9	140,6
Hellas	2 570,9	2 597,2	2 616,6	2 633,8	321,0	42,6	369,2	411,5
Irland	1 680,3	1 678,3	1 599,4	1 709,2	121,8	35,5	42,9	36,2
Italia	4 656,4	5 031,3	5 347,9	5 671,9	1 350,7	384,1	403,9	487,1
Luxembourg	23,3	20,6	29,5	37,1	11,2	0,0	0,3	0,3
Nederland	1 372,7	1 396,6	1 155,5	1 132,7	60,8	2,1	14,2	13,4
Portugal	637,4	653,3	881,6	753,7	159,6	405,2	367,0	353,0
Spania	5 231,1	5 469,0	6 193,7	5 933,0	991,2	38 211,0	1 298,6	833,3
Storbritannia	3 922,2	3 922,2	4 380,3	3 642,6	231,8	57,2	86,3	81,5
Sverige	734,8	798,0	780,3	816,8	79,6	16,0	22,0	22,4
Tyskland	5 724,7	5 641,9	5 880,1	6 784,4	893,1	310,3	686,4	548,2
Østerrike	839,0	1 018,5	1 054,7	1 090,1	187,9	6,9	17,6	17,0
EU	38,5	38,5	46,9	256,3	5,4	-	-	0,0
Totalt	39 540,8	40 466,7	42 083,4	43 214,3	5 580,3	1 387,3	3 508,9	2 997,0

Kilde: Agra Europe (2004)

Fra Agra Europe (2004) gjengir vi på de neste to sidene hovedtrekkene i markedsordningen for de viktigste produksjonene. Tabellen gir en oversikt over prissystem, intervensjon/markedsregulering, tilskuddsordninger og produksjonsregulerende tiltak.

Tabell 1.3 Organiseringsen CAP i de ulike sektorene

Produkter (reguleringsnr.)	Institusjonell pris	Markedsprisstøtte	Direkte støtte	Annen støtte/begrensning av produksjonen
Svinekjøtt (2759/75)	Basispris	Private lagringsmuligheter åpnes av Kommissjonen når markedsprisene er lave. Støttekjøp i eksepsjonelle tilfeller.		
Storfe og kalv (1254/99)	Malpris	Private lagringssystemer utløses når EUs markedspriser faller under et fastsatt nivå. Intervensjon på storfe hvis markedet skulle kollapse.	Ulike typer støtte per dyr. Erstattes av enkeltbruks-tilskudd (SFP) fra 2005.	Nasjonale kvoter på støtten. Ekstensiveringstilskudd og sesongstøtte for slakt.
Saukjøtt (2529/2001)	Basispris	Private lagringsmuligheter åpnes av Kommissjonen når markedsprisene er lave.	Arlige søyetilskudd. Erstattes av SFP fra 2005.	Nasjonale kvoter på støtten. Ekstra støtte i LFA.
Egg (2771/75)				
Fjørfe (2771/75)				
Melk og melkeprodukter (1787/2003)	Intervensjonspris på smør og skummetmelkpulver.	Intervensjon for smør og skummetmelkpulver. Mulig intervensjon for visse harde oster. Støtte til foredling av skummetmelk, SMP og smør.	Støtte per tonn kvote.	Melkeproduksjonskvoter som allokteres av medlemsstatene.
Olivenolje (133/66)	Produksjonsmalpris	Produksjonsstøtte. Mulig for støtte til privat lagring.		Maksimum garanterte mengder allokert av medlemslandene.
Oljefrø (1782/2003)			Arealstøtte. Erstattes med SFP fra 2005.	Brakkleggingstilskudd.
Korn (1784/2003)	Intervensjonspris	Intervensjon basert på kvalitetsstandarder men begrenset til visse måneder.	Arealstøtte. Erstattes med SFP fra 2005.	Brakkleggingstilskudd. Egen subsidie for durumhvete.
Ris (1785/2003)	Intervensjonspris	Intervensjon basert på kvantitative grenser men begrenset til visse måneder.	Arealstøtte. Erstattes med SFP fra 2005.	

Tabell 1.3 fortsetter Organiseringsen CAP i de ulike sektorene

Produkter (reguleringsnr.)	Institusjonell pris	Markedsprisstøtte	Direkte støtte	Annen støtte/begrensning av produksjonen
Frukt og grønnsaker (2200/96)	Tilbaketrekkingspris eller kjøpspris.	Intervensjon gjennom produsentorganisasjoner.		Produksjonsstøtte til visse produkter koblet til minimum produsentpris.
Vin (1493/1999, 1227/2000 og 1623/2000)		Støtte til privat lagring.		Støtte til destillering. Forbud mot planting.
Tobakk (2075/92)		Produktpremier som betales i ulike grupper.		Kvoter foredelt på statene. Deler av støtten finansierer et Tobakkfond.
Lin og hamp (1308/70)			Støtte til lagring.	Støtte til produsenter.
Sukker (1260/2001)	Intervensjonspris for rasukker. Minimumspris for sukkerbeter.	Prisen støttes gjennom kontroll av produksjonsvolum.		Produksjonskvoter for sukker.

Kilde: Agra Europe (2004)

1.1.2 Historisk ramme

Den historiske rammen til CAP kan i prinsippet følges tilbake til den politikken som de opprinnelige medlemslandene fulgte på det tidspunkt de dannet organisasjonen. Her vil i imidlertid begrense oss til det som defineres som den felles landbrukspolitikken i EU. CAP har utgjort en sentral del av samarbeidet innenfor fellesskapet i over 40 år. Allerede på den forberedende konferansen for opprettelsen av EEC i Messina i 1955 ble det besluttet at jordbruket skulle inkluderes i det felles marked. Den praktiske utformingen av politikken skjedde i årene etter at Romatraktaten ble undertegnet i 1957. Etableringen av hovedretningslinjene fant sted på Stresa-konferansen i 1958.

Perioden fram til slutten på 60-tallet kan kalles etableringsfasen for EFs landbrukspolitikk. I denne perioden ble felles pris- og markedsordninger innført. På begynnelsen av 1970-tallet så vi starten på en felles struktur- og regionalpolitikk blant annet som følge av at Storbritannia ble medlem.

På slutten av 70-tallet begynte imidlertid overskuddsproblemene i EF å bli besværlige. Prisnivået bidro til en kraftig økning av produksjonen. Siden forbruket ikke økte i samme takt, ble EU nødt til å destruere eller eksportere overskuddet på verdensmarkedet. Dermed økte budsjettutgiftene, en faktor som jordbrukspolitikkerne etter hvert ikke kunne ignorere. Samtidig ble inntektene per årsverk redusert i denne perioden fordi strukturrasjonaliseringen ikke var omfattende. I løpet av 80-årene gjennomførte EF en rekke ulike tiltak for å dempe produksjonspresset i jordbruket. Som et resultat ble bl.a. kvotesystemet for melk og en restriktiv prispolitikk for korn vedtatt etter lange forhandlinger i 1984. Prispolitikken for korn gikk ut på automatisk å redusere prisen dersom produksjonsmengden lå høyere enn en på forhånd fastsatt terskelmengde. Fra 1984 til 1992 var CAP preget av en politikk der mengderegulerende tiltak stod sentralt i et forsøk på å stabilisere inntekter og begrense overproduksjonen.

På begynnelsen av 1990-tallet var det fortsatt store problemer knyttet til overproduksjon og finansiering av ordningene, og det vokste etter hvert fram en økende anerkjennelse av behovet for en mer grunnleggende reform av landbrukspolitikken. Dette ble ikke minst aktualisert av Uruguay-runden i GATT hvor en fokuserte på at landene måtte gi innrømmelser både på internstøtte, markedsadgang og eksportstøtte. Prosessen kulminerte med et reformvedtak i 1992 som innebar reduserte produsentpriser kombinert med økt arealstøtte og støtte per dyr som kompensasjon. Gjennom denne reformen gikk en dermed bort fra å opprettholde garanterte priser til å utbetale direkte og individuell støtte til produsenter i enkelte produksjoner. Reformen i 1992 (MacSharry-reformen etter daværende landbrukskommissær Ray MacSharry) rettet seg i første rekke mot korn, oljevekster, storfekjøtt og kraftfôrbaserte produksjoner.

Som svar på de utfordringene landbruket i EU stod overfor, fortsatte regjeringssjefene i EU å reformere landbrukspolitikken. Agenda 2000, som ble vedtatt på toppmøtet i Berlin i mars 1999, var en videreføring av reformen fra 1992 med reduksjon i priser (15 % på korn og 20 % på storfekjøtt i perioden 2000–2002, og 15 % for melk i periode 2005/2006 til 2008) og økt direkte støtte som delvis kom-

penserer for prisreduksjonene. Et av hovedmålene var å styrke markedsorienteringen og konkurransekraften til EUs landbruk. I Agenda 2000, som inneholder retningslinjene for EUs nåværende CAP, presenteres «den europeiske modellen for jordbruk». Hovedlinjene i denne modellen er en konkurransekraftig jordbrukssektor basert på varierende former for jordbruk som prøver å opprettholde landskapet og aktive landsbygder. Dermed beveger CAP seg i retning mot noen av de offisielle målene for norsk jordbrukspolitikk (dvs. «fellesgoder» som kulturlandskap, miljø og matvaresikkerhet).

I slutten av juni 2003 ble medlemslandene enige om en ny reform av jordbrukspolitikken som kalles midtveisgjennomgangen (Mid Term Review - MTR). Reformen legger større vekt på forbrukernes og skattebetalernes interesser og den skal sikre økonomien på landsbygda, bevare miljøet, hjelpe til med å holde budsjettutgiftene under kontroll og forberede EU på endringer som vil følge av en eventuell ny WTO-avtale. Deler av den direkte støtten skal gjøres produksjonsuavhengig gjennom et enkeltbrukstilskudd (Single Farm Payment – SFP) hvor utbetalingen til bonden vil være basert på en historisk referanseperiode og ikke på løpende produksjon. Dette er i tråd med internasjonale trender hvor det går i retning av at støtten skal frikobles fra produksjonen («*decoupling*»). Bygdeutviklingstiltakene skal styrkes, blant annet gjennom at den direkte støtten reduseres for store bruk og overføres til bygdeutviklingstiltak («*modulation*»). Videre forlenges markedsordningen for melk (inkludert kvotesystemet) fram til 2014/2015, og prisene for smør og skummetmelkpulver reduseres med henholdsvis 25 og 15 %.

Våren 2004 ble det lansert en videreføring av midtveisgjennomgangen. Denne gangen gjelder forslagene sektorer som tobakk, humle, olivenolje og bomull. Reformen innebærer en videreføring av prinsippene i midtveisgjennomgangen på nye sektorer. Den legger vekt på en restrukturering av disse sektorene gjennom å fokusere virkemidlene mot sunne høykvalitetsprodukter og gjennom å utvikle alternative kilder til inntekt for produsenten.

Punktvis oppsummert kan vi si at CAP har utviklet seg i visse faser som delvis er forbundet med ulike reformer:

- Etableringsfase med innføring av pris- og markedsregulering
- Begynnende struktur- og regionalpolitikk på 1970-tallet.
- Overproduksjon som resulterte i vekt på produksjonsregulerende tiltak på 1980-tallet.
- Vektforskyving fra pris- og markedsregulering til direkte støtte og innføring av miljøvirkemidler gjennom McSharry-reformen og Agenda 2000.
- Omgjøring av direkte støtte til enkeltbrukstilskudd som er frikoblet fra produksjonen. Overføring av midler fra støtteordninger til bygdeutviklingstiltak som er fellesbetegnelsen på struktur, regional- og miljøvirkemidlene.

Dagens politikk er preget av alle disse fasene og vi kan fastslå at EU sin landbrukspolitikk er dynamisk og i stadig endring. Det er vanskelig å karakterisere CAP med

få ord, men en kan fastslå at den baserer seg på utstrakt bruk av inngrep fra myndighetene og på regulering.

1.1.3 Produksjonsbegrensinger

Kvotordningen for melk ble innført i april 1984 for fem år, men har nå blitt forlenget fram til 2015. Hvert land får tildelt en produksjonskvote som kan oppfylles i løpet av kvoteåret som går fra 1. april til 31. mars. Kvotene spesifiseres så i de fleste landene ned på hver enkelt produsent, og de regulerer både direktesalg og meierileveranser. Dersom kvoten overskrides, legges det en avgift på produsentnivået som samles inn via meieriene som kjøper melken. Kvotene er basert på fettinnholdet i melken og ikke på volumet av melk. Det er åpnet for stor variasjon i regelverket fra land til land, og blant annet viser dette seg i reglene for hvordan kvoter kan overføres gjennom salg, leasing og arv. Kvotene ble økt noe de første par årene, redusert i perioden fra 1987 til 1992, før de igjen ble økt gjennom Agenda 2000 og midtveisgjennomgangen. (Agra Europe 2004). Kvotene i 2003/04 vises i tabell 1.4:

Tabell 1.4 Melkekvoter i 2003/04 i EU-15

Land	Tonn
Belgia	3 310 431
Danmark	4 455 348
Finland	2 406 648
Frankrike	24 235 798
Hellas	700 513
Irland	5 395 764
Italia	10 530 060
Luxemburg	269 049
Nederland	11 074 692
Portugal	1 870 461
Spania	6 116 950
Storbritannia	14 609 747
Sverige	3 303 000
Tyskland	27 864 816
Østerrike	2 749 401
Totalt	118 892 991

Kilde: Agra Europe (2004)

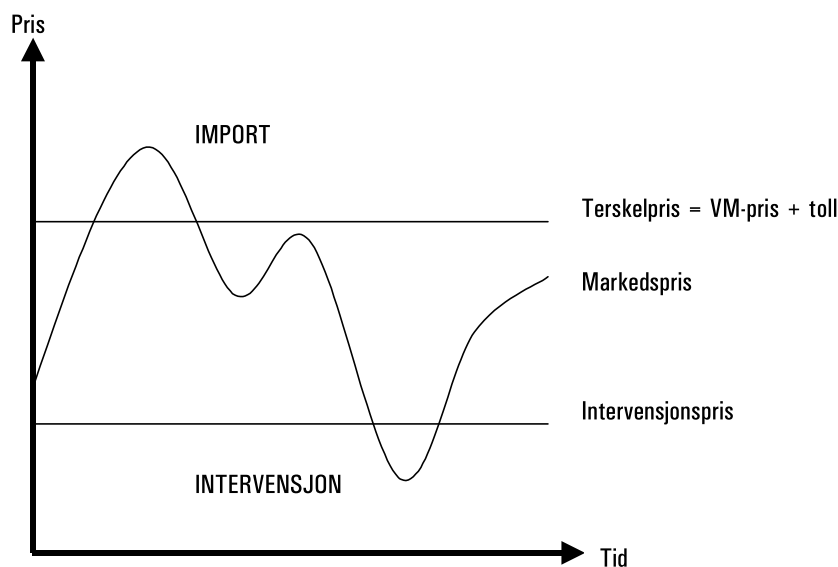
1.1.4 Prisdannelse og markedsregulering

Et kjennetegn ved CAP er at en ønsker å gripe inn i prissettingen i markedet dersom markedsprisen utvikler seg i en uønsket retning. Av den grunn har en flere hovedtyper av institusjonelle priser i systemet:

- Målpris: den pris produsenten bør oppnå ved gode interne markedsforhold.

- Terskelpris: en minstepris for importerte varer som sikres ved ilegging av toll. Prisen er høyere enn markedsprisen og legger til rette for at EU skal være selvforsynt.
- Intervensjonspris: en garantert pris som har fungert som et sikkerhetsnett i fellesmarkedet. Medlemslandenes intervensjonsorganer kjøper og lagrer produkter hvis markedsprisen skulle falle under fastsatte grenser i forhold til intervensjonsprisen. Det finnes også støtteordninger som iverksettes ved intervensjon hvor det utbetales kompensasjon til bønder som lagrer produkter selv. Denne prisen gjelder i dag kun på markedene for korn, melkeprodukter, sukker, frukt og grønnsaker.
- Basispris og referansepris: Priser som markerer om en skal sette inn tiltak i markedet.

Markedsprisen bestemmes av tilbud og etterspørsel innenfor rammene som de institusjonelle prisene setter. Markedsprisen vil med bakgrunn i dette befinne seg et sted mellom terskelpris og de grensene som er satt for intervensjon eller annen inn- gripen. Kommer markedsprisen over terskelprisen vil dette åpne for import fra tredjeland for å holde markedsprisen nede. Går markedsprisen under grensen for intervensjon vil det bli iverksatt markedsregulerende tiltak som lagring og oppkjøp for senere salg, destruksjon eller eksport for å holde markedsprisen oppe. Dette er illustrert i figur 1.1.

Figur 1.1 EUs prisdannelse i et marked med intervensjon

1.2 Norsk landbrukspolitikk

1.2.1 Prinsippene bak landbrukspolitikken

I Norge er målsettingene og prinsippene i landbrukspolitikken nedfelt i ulike typer dokumenter:

- Politiske dokumenter. Stortingsproposisjoner og Stortingsmeldinger og de tilhørende innstillingene fra Stortingskomiteen.
- Lover.
- Avtaler og sedvane.

De viktigste politiske dokumentene på dette området de siste årene er St.prp. nr. 8 (1992–93) *Landbruk i utvikling* og St.meld. nr. 19 (1999–2000) *Om norske landbruk og matproduksjon*. Dokumentene er imidlertid ikke bygget rundt en klar målformulering for politikken. Under behandlingen av St.prp. nr. 8 (1992–93) i Stortinget 09.02.1993 skjedde det en betydelig endring i landbrukspolitikken. Stortingets nærmest enstemmige vedtak fra 1975 om at bøndene skulle opp på *samme inntektsnivå* som en gjennomsnittlig industriarbeider i løpet av 6 år (forutsatt effektiv bruk av arbeidskraft og andre produksjonsfaktorer), ble nemlig «opphevet». Dette inntektsmålet ble erstattet med et mer uforpliktende mål om at landbruksbefolkningen måtte sikres *muligheter for inntekter og levekår* på linje med den øvrige befolkningen. Det ble lagt vekt på at landbrukets inntektsmuligheter måtte sikres gjennom reduserte kostnader og et produksjonsvolum tilpasset markedet.

I St.meld. nr. 19 (1999–2000) videreføres i stor grad denne politikken, og det vektlegges at bønder er selvstendig næringsdrivende med ansvar for egen tilpasning til rammevilkårene og dermed for egen inntekt. Regjeringen vil øke forbrukerrettingen i landbruk og landbruksbasert matproduksjon med tanke på å få produsert helsemessig trygg mat av høy kvalitet. Hele matvarekjeden skal sees i sammenheng, i en fra «jord til bord-tankegang». Det legges vekt på at både produsentpriser og forbrukerpriser på jordbruksvarer må reduseres som en tilpasning til de prisreduksjoner som vil komme i EU som følge av Agenda 2000, bl.a. for å sikre norsk næringsmiddelindustri rimelige konkurransevilkår. Hensyn til miljøet står sentralt i St.meld. nr. 19 (1999–2000), både i form av reduksjon i miljøbelastningene ved jordbruksproduksjon, samt å sikre og vedlikeholde plante- og dyrehelsen.

På samme måte som i St.prp. nr. 8 (1992–1993), er de øvrige målene for landbrukspolitikken i St.meld. nr. 19 (1999–2000) forankret i oppfatningen om at landbruket bidrar til å «produsere» fellesgoder (kollektive goder) som matvareberedskap, bosetting i distriktene og kulturlandskap m.m. Dette omtales også som landbrukets multifunksjonelle rolle, dvs. at landbruk er mer enn produksjon av mat og fiber. I St.meld. nr. 19 (1999–2000) legges det, som tidligere, vekt på likestilling mellom kjønnene og utvikling av et variert næringsliv på bygdene via satsing på bygdeutvikling i tillegg til selve landbruket. Regjeringen er også opptatt av å sikre tilfredsstillende rekruttering til landbruket.

Også andre politiske dokumenter, slik som St.meld. nr. 12 (2002–2003) «Dyrehold og dyrevelferd», legger føringer på landbrukspolitikken. Meldingen skulle styrke dyrs velferd også velferden til produksjonsdyr i jordbruket. Vi kan også nevne St.meld. nr. 15 (2003–2004) «Rovvilt i norsk natur» som gir viktige rammevilkår for landbrukspolitikken.

Odelsloven og konsesjonsloven er eksempler på sentrale lover med betydning for omsetning av landbrukseiendommer, og de definerer således sentrale rammer i landbrukspolitikken. Odelsloven sørger for at eldste barn av en gårdeier har rett til å overta gården. Konsesjonsloven setter grenser for omsetningen av landbrukseiendommer. Kun eiendommer som er mindre enn 100 dekar og som har under 20 dekar fulldyrket areal, kan omsettes uten konsesjon.

Omsetningsloven er den mest sentrale loven i forbindelse med gjennomføring av landbrukspolitikken. Nedenfor vil vi bl.a. omtale pris- og markedsreguleringssystemer generelt samt markedsordningen for melk spesielt. Markedsregulering som offentlig godkjent reguleringsform ble innført med Omsetningsloven fra 1930 og er en sentral del av den norske landbrukspolitikken. Formålene med markedsreguleringen (Landbruksdepartementet 1999) er å:

- Stabilisere prisene for produsentene og bidra til noenlunde ens priser over hele landet.
- Sikre avsetningsmuligheter for produsentene.
- Sikre forsyninger i alle forbruksområder til en noenlunde ens pris.
- Bidra til at produsentene oppnår priser mest mulig i samsvar med jordbruksavtalens forutsetninger, samtidig som prisen i markedet skal holdes på eller under avtalt nivå, som gjennomsnitt for året.

Dette viser at det er hensynene til produsenten og forbrukeren som er i sentrum for markedsreguleringen.

Et særegent trekk ved den norske landbrukspolitikken er systemet med at ansvaret for utføringen av markedsreguleringen er lagt på produsentsamvirker, og at produsentenes organisasjoner har forhandlingsrett med staten om priser og støtte for egen næring. Av denne grunn er avtaler og sedvane et viktig element i det institusjonelle rammeverket rundt politikken.

I Norge har de to fagorganisasjonene (Norges Bondelag og Norsk Bonde- og Småbrukarlag) rett til å forhandle med staten om priser og andre tiltak for jordbruksnæringen gjennom årlige jordbruksforhandlinger. Grunnlaget for jordbruksforhandlingene og regelverket finner en i «Hovedavtalen for jordbruket» av 1950 med siste revidering i 1992. Hovedavtalen for jordbruket er inngått mellom staten på den ene siden og Norges Bondelag og Norsk Bonde- og Småbrukarlag på andre siden. Det heter i avtalens § 1–1 at: «*Avtaleverket for jordbruket har til formål å regulere tiltak som er egnet til å fremme fastlagte mål for jordbruket, og som ikke er uttømmende regulert ved lov, stortingsvedtak eller forskrift.*» (Arbeids- og administrasjonsdepartementet 1992).

1.2.2 Historisk ramme

Vi vil her trekke fram de viktigste historiske drivkreftene som ligger bak den landbrukspolitikken som føres i Norge i dag basert på Almås (2002), Stubbsjøen (2000) og Veggeland (2003). De viktigste elementene i politikken har røtter i 1920- og 30-tallets situasjon for norske bønder. På 1920-tallet var vi i en situasjon med overproduksjon, prisfall, gjeldskrise, arbeidsløshet og sterk konkurranse i sektoren. Det ble etter hvert enighet om å innføre en form for markedsregulering, og produsentene ble enige om å organisere seg sterkere gjennom samvirker. Vi fikk kornmonopol i 1928 og omsetningsloven i 1930 som skapte lovhjemmel for å drive regulering. Utviklingen på 1930-tallet la grunnlag for svært sterke samvirker i foredlingen av jordbruksvarene i perioden etter andre verdenskrig.

En annet svært sentral begivenhet var kriseforliket mellom Arbeiderpartiet og Bondepartiet i 1935. Dette gav grunnlag for en økt statlig innblanding i politikken etter ønske fra bondeorganisasjonene og i pakt med Arbeiderpartiets ideologi om regulering av markeder. Myndighetene grep etter dette sterkere inn med produksjons-, markeds- og prisreguleringer.

Samarbeidet mellom myndigheter, faglag og samvirker økte som følge av endringene i politikken på 30-tallet og i 1950 ble det hele formalisert gjennom en Hovedavtale hvor faglagene fikk forhandlingsrett med staten. Samvirkene fikk ansvaret for gjennomføringen av prisbestemmelsene.

Den neste viktige reformperioden i landbrukspolitikken kom fra begynnelsen av 1970-tallet og endte med inntektsmålsettingen i 1975. Blant annet var en rekke aksjoner blant bøndene opptakten til denne målsettingen. Innholdet i politikken var at det skulle skje en inntektsjamstilling mellom jordbrukere og industriarbeidere. Vedtaket ble fulgt opp i de første årene og førte til en inntektsøkning for sektoren og innføring av en rekke velferdstiltak for produsentene.

Utover 1980-tallet meldte imidlertid overproduksjonsproblemene seg, og ansvaret dette ble plassert hos produsentene. Så lenge det var overproduksjon var det ikke mulig å oppnå inntektsmålet, og målsettingen ble i praksis gitt opp i jordbruksoppgjøret i 1987. Videre førte overproduksjonen til produksjonsbegrensende tiltak hvor kvoteordningen for melkeprodusenter er den mest sentrale.

I 1992 kom en ny Stortingsproposisjon (nr. 8 (1992–1993)) som fokuserte sterkt på produsentene som selvstendig næringsdrivende, en markedsorientering av sektoren og på næringspolitiske virkemidler i jordbruksavtalen. Dette markerer en ny omstillingsperiode hvor markedsreformer og tilpasning til internasjonale rammer er viktig.

GATT-avtalen (Uruguay-runden) av 1993 førte til begrensinger på importvernet, den interne støtten og støtten til subsidiert eksport. Konkret førte denne avtalen til en omlegging fra et kvantitativt til et tollbasert importvern og en lavere eksport av ost som gikk ut over den totale melkeproduksjonen.

I tillegg blir norsk landbrukspolitikk påvirket av avtaler om handelsrelaterte tiltak begrunnet med hensynet til folkehelsen, dyrehelsen og plantehelsen (SPS) og en avtale som skal redusere problemene med tekniske handelshindringer (TBT) i
(Hovedteksten fortsetter side 25)

Tema: Argumenter for og mot norsk medlemskap i EU

Av: Lars Johan Rustad

Debatten om Norges tilknytning til EU har pågått helt siden den første folkeavstemningen om EU-medlemskap i 1972. Argumentene tilpasses de endringene som finner sted både i Norge og EU. Siden den andre folkeavstemningen i 1994 har EU blitt utvidet til 25 land hvorav 12 har innført Euro som valuta. Samtidig har vi ti års erfaring med EØS-avtalen som innebærer felles regler med EU om fritt varebytte og fri bevegelighet for personer, tjenester og kapital. Norske partier utformer i disse dager programmene sine for kommende Stortingsperiode, og med bakgrunn i blant annet debatthefter fra partiene, gjengis nedenfor noen hovedargumenter som brukes i den politiske debatten i dag.

Argumenter som brukes for medlemskap

- Norge er sterkt integrert i alt som skjer i EU og bør bli medlem for å ivareta egne interesser og for å kunne påvirke utviklingen i vår egen verdensdel. EU er en politisk kamparena der Norge bør kjempe for sine synspunkter.
- Mange av dagens store problemer er internasjonale og må løses gjennom internasjonalt samarbeid. Det gjelder for eksempel innen miljø, kriminalitet, asylpolitikk, handelspolitikk og sikkerhetspolitikk. I Europa er det bare EU som har myndighet til å fatte nødvendige vedtak og sette dem ut i livet.
- Stadig tettere samarbeid gjennom EU er fredsskapende og reduserer faren for nye kriger mellom gamle fiender.
- EØS-avtalen er en husmannskontrakt og gir liten medbestemmelse og vi godtar passivt det EU bestemmer.
- Det politiske beslutningsnivået må opp på overnasjonalt nivå for å kunne styre markedet og sørge for rettferdig fordeling, og ikke overlate stadig mer styring til multinasjonale selskaper i lukkede styrerom.

Argumenter som brukes mot medlemskap

- Den politiske selvråderetten må bevares. EU er en overnasjonal organisasjon som i stor grad vil redusere Norges mulighet til å selv bestemme vår egen fiskeri-, landbruks-, olje-, penge- og utenrikspolitikk.
- EUs grunntanke er økt økonomisk vekst i de fra før rike landene i Europa. EU bygger murer mot fattige land i verden, og er ikke løsningen på de økte forskjellene mellom verdens rike og fattige.
- EU fremmer fri flyt av kapital foran hensyn til mennesker, dyr og miljø. Transportmengden og forurensningen øker. Det industrialiserte EU-landbruket har gitt store matskandaler. Våre naboland har mistet muligheten til å gå foran i internasjonale miljøsaker.
- EU gis stadig større overnasjonal makt. De store landene i EU har mye makt, mens små land som Norge vil få liten innflytelse på EU-beslutninger.
- EU mangler folkelig forankring. Beslutninger treffes langt fra folk og beslutningsprosessene er kompliserte å forstå. Dette gir seg uttrykk i avmakt og lav valgdeltakelse.

- Demokratisk underskudd. Makt ligger i EU mer hos eksperter enn hos folkevalgte og mer i konsern og kapitalmakt enn i politisk makt. Lovgiverne (ministerrådet) kan ikke kastes ved valg.
- Utenfor EU har Norge mulighet til å bruke sin uavhengige stemme internasjonalt, mens EU skal tale med én stemme.

Uavhengig av EU-standpunkt hevder mange politikere i dag at tilknytningsform til EU ikke er av stor økonomisk betydning, men først og fremst et politisk valg. I dette ligger at markedsadgang og lignende trolig like godt kan ordnes gjennom avtaler slik Norge har gjennom EØS eller slik Sveits har med EU utenfor EØS. Norges erfaringer uten medlemskap så langt og vår økonomiske stilling sammenlignet med EU-land, brukes i en slik avgrensning av debatten.

Velgernes holdning til EU slik de kommer til uttrykk i meningsmålinger, påvirkes nok likevel i betydelig grad av om økonomien går godt eller ikke i henholdsvis EU og i Norge. Det kan virke som om mange tar sitt EU standpunkt ut fra hva de tror tjener dem økonomisk. Som eksempel var flertallet av bønder i Finland og Norge negative til EU i 1994 blant annet fordi det ville innebære lavere inntekter. Samtidig var flertallet av svenske bønder for EU-medlemskap blant annet fordi de forventet et høyere støttenivå i EU enn med den allerede avregulerte svenske jordbrukspolitikken.

Landbruket

Argumenter mot EU-medlemskap er blant annet følgende: Tollvernet faller og norsk landbruk vil måtte tilpasse seg EU-priser fra første dag. Det vil bety en kraftig reduksjon av de fleste produsentpriser og vil trolig føre til en betydelig strukturasjonalisering, særlig for norsk melkeproduksjon. Lavere EU-priser vil bety en stor inntektssvikt som i liten grad vil kunne kompenseres gjennom økt budsjettstøtte. Norsk landbruk består av små og geografisk spredte enheter. I tillegg kommer en del klimatiske utfordringer og et generelt pris- og kostnadsbilde som gjør det mer kostnadskrevenne å drive landbruk i Norge enn i noe EU-land. EU produserer det meste som Norge produserer og kan lett forsyne norske konsumenter. Samtidig må nasjonal landbrukspolitikk bedrives innenfor rammen av EUs felles landbrukspolitikk (CAP). CAP kritiseres for å ha forsterket allerede eksisterende ulikheter mellom rike og fattige landbruksregioner i stedet for å jevne dem ut. I dag får storbøndene mesteparten av EU-støtten. Industrialiseringen av landbruket kombinert med en høy grad av subsidiering og fri bevegelse av landbruksvarer og dyr innen EU har dessuten skapt store overskudd som må dumpes på verdensmarkedet.

De argumentene som blir ført for EU-medlemskap er fra dem som ser behovet for en kraftig omlegging i norsk jordbruk. Norsk landbruk er blant de aller mest regulerte og subsidierte. Likevel skjer det en rask reduksjon av gårdsbruk. Handelslekkasje til naboland er et problem, og med økt fokus på forbrukernes rettigheter og priser, vil utviklingen bevege seg mot et betydelig redusert støttenivå, uavhengig av medlemskap. Et annet moment er at mange viktige beslutninger om EUs landbrukspolitikk skal tas i de kommende årene. Som medlem vil Norge kunne påvirke disse beslutningene i større grad, spesielt fordi landbrukspolitikken ikke omfattes av EØS-avtalen.

(Hovedteksten fortsetter fra side 22)

WTO-systemet. Vi har også inngått avtaler med EU om utvidet handel med landbruksprodukter og om handelen med bearbejdede næringsmidler som setter rammer for eksport og import. Gjennom EØS-avtalen er størstedelen av matlovgivningen vår felles med EU.

1.2.3 Produksjonsbegrensninger

I Norge har vi en rekke tiltak som skal begrense landbruksproduksjonen, og vi skal her ta for oss de viktigste. Melkeproduksjonen på ku og på geit har siden 1983 vært regulert av produsentkvoter. Kvotene fordeles på hvert enkelt bruk, og systemet har vært brukt til å redusere den totale melkeproduksjonen. I perioder har staten kjøpt opp kvoter for å redusere produksjonen. Det eksisterer et omfordelingssystem for melkekvoter gjennom administrert kjøp og salg. Formålet med dette er å åpne opp for større grad av fleksibilitet i kvotesystemet og å stimulere til en viss strukturrasjonalisering av melkeproduksjonen. Fra og med 1. januar 2005 kan inntil 60 % av kvoten selges på det åpne markedet, mens 40 % må selges til staten.

Vi har en egen lov som regulerer svine- og fjørfeproduksjonen med bakgrunn i ønsket om å regulere det kraftfôrbaserte husdyrholdet. Loven fastsetter grenser for hvor stor produksjonen kan være hos den enkelte produsent for å kunne legge til rette for spredning av svine- og fjørfeproduksjonen på flere enheter. I bestemmelsen om konsesjonsplikt går det frem at ingen uten konsesjon kan produsere et større antall svin eller fjørfe enn Kongen har bestemt. Konsesjon kan gis dersom søkeren overtar eller leier anlegg med konsesjonsregulert produksjon, eller etablere purkering.

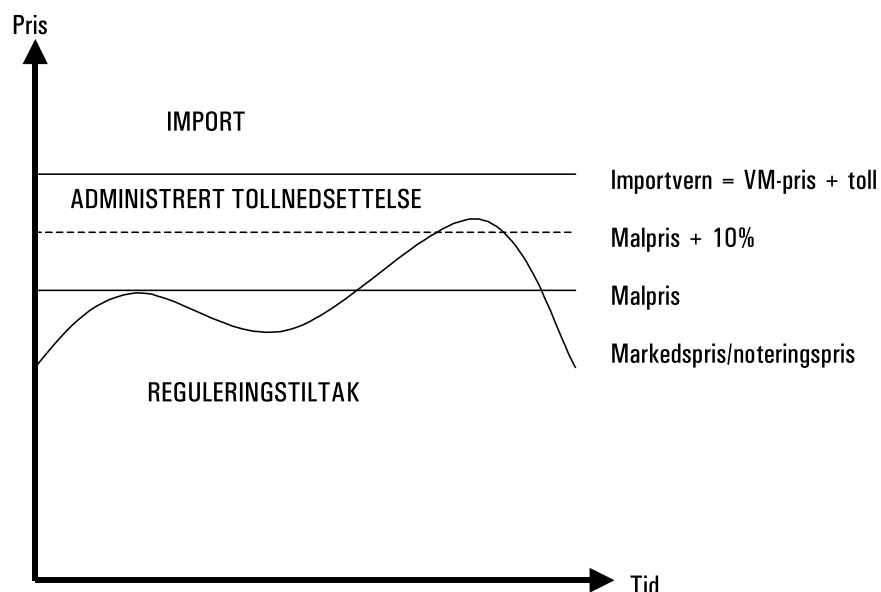
Ut over de formelle ordningene som regulerer produksjonen, har det på ulike tidspunkt blitt innført produksjonsregulerende tiltak gjennom markedsreguleringen. Eksempler på dette har vært avviklingstilskudd for svinehold, førtidsslaktning av storfe som kalv, førtidsslaktning av høner og vektgrenser for slakt av svin og okser.

1.2.4 Prisdannelse

Importvernet fører til at bøndene oppnår høyere priser enn verdensmarkedets priser, og at den innenlandske jordbruksproduksjonen blir større enn den ellers ville ha blitt. Det norske importvernet for jordbruksvarer har bidratt til at ikke bare produsentprisene, men også forbrukerprisene, er betydelig høyere i Norge enn tilsvarende priser i våre naboland. GATT/WTO-avtalen innenfor landbruksområdet, som trådte i kraft 01.01.95, medførte at Norge måtte legge om fra et kvantitativt til et tollbasert importvern. Fordi importert vare (inkl. toll) har ligget til dels markert over norsk vare i pris, har norsk produksjon så langt ikke opplevd noen kraftig importkonkurranse, med unntak for en del foredlede jordbruksvarer.

I Norge er det etablert et system med målpriser for melk og melkeprodukter, storfekjøtt, sauekjøtt, svinekjøtt, fjørfekjøtt, egg, epler, enkelte grønnsaker, poteter og korn. Målprisene skal være de priser som jordbruket har rett til å ta ut av markedet i gjennomsnitt for året ved balanserte markedsforhold og det fastsatte importvernet. Dette innebærer at både staten og faglagene i jordbruket ser fordeler av å ha en viss

kontroll med det innenlandske prisnivået uavhengig av endringer i verdensmarkedsprisene.

Figur 1.2 Prisdannelse og intervensjon i Norge

Dersom de oppnådde prisene i markedet overstiger målprisene med mer enn 10 % to uker på rad (8 % for meierivarer og 12 % for grøntsektoren), iverksettes det tiltak for å få prisene ned til målprisnivå. Det blir da foretatt tidsavgrenset, administrativ nedsetting av tollsatsene. Denne type tollnedsettinger kan også iverksettes dersom prisen utvikler seg slik at gjennomsnittsprisen for avtaleåret vil overstige målprisen. I praksis har Statens landbruksforvaltning, som administrerer disse tollnedsettingene, da satt den aktuelle tollsatsen ned til differansen mellom målprisen for produktet og den gjeldende verdensmarkedsprisen.

Markedsregulator har på vegne av jordbruket en viss myndighet til å gjennomføre avsetningstiltak under markedsreguleringssystemet for å tilpasse tilbudet til etterspørselen med sikte på å ta ut målpris. Tilbudsoverskudd som presser prisene i innenlandsmarkedet ned under målpris, vil innebære en tapt inntektsmulighet for bonden. Markedsregulator kan sette i verk tiltak som reguleringseksport, reguleringslagring, innføre ordninger med pristap og prisgevinst under lagring av reguleringsprodukter, dekke transportkostnader, prisnedskrivning til fôr, billigsalg og salg til spesialmarkeder for å holde tilbudet nede og dermed prisene oppe.

Noteringspris er et sentralt begrep innen jordbruksavtalesystemet. Noteringsprisen har sin funksjon i å fortelle hvilken råvarepris det skal handles til fremover i et system med administrativ prisdannelse. Den gir uttrykk for den pris som er oppnådd i markedet på representantvaren på det punkt i verdikjeden som målprisen er definert.

Melkemarkedet i Norge har en spesiell ordning som griper inn i prisdannelsen. Pristjenvningsordningen for melk er et instrument for å gi en høyere gjennomsnittlig pris for melk som råvare til produsentene og å utjevne verdien av melk til ulike anvendelser og geografiske områder. Ordningen innfører prisdiskriminering på tilbudssiden gjennom å sette prisdifferensiering på melkeprodukter i system. Siden råvareverdiene for melk varierer med anvendelsen, noe som også følger av formålet med ordningen, blir de forskjellige råvareprisene avstemt mot en gjennomsnittlig pris for melk som råvare med avgifter og tilskudd. En høyere råvareverdi enn gjennomsnittet gir med andre ord grunnlag for oppkreving av avgift, og en lavere verdi legger grunnlaget for utbetaling av tilskudd. Alle meieriselskaper avregnes med like avgifts- og tilskuddssatser for like typer produkter. Ordningen i seg selv er et nullsumspill, men mekanismene i den sikrer produsenten en merinntekt.

For andre jordbruksvarer enn de med målpris, har prisnivået i Norge blitt styrt av utviklingen i prisene på verdensmarkedet, de gjeldende tollsatsene og den innenlandske markedssituasjonen.

1.3 Oppsummering

I dette avsnittet vil vi kort oppsummere noen hovedpunkter fra presentasjonen i dette kapitlet.

- **Prinsipper og politiske målsettinger.** I forhold til målsettingene med landbrukspolitikken er det små forskjeller mellom Norge og EU. Begge vektlegger både produsent og forbruker og ønsker å skape stabile markeder gjennom reguleringer. Begge vektlegger også landbrukets multifunksjonelle rolle. Forskjellene går på hvilke vektlegginger en har gjort på ulike tidspunkt i utviklingen av politikken. EU var tidligere ute med fokuset på forbrukerpriser, mens Norge var tidligere ute med fokuset på distrikter og miljø.
- **Produksjonsbegrensinger.** Dette er et tiltak som benyttes hos begge, men kanskje i noe større grad i Norge. Kvoteordning for melkeproduksjonen er sentralt i begge systemer.
- **Prisdannelse.** Begge baserer seg på et sterkt tollvern og en omfattende regulering av prisdannelsen. Målsettingen med de institusjonelle prisene er forskjellige da de i EU fungerer som et sikkerhetsnett mens de i Norge er en maksimalpris.
- **Markedsregulering.** Ansvaret for overproduksjonen er ulikt fordelt i de to systemene. I Norge er overproduksjonen produsentenes ansvar, og markedsreguleringen er finansiert av produsentene og utføres gjennom produsenteide samvirker. I EU er dette i større grad myndighetenes ansvar gjennom offentlige oppkjøp og finansiering gjennom skatteseddelen.

2 Nøkkeltall – primærlandbruket

2.1 Struktur og bruksstørrelse

Vi skal se på struktur og strukturutvikling i jordbruket i Norge og noen utvalgte EU-land. Vi vil først se på antall jordbruksbedrifter (også kalt bruk eller driftsenheter) og størrelsen av disse, og dernest se på husdyrbestanden i disse landene. Størrelsen av jordbruksbedrifter måles tradisjonelt etter arealstørrelse eller dyretall. I det senere er et økonomisk størrelsesmål kommet til. I tabell 2.1 er gjennomsnittstørrelsen også målt i ESU som betyr European Size Units og som er målt som 1 200 € av standard dekningsbidrag laget for perioden 1995–1997. Standard dekningsbidrag er differansen mellom standardverdien av produksjonen og standardverdien av visse spesifiserte kostnader (variable kostnader). Litt grovt er dette dekningsbidrag inkludert tilskudd. Hvert land utarbeider egne sett av slike kalkyler.

ESU påvirkes således av prisforhold og tilskudd og av produksjonsfordeling. For eksempel er den økonomiske betydningen mye større for et veksthusareal enn for tilsvarende areal med korn. Siste kolonne i tabell 2.1 viser at norske jordbruksbedrifter er større enn gjennomsnittet i EU-15 vurdert ut fra dette økonomiske størrelsesmålet, og at Norge da rangerer foran Østerrike, Finland og Sverige.

Tabell 2.1 Antall gardsbruk, reduksjonstendens, jordbruksareal og bruksstørrelse i europeiske land i 1999/2000

Land	Antall jordbruksbedrifter (1000)	Reduksjon i brukstall 1995–2000 (%)	Totalt jordbruksareal (1000 ha)	Jordbruksareal i prosent av totalareal (%)	Areal per jordbruksbedrift (ha)	ESU per jordbruksbedrift
Norge	71	16	1 038	3,2	15,0	29,8
Sverige	81	8	3 073	6,8	37,7	26,2
Finland	81	20	2 219	6,6	27,3	23,2
Danmark	58	16	2 645	61,4	45,7	61,8
Tyskland	472	17	17 152	48,0	36,3	40,7
Østerrike	199	10	3 388	40,4	17,0	11,4
Nederland	102	10	2 028	48,8	20,0	89,6
Storbritannia	233	1	15 799	65,0	67,7	47,4
Frankrike	664	10	27 856	50,5	42,0	43,4
EU-15	6 769	8	126 797	39,1	18,7	18,7
Polen	1 881	8	18 220 ¹	58,3 ¹	9,7 ¹	..

1) Tallet er trolig ikke helt sammenlignbart med de øvrige fordi denne kilden gir et litt høyere tall for EU-15

Kilde: Eurostat (2003a), Eurostat (2002), BFJ (2004a), SSB (2004a), SSB (2003).

Tabell 2.1 viser at Norge er et lite jordbruksland i EU-sammenheng. Antall jordbruksbedrifter i Norge i 2000 tilsvarer omtrent 1 % av samlet antall jordbruksbedrifter som var i EU på samme tid. Antall jordbruksbedrifter i Sverige, Finland og Danmark er alle i samme størrelsesorden som i Norge. I alle landene er det nedgang i antall jordbruksbedrifter i perioden 1995 til 2000. Nedgangen er minst i Storbritannia som i gjennomsnitt har de største brukene innen EU-15, med en nedgang på bare 1 % i 5-års-perioden. Finland har største nedgangen blant landene som er vist i tabellen. Hver 5 jordbruksbedrift ble borte i Finland i perioden. Dette var de 5 første årene som EU-medlemmer for Finland og Sverige. Sverige hadde avregulert jordbrukspolitikken i perioden før medlemskapet. Svenske bønder forventet bedre økonomiske betingelser ved et EU-medlemskap, mens finske bønder måtte tilpasse seg lavere EU-priser. I Sverige var bruksreduksjonen 8 % i perioden og gjennomsnittet i EU-15 ble også redusert med 8 %. Vi ser at Norge har hatt sterkere bruksavgang enn gjennomsnittet i EU i perioden, men ikke like stor avgang som i Finland. Tall for 2002/2003 er tilgjengelige for noen få av landene og viser fortsatt betydelig avgang ved at Danmark er nede i 49 000 jordbruksbedrifter, Finland 75 000, Sverige 68 000 og Norge 62 000 jordbruksbedrifter. Det betyr også at avgangstakten i Norge har vært omtrent dobbelt så høy som i Finland i treårsperioden etter 2000 og så vidt større enn i Finland for de åtte årene sett under ett. I Norge er hver fjerde jordbruksbedrift borte i forhold til tallene i 1995.

Europa har omtrent en femtedel av verdens jordbruksareal, mens EU-15 ikke har mer enn en drøy fjerdedel av det europeiske jordbruksarealet i følge statistikkene. Russland har mest jordbruksareal i Europa, men det ser ut til at hele Russland

(også den asiatiske delen) er regnet til Europa i slike statistikker. Vi skal ikke gå nærmere inn på Russland i denne rapporten. Gårdsbrukene i Norge er arealmessig noe mindre enn gjennomsnittlig bruksstørrelse i EU-15 landene og Norges totale jordbruksareal utgjør 0,8 % av det total jordbruksarealet i EU-15.

Blant EU-15 landene har Storbritannia arealmessig klart størst bruksstørrelse i gjennomsnitt, men også Tyskland, Danmark, Frankrike og Sverige har forholdsvis store jordbruksbedrifter. Grunnen til at gjennomsnittet for de 15 EU-landene ikke er høyere enn 18,7 hektar², og dermed bare svakt større enn gjennomsnittsbruket i Norge, skyldes den utpregede småbruksstrukturen i sør-europeiske medlemsland, spesielt Italia, Portugal og Hellas.

Tabell 2.2 viser den prosentvise fordelingen av ulike bruksstørrelser. I Norge er nesten 70 % av gårdsbrukene mindre enn 20 hektar jord, mens i Frankrike, Sverige og Finland er tilsvarende andel ca. 50 %. Omtrent 30 % av jordbruksbedriftene i Norge har mellom 20 og 50 hektar. I Frankrike er brukene mer jevnt fordelt mellom de ulike bruksstørrelsene. Bare 4 % av gårdsbrukene i Norge og i Østerrike er over 50 hektar, mens denne andelen har passert 30 % i Storbritannia, Danmark og Frankrike. I Sverige og Finland er henholdsvis 23 % og 13 % over 50 hektar. I Polen er nordlige og vestlige deler av landet karakterisert av store bruk, mens småbrukene dominerer i sør og øst. Bare 10 % av brukene har over 15 hektar jord, men disse disponerer 40 % av arealet.

Tabell 2.2 Prosentvis fordeling av bruksstørrelser i hektar for noen EU-land (1999/2000) og Norge (1999 og 2003)

	< 5	5–19,9	20–49,9	50–99,9	> 100
Norge 1999	20	56	22	2 ¹	.1
Norge 2003*	14	53	29	4 ¹	.1
Sverige	12	38	27	15	8
Finland	11	39	37	11	2
Danmark	3	36	30	20	11
Tyskland	25	34	24	12	5
Østerrike	36	42	18	3	1
Nederland	31	33	28	7	1
Storbritannia	23	24	21	16	17
Frankrike	29	20	21	18	12
EU-15	58	23	11	5	3
Polen	56	34 ²	10 ²	.2	.2

1) Over 50 hektar

2) Fra 5 til 15 hektar og mer enn 15 hektar

Kilde: European Commission (2003a), BFJ (2004b).

² Ett hektar er det samme som 10 dekar

Tabell 2.3 forteller noe om husdyrbestanden i Norge og EU. Det er også tatt med en kolonne som viser andelen jordbruksbedrifter med kornproduksjon i de enkelte land.

Tabell 2.3 Jordbruksbedrifter med husdyr for noen EU-land og Norge i 2000, antall

Land	Antall jordbruksbedrifter med husdyr (1000)	Reduksjon i bruk med husdyr 1995–2000 (%)	Antall husdyrenheter	Endring i husdyrenheter 1995–2000 (%)	Husdyrenheter per bruk	Andel jordbruksbedrifter med husdyrhold (%)	Andel jordbruksbedrifter med korn (%)
Norge	50	- 7%	1 257 820	..	24,7	72	31
Sverige	50	- 16%	1 979 550	- 3%	39,9	61	63
Finland	40	- 33%	1 216 880	- 5%	29,7	49	80
Danmark	40	- 17%	4 361 770	1%	108,1	70	88
Tyskland	352	- 17%	19 326 200	2%	54,9	75	65
Østerrike	139	- 12%	2 673 930	- 6%	19,2	70	52
Nederland	69	- 11%	7 348 030	- 5%	106,2	68	19
Storbritannia	168	- 9%	15 816 800	- 4%	94,2	72	28
Frankrike	455	-15%	23 892 230	- 1%	52,5	69	55
EU-15	3 240	- 17%	117 600 000	2%	36,3	48	39

1) En husdyrenhet er definert tilsvarende antall forenheter (forenergien) som kreves for en melkeku a produsere 3000 kg melk per ar

Kilde: European Commission (2003a), BFJ (2004b), SSB (2004c).

Tall for Polen og eldre tall for Norge er ikke tilgjengelig på sammenlignbar form. Tabellen viser at dyretallet i EU-15 er økt med 2 % i femårsperioden. I Finland, Østerrike, Nederland og Storbritannia er antall husdyrenheter redusert med omtrent 5 %. Mens dyretallet har endret seg lite, er produksjonen i alle land konsentrert om færre jordbruksbedrifter. Sammenholder vi utviklingen i husdyrholdet med tabell 2.1 som viser utviklingen for alle jordbruksbedrifter, finner vi at strukturrasjonaliseringen i de fleste land har vært sterkere i husdyrholdet enn i rene planteproduksjonsbedrifter. Utviklingen i husdyrholdet i Finland utmerker seg sterkest, der har hver tredje jordbruksbedrift med husdyrhold forsvunnet fra 1995 til 2000. Av landene i tabellen var det prosentvis minst nedgang i antall jordbruksbedrifter med husdyrhold i Norge. Vi nevner at på de fire årene fra årsskiftet 1999/2000 fram til inngangen av 2004 er antall jordbruksbedrifter med husdyr i Norge redusert med 21 % til drøyt 39 000. Vi har ikke tilsvarende oppdaterte tall for de andre landene.

EU-15 har 48 % av jordbruksbedriftene husdyrhold. Andelen gårdsbruk med husdyrhold er høyere enn dette i alle landene som presenteres her. Den laveste andelen her har Finland på 49 %, Sverige har 61 % mens Tyskland har husdyr på 3 av 4 jordbruksbedriftene. De øvrige landene i tabellen, inkludert Norge har husdyr på

omtrent 7 av 10 jordbruksbedrifter. I sydligere EU-land er det altså mindre andel jordbruksbedrifter med husdyr. I de landene finnes et betydelig antall små planteprodusenter blant annet med spesielle produksjoner som frukt, oliven og vindruer. Slike produsenter har ofte verken husdyr eller kornproduksjon. Andelen kornprodusenter viser at i Danmark har nesten 9 av 10 bønder kornproduksjon, mens det bare er 2 av 10 i Nederland, 3 av 10 i Norge og Storbritannia og 4 av 10 som gjennomsnitt i EU-15, mens de øvrige landene i tabellen har større andel kornprodusenter enn gjennomsnittet i EU-15.

Vi skal se litt nærmere på omfang og utvikling i perioden 1995 til 2001 innen storfehold, melkeproduksjon og svinehold. De nyeste tallene er altså ett år ferskere enn i foregående oppstillinger.

Tabell 2.4 Jordbruksbedrifter med storfe for noen EU-land og Norge i 1995 og 2001, antall

Land	Antall 1000 jordbruksbedrifter med storfe (1995)	Antall 1000 jordbruksbedrifter med storfe (2001)	Gjennomsnittlig storfebesetning, antall, 1995	Gjennomsnittlig storfebesetning, antall, 2001	Andel storfe i besetninger med over 50 storfe 2001	Andel jordbruksbedrifter med over 50 storfe 2001
Norge	33 ¹	28 ¹	..	34,3 ²
Sverige	42	30	42,3	54,0	76%	38%
Finland	43	27	27,6	38,2	49%	23%
Danmark	30	22	69,1	85,1	89%	49%
Tyskland	314	218	50,8	67,1	83%	43%
Østerrike	117	94	19,9	22,5	30%	9%
Nederland	56	43	82,8	93,1	92%	63%
Storbritannia	130	113	89,1	90,0	90%	53%
Frankrike	332	265	62,2	76,6	88%	56%
EU-15	1 935	1 484	43,9	54,3	81%	35%

1) Gjelder tilskuddssøkere

2) Gjelder 1999/2000

Kilde: Eurostat (2004b og 2004c), SSB (2004b, tabell 03688 og 2004c).

I Norge holdes det storfe på omtrent 6 av 10 jordbruksbedrifter med husdyr, en andel som er svakt fallende. I EU-15 er det storfe på litt under halvparten av jordbruksbedriftene med husdyr. Tabell 2.4 viser at storfeholdet konsentreres om stadig færre jordbruksbedrifter. Antall storfe er redusert med omtrent 5 % i EU-15 i seksårsperioden. Antall bedrifter med storfehold er redusert med 23 % og den gjennomsnittlige besetningsstørrelsen er økt med omtrent 24 %. Minst økning i besetningsstørrelse viser tabellen for Storbritannia, som fra før hadde størst besetninger. Posisjonen med størst gjennomsnittsbesetninger er nå overtatt av Nederland og andre land nærmer seg også. I Østerrike har storfeholdet mye mer småskalapreg, og det har vært relativt liten forandring i perioden. Melkekyr inngår i tabellen over. Siden

dette er den viktigste produksjonen i mange av landene tar vi med en tilsvarende tabell for melkekyr.

Tabell 2.5 Jordbruksbedrifter med melkeku for noen EU-land og Norge i 1995 og 2001

Land	Antall 1000 jordbruksbedrifter med melkekyr (1995)	Antall 1000 jordbruksbedrifter med storfe (2001)	Gjennomsnittlig ant. melkekyr per bruk, 1995	Gjennomsnittlig ant. melkekyr per bruk, 2001	Andel melkekyr i besetninger over 30 kyr 2001	Andel jordbruksbedrifter med over 30 melkekyr 2001
Norge	26	20	11,9	14,6	..	3%
Sverige	18	11	27,1	38,1	77%	47%
Finland	32	21	12,4	16,6	22%	8%
Danmark	16	10	42,9	63,6	95%	79%
Tyskland	209	132	25,2	34,5	74%	39%
Østerrike	91	74	7,8	8,0	9%	2%
Nederland	40	31	44,0	51,3	93%	72%
Storbritannia	37	30	71,7	73,9	96%	77%
Frankrike	159	121	29,5	34,7	79%	57%
EU-15	1 009	689	22,3	29,4	76%	37%

Kilde: Eurostat, 2004b og c, Budsjettnemnda for jordbruket (1999).

Melkeproduksjonen er betydelig endret i seksårsperioden. I EU-15 er antall jordbruksbedrifter med melkeproduksjon redusert med 32 % og den gjennomsnittlige besetningsstørrelsen er økt med 32 %. Av landene i tabellen legger vi merke til at Østerrike, Norge og Finland har mindre besetninger enn gjennomsnittet i EU-15, mens de seks andre landene vi har med tall for, alle trekker gjennomsnittet i EU opp. I Storbritannia, Danmark og Nederland finner en mer enn 9 av 10 melkekyr i besetninger med over 30 kyr.

I Norge var det i 2001 melkeproduksjon på 2 av 3 jordbruksbedrifter med storfehold. I EU-15 var det til sammenligning melkeproduksjon på under halvparten av alle bruk med storfehold. I Sverige var det melkeproduksjon på drøyt 1/3-del av alle bruk med storfe, mens det i Storbritannia ikke var melkeproduksjon på stort mer enn hvert fjerde bruk med storfehold.

Det totale antall melkekyr er redusert i alle landene i tabellen i perioden og situasjonen er tilsvarende for hele EU-15, bortsett fra Italia som har hatt en økning i melkekubestanden på i gjennomsnitt 1 % per år i perioden. I EU-15 er nedgangen i kubestanden størst i Storbritannia og Østerrike med nesten 3 % per år. Den årlige gjennomsnittlige reduksjonen i den norske melkekubestanden har vært på 1,6 % i perioden.

Mest dramatisk strukturendring i melkeproduksjonen innen EU-15 finner vi i Portugal. Antall jordbruksbedrifter med melkeproduksjon var 86 000 i 1995, mens dette var redusert til 24 000 i 2001.

Neste tabell viser utviklingen i svineholdet. Oppsettet er noe uvanlig med norske øyne, fordi en i EU-statistikk bruker gjennomsnittlig antall svin per jordbruksbedrift. I Norge er det vanligere å snakke om antall årspurker eller antall slaktegriser produsert per år.

Tabell 2.6 Jordbruksbedrifter med svin i noen EU-land og Norge i 1995 og 2001

Land	Antall jordbruksbedrifter med svin (1995)	Antall jordbruksbedrifter med svin (2001)	Gjennomsnittlig antall svin, 1995	Gjennomsnittlig antall svin per bruk, 2001	Andel svin i besetninger med over 1000 dyr 2001	Andel jordbruksbedrifter med over 1000 dyr 2001
Norge	6 710 ¹	5 880 ²	..	125 ²
Sverige	10 753	4 083	214	470	56%	..
Finland	7 360	3 900	189	373	20%	..
Danmark	21 417	12 936	518	975	80%	34%
Tyskland	239 316	115 537	103	223	40%	5%
Østerrike	112 080	75 700	33	45	4%	..
Nederland	22 388	12 124	643	1 078	77%	31%
Storbritannia	13 455	11 384	545	499	80%	15%
Frankrike	89 960	55 148	162	277	68%	9%
EU-15	1 275 582	744 296	92	166	62%	5%

1) Tilskuddssøkere per 31/12-1994

2) Gjelder 1999/2000 (31/7-99). Antall jordbruksbedrifter var 4650 1/1-2002

Kilde: Eurostat (2004b og c), SSB (2004c).

Tabellen viser det en betydelig strukturendring på kort tid og den er sterkere enn innen melkeproduksjonen. I EU-15 er 42 % av jordbruksbedriftene med svinehold bort i løpet av de 6 årene fra 1995 til 2001. Gjennomsnittlig dyretall per jordbruksbedrift er øket med 80 %. Det er stor forskjell mellom landene, og tabellen viser at gjennomsnittsbesetningen i Nederland er 6,5 ganger større enn gjennomsnittet i EU-15 og mer enn 8 ganger større enn det som er vanlig i Norge og hele 24 ganger større enn gjennomsnittsbesetningen i Østerrike. Strukturen innen landene varierer også mye. I Danmark har 1/3-del av svineprodusentene 80 % av dyrene. I Storbritannia har 15 % av produsentene 80 % av dyrene. I begge land er 80 % av dyrene i besetninger med over 1 000 dyr. Storbritannia er for øvrig det eneste landet der den gjennomsnittlige besetningsstørrelsen er redusert i perioden. I EU-15 er for øvrig ytterpunktene Portugal med 20 svin og Irland med 1 302 svin i gjennomsnitt per jordbruksbedrift i 2001.

Neste tabell viser antall dyr i de enkelte land for noen av de viktigste husdyrene. En har valgt å vise de ferskeste tilgjengelige tallene, slik at talletidspunktet varierer noe slik det er omtalt i fotnoter til tabellen.

Tabell 2.7 Antall husdyr i noen EU-land og Norge i 2001, 1000 dyr

Land	Antall storfe	Herav melkekyr	Antall svin ²	Antall fjørfe ³	Antall sau
Norge	960 ¹	281 ¹	738 ³	9 790	2 325 ³
Sverige	1 617	425	2 006	13 710	437 ³
Finland	1 019	352	1 394	12 570	67
Danmark	1 796 ¹	610 ¹	12 969	20 970	131 ¹
Tyskland	14 603	4 549	26 495	118 300	2 771
Østerrike	2 118	598	3 245	14 330	325 ²
Nederland	3 858 ¹	1 541 ¹	10 766	107 570	1 186 ¹
Storbritannia	10 150	2 203	4 812	167 930	24 280
Frankrike	20 283	4 191	15 265	289 490	9 231
EU-15	80 587	20 271	121 533
Polen	5 533 ¹	2 851 ¹	18 439	..	345 ¹

1) 2002

2) 2003

3) 1999

Kilde: Eurostat, 2004b og c, BFJ (2004a).

Tabellen viser at hvert fjerde storfe i EU-15 holdes i Frankrike, mens Tyskland har 18 % av storfedyrene. Når vi ser på antall melkekyr er det Tyskland som har flest, med en andel på 22 % av alle i EU-15. Også for svinehold er det størst andel dyr i Tyskland, med 22 % av EU-15. Frankrike har en andel på 13 % av svinene i EU-15 mens Danmark og Nederland har henholdsvis 11 og 9 %. Danmarks andel av storfeholdet er til sammenligning på 2 %, og Danmark er kjent for en betydelig eksportproduksjon av svinekjøtt. Tabellen viser at fjørfeholdet er størst i Frankrike fulgt av Storbritannia. Britene har flest sauer fulgt av Frankrike, Tyskland og Norge. Dette er det eneste dyreslaget i tabellen der Norge ikke har det laveste dyretallet av de landene vi studerer.

2.2 Jordbruksareal

Klimaet i Norge innebærer at store deler av landet ligger i ytterkanten av vekstområdet for flere vekster. Vekster til sukkerproduksjon produseres for eksempel ikke i Norge.

I tabell 2.1 var vist totalt jordbruksareal i prosent av landets totalareal inkludert innsjøer. I det totale jordbruksarealet er da inkludert fulldyrket jord, engarealer, permanente beiter (natureng og overflatedyrket jord til slått og beite), jord utnyttet til andre permanente vekster (for eksempel frukttrær) og kjøkkenhager. Vi så at det totale jordbruksarealet i Norge utgjør omtrent 3 % av totalarealet og det er svært lite sammenlignet med nesten alle andre land i Europa.

Tema: Produksjon og sysselsetting i norsk jordbruk ved et EU-medlemskap.

Av Astrid Stene og Anja Gotvasli

Den regionale fordelingen av produksjon og sysselsetting i jordbruket er et resultat av landets politiske, juridiske, økonomiske og historiske forhold. I Norge har spesielt kanaliseringspolitikken vært avgjørende for geografisk arbeids- og produksjonsfordeling i jordbruket. Det har vært en politisk vilje til å opprettholde distriktsjordbruket fordi det blir antatt at jordbruket spiller en sentral rolle for sysselsetting og bosetting i distriktene. En ny EU-kamp er under oppseiling i Norge, og trolig vil jordbruket spille en vesentlig rolle i debatten også denne gangen. En deltagelse i den europeiske unionen vil bety endrede rammebetingelser for norsk jordbruk, som videre får konsekvenser for den regionale fordelingen av produksjon og sysselsetting. I så måte er det spennende å prøve å forutsi disse konsekvensene. Dette har vi undersøkt i en masteroppgave som vi skrev ved NLH.

Den felles landbrukspolitikken i EU (CAP – Common Agricultural Policy) har vektlagt produktivitetsvekst og effektiv produksjon. Produksjonen skulle utnytte komparative fortrinn, og inntektene skulle økes gjennom produktivitetsvekst og strukturrasjonalisering. Dette er en stor kontrast til Norge, der det har vært en politisk vilje til å opprettholde distriktsjordbruket. Med CAP-reformene Agenda 2000 og Mid-Term-Review (MTR) ble fokuset i EU rettet på en konkurransedyktig jordbrukssektor basert på et variert jordbruk som skal opprettholde landskap og aktive landsbygder.

Vårt utgangspunkt var antagelsen om at et medlemskap i EU vil føre til store reduksjoner i pris- og støttenivå, som igjen vil gi en sentralisering av jordbruksproduksjonen fra marginale områder til de mest produktive områdene. På en annen side kan MTR-reformen, i større grad enn gamle Agenda 2000, åpne for å opprettholde produksjon og sysselsetting i distriktene gjennom muligheten til å oppnå forholdsvis høy støtte med ekstensiv drift.

Vi har brukt landets 19 fylker, der Oslo og Akershus er slått sammen, som regioninndeling og årsverk som sysselsettingsindikator. Produksjonene vi har sett på er korn, potet, melk, storfekjøtt, svin, sau, fjørfe og egg. For å svare på problemstillingen har vi brukt jordbruksmodellen CAPRI (Common Agricultural Policy Regionalized Impact Analysis) ved NILF og egne beregninger ut fra modellresultatene. I analysen har vi sammenlignet en situasjon som EU-medlem opp mot en situasjon utenfor EU. Situasjonen utenfor EU, referansebanen, er en videreføring av dagens landbrukspolitikk med en halvering i grunntilskuddet. Forutsetningene ved et EU-medlemskap baseres på MTR-reformen og Finlands særordninger for nordlig og sørlig støtte. Vi vil belyse konsekvensene av et medlemskap i EU gjennom to scenarier, EU1 og EU2. Forskjellen mellom EU-scenariene ligger i ulik avtale for nordlig og sørlig støtte, der EU2 har halvert nordlig støtte i forhold til EU1, og ingen sørlig støtte.

CAPRI brukes til å analysere og sammenligne regionale konsekvenser av ulike landbrukspolitiske forutsetninger. Den maksimerer regional inntekt, og regner på bakgrunn av dette ut regionale produksjonsnivå. CAPRI er en komparativ, statistisk likevektsmodell som beregner likevektspriser og -mengder. Grunnprinsippet for modellen er lineær programmering, men CAPRI inneholder en del funksjoner som gjør at den vil reagere mer virkelighetsnært enn ved vanlig LP. CAPRI består av to

del; en database og en simulasjonsmodell. Databasen er aktivitetsbasert, som betyr at all statistikk er knyttet til aktiviteter og til hver aktivitet er det knyttet en rekke innsats- og utbyttekoeffisienter. En aktivitet er for eksempel melkeku eller byggproduksjon. Simulasjonsmodellen består av en tilbudsside og en markedsside.

De landbrukspolitiske virkemidlene er eksogent gitt i modellen, og omfatter blant annet administrative priser, tilskuddsordninger, produksjonskvoter og begrensninger for subsidiert eksport, tollsatser og intern støtte. Det er ved å endre de landbrukspolitiske forutsetningene i modellen man kan se konsekvensene av ulike landbrukspolitiske endringer.

For å finne utvikling og regional fordeling i sysselsetting må vi regne videre på resultatene fra CAPRI. Vi valgte å gjøre dette ved å regne ut antall årsverk, ved hjelp av normtall, og inntektsvederlag per årsverk for hver produksjon. Vi satte som krav at vederlag per årsverk i 2009 (som er modellens simuleringsår) skal være det samme som i 2001 (som er modellens basisår), og justerte antall årsverk slik at dette ble nådd.

I alle produksjoner og i alle fylker, både med og uten EU-medlemskap, finner vi en reduksjon i produksjonsvolumet. Referansekjøringen og EU-kjøringene viser samme trend for produksjonen, men et EU-medlemskap gir større reduksjon i produksjonen enn en situasjon utenfor EU. Ved et EU-medlemskap finner vi en prosentvis større produksjonsnedgang i Nord-Norge enn i resten av landet, noe som kan tyde på en viss sentralisering fra nord til sør, men forskjellene er forholdsvis små. Ingen fylke reduserer eller øker sin prosentandel av landets produksjon over 2 %. Utviklingen er lik for begge EU-scenariene, og det er små forskjeller mellom dem.

I følge våre beregninger vil et EU-medlemskap gi større sysselsettingsreduksjon i jordbruket enn en situasjon utenfor EU. På landsbasis reduseres antall årsverk med 18 126 fra referansebanen til EU1, og med 21 691 årsverk til EU2. Det ser ut til at et EU-medlemskap vil gi en forholdsvis mindre sysselsettingsreduksjon i nord enn i sør. Kornområdene i sør mister sysselsettingsandeler på grunn av dårlig lønnsomhet i denne produksjonen. Fylker med mye melkeproduksjon, og forholdsvis lav andel av andre produksjoner, får økt sin sysselsettingsandel på grunn av at det blir minst sysselsettingsnedgang i melkeproduksjonen. Ingen fylker forandrer sin sysselsettingsandel mer enn 1 % ved et EU-medlemskap. Vi finner derfor ingen betydelig regional omfordeling av sysselsettingen i jordbruket.

Resultatene vi får fra CAPRI baseres på to ting; de landbrukspolitiske rammebehandlingene vi setter i modellen og egenskapene/forutsetningene til CAPRI. En årsak til at resultatene våre ikke viser store regionale omfordelinger kan derfor være at CAPRI har en treghet mot endringer. En annen forklaring kan være at CAP etter MTR-reformen kan tillate mer ekstensiv drift enn før, noe som gjør det mulig å ha jordbruksproduksjon i distriktene.

I virkeligheten vil mulighetene til å utnytte stordriftsfordeler variere i de ulike fylkene og det vil være ulik alternativverdi på arbeidskraften for fylkene. Disse elementer inngår ikke direkte i CAPRI-resultatene, og vi har ikke tatt høyde for dem i sysselsettingsberegningene. Vi har heller ikke lagt inn en nedre grense for arbeid per dyr/dekar. I noen fylker og for enkelte produksjoner får vi derfor en usannsynlig høy økning i arbeidsproduktiviteten. Dette kan tyde på at vi i virkeligheten ville fått en større regional omfordeling av produksjon og sysselsetting enn våre resultater viser.

Tabell 2.8 Jordbruksarealet i ulike land og verdensdeler 2001. 1000 ha

	Fulldyrket jord	Flerårige vekster	Sum dyrket mark	Dyrket mark i % av samlet areal
Norge	872	0	872	2,7
Sverige	2 706	0	2 706	6,0
Finland	2 187	4	2 191	6,5
Danmark	2 281	8	2 289	53,1
Tyskland	11 804	216	12 020	33,7
Østerrike	1 399	71	1 470	17,5
Nederland	909	35	944	22,7
Storbritannia	5 876	52	5 928	24,4
Frankrike	18 440	1 142	19 582	35,5
EU-15	73 499	11 122	84 621	26,1
Polen	13 993	337	14 330	44,3
Europa	289 795	16 936	306 731	13,3
Verden	1 364 238	133 127	1 497 365	11,2

Kilde: FAO (2003), SSB (2003).

I tabell 2.9 er vist kornarealet og andelen dette opptar av all dyrket mark. Videre er vist andelen hvete, bygg og havre av alt kornareal. Oljevekster og ris regnes i denne sammenheng ikke som korn. Av viktige kornarter som ikke er spesifisert i tabellen er durumhvete, mais og rug de vesentligste.

Tabell 2.9 Korndyrkingens del av dyrket mark og andel hvete, bygg og havre 2003. 1000 hektar og prosent

	Korn i alt 1000 ha	Kornet i alt, andel av dyrket mark i alt prosent	Hvete i prosent av alt korn	Bygg i prosent av alt kornareal	Havre i prosent av alt kornareal
Norge	328,4	37 %	23 %	50 %	26 %
Sverige	1 146,1	42 %	36 %	32 %	24 %
Finland	1 192,6	54 %	16 %	44 %	36 %
Danmark	1 484,6	65 %	45 %	48 %	3 %
Tyskland	6 839,1	57 %	43 %	30 %	4 %
Østerrike	809,8	55 %	34 %	26 %	4 %
Nederland	225,7	24 %	57 %	24 %	1 %
Storbritannia	3 058,7	54 %	60 %	35 %	4 %
Frankrike	8 953,3	46 %	55 %	20 %	2 %
EU-15	36 795,3	43 %	47 %	29 %	6 %
Polen	8 163,3	57 %	28 %	12 %	6 %

Kilde: Eurostat (2004c), SSB (2003), BFJ (2004a).

Tabellen viser at av landene i tabellen utgjør kornproduksjonen størst andel av dyrket mark i Danmark med nærmere to tredeler. I Norge er det kornproduksjon på drøyt én tredel av den fulldyrkede jorda og dette er en noe mindre andel enn gjennomsnittet i EU-15. Av landene i tabellen er det bare Nederland som har mindre andel av den dyrkede marka som brukes til korn.

Bygg, havre og hvete dyrkes i Norge på 99 % av kornarealet. De samme tre kornartene har like stor andel i Storbritannia og minst andel i Polen av landene vist i tabellen. Hvete er det viktigste kornslaget i Europa og dyrkes på 60 % av kornarealet i Storbritannia og neste halvparten av kornarealet i EU-15. Av landene i tabellen er det bare Finland som har en lavere kornandel hvete enn Norge. Norge har størst andel bygg av landene i tabellen, siden vi dyrker bygg på halvparten av kornarealet. I EU-15 dyrkes bygg på 29 % av kornarealet. Vi legger merke til at havre er et vesentlig innslag bare i de Skandinaviske landene.

I Norge brukes 56 % av den fulldyrkede jorda til eng og beite, mens 7 % brukes til diverse andre vekster som blant annet inkluderer oljevekster, poteter og alle hagebruksvekster. Når det gjelder bruk av fulldyrket jord til eng og beite er mange av de internasjonale statistikkene mangelfulle og ikke så godt sammenlignbare med norske. Grønforvekster er mer utbredt i mange europeiske land enn tilfelle er i Norge.

2.3 Produksjon

Tabell 2.10 viser totalproduksjon og avling per dekar av korn og poter og totalproduksjonen av grønnsaker og frukt i 2003.

Tabell 2.10 Totalproduksjonen og avling per dekar av noen planteprodukter i 2003. 1000 tonn

	Korn i alt 1000 tonn	Avling kg per dekar	Poteter i alt 1000 tonn	Avling kg per dekar	Grønnsaker i alt 1000 tonn	Frukt i alt 1000 tonn
Norge	1 279	390	341	2 351	131	24
Sverige	5 343	463	851	2 803	278	32
Finland	3 788	318	617	2 151	231	14
Danmark	8 973	586	1 530	4 245	304	50
Tyskland	39 543	576	9 813	3 460	3 482	4 455
Østerrike	3 990	510	560	2 653	520	1 120
Nederland	1 861	820	6 399	4 072	3 616	612
Storbritannia	21 511	703	5 918	4 081	2 665	247
Frankrike	54 925	613	6 235	3 997	8 641	9 730
EU-15	189 634	514	41 507	3 354	54 734	55 512
Polen	23 391	287	13 732	1 793	4 895	3 290

Kilde: FAO (2004)

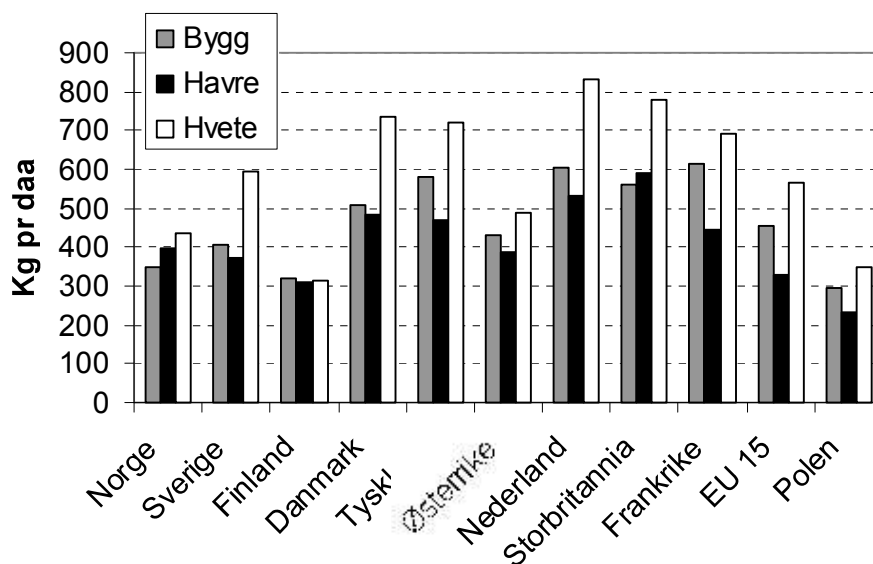
Tabellen viser situasjonen i ett enkeltår, og spesielt kornproduksjonen svinger som kjent en del mellom år. Både for Frankrike og Tyskland som er de to landene med størst kornproduksjon, var produksjon og avlingsnivå for korn lavere i 2003 enn årene forut, mens denne tendensen ikke er synlig i en del andre land. Vi legger merke til at avlingsnivået for korn er lavest i Polen og utgjør 35 % av avlingsnivået i Nederland som har høyest avlingsnivå av landene i tabellen. Norges avlingsnivå er 25 % lavere enn gjennomsnittet av EU-15 og under halvparten av avlingene i Nederland. Tabellen viser for øvrig at Nederland har nest minst kornproduksjon av landene som er vist.

For poteter gjelder tallene bruttoavling og ikke salgbar avling. Av landene i tabellen er produksjonen størst i Tyskland og nest størst i Nederland. Avlingsnivået per dekar er størst i Danmark. Norges avlingsnivå er 30 % lavere enn gjennomsnittet i EU-15.

Grønnsaksproduksjonen er størst i Frankrike fulgt av Polen og Nederland. Siden en rekke ulike arter inngår, gir det liten mening å se på gjennomsnittlige avlingsnivåer. Av landene i tabellen har Norge minst totalproduksjon både av korn, poteter og grønnsaker, mens vi er større enn Finland når det gjelder frukt og bær mv.

Den totale produksjonen av frukt (og bær) i EU-15 er omtrent på samme nivå som for grønnsaker, men vi ser at fordelingen mellom landene er en helt annen. De sydeuropeiske landene har en betydelig del av fruktproduksjonen. Druer utgjør 43 % av fruktproduksjonen i EU-15 og 63 % av mengden for Frankrike i tabellen over.

Vi har sett at kornavlingene ligger klart lavere i Norge enn i mange europeiske land. Dette er også illustrert i figuren under som viser gjennomsnittlig avlingsnivået for bygg, havre og hvete i Norge og en del land i EU for årene 1999–2003. Vi minner om at i Norge dyrkes hvete kun i de klimamessig beste områdene og hvete utgjør bare i overkant av 20 % av norsk kornproduksjon. Omvent er havre en kornart som betyr lite i mange land i EU. Forskjellene i avlingsnivå landene imellom vil selvsagt også gjelde andre vekster.

Figur 2.1 Gjennomsnittlig avling av bygg, havre og hvete i noen europeiske land 1999–2003

Kilde: FAO (2004)

Tabell 2.11 Totalproduksjonen og ytelse per dyr for viktige husdyrprodukter i 2003. 1000 tonn

	Melk i alt 1000 tonn	Ytelse kg per ku ¹	Kjøtt i alt 1000 tonn	<i>Herav</i> <i>storfekjøtt</i> 1000 tonn	<i>Herav</i> <i>svinekjøtt</i> 1000 tonn	<i>Herav</i> <i>fjørfe- kjøtt</i> 1000 tonn	Egg i alt 1000 tonn
Norge	1 593	5 655	267	85	106	49	49
Sverige	3 206	7 955	546	136	288	100	92
Finland	2 472	7 403	376	96	193	84	56
Danmark	4 675	7 844	2 121	148	1 762	206	81
Tyskland	28 380	6 508	6 597	1 220	4 238	968	843
Østerrike	3 474	5 476	851	215	510	112	88
Nederland	10 842	7 296	2 423	464	1 420	518	653
Storbritannia	15 056	6 844	3 292	696	714	1 573	704
Frankrike	25 423	6 045	6 516	1 650	2 340	2 087	919
EU-15	125 722	6 240	36 357	7 471	18 124	8 801	5 209
Polen	11 805	4 292	3 118	275	2 050	766	502

1) Beregningsmate er ikke undersøkt, men trolig stemmer forholdet mellom landene. For Norge regner BFJ 5992 l/ku og tallene fra FAO virker litt lave

Kilde: FAO (2004), BFJ (2004a).

Tabell 2.11 viser at norsk totalproduksjon av henholdsvis melk, kjøtt og egg alle ligger lavere enn de andre landene vi studerer. Finland har nest lavest produksjon av alle produktene i tabellen. Norges produksjon utgjør fra en halv prosent til 1¼ % (for melk) av produksjonen i EU-15. Tyskland har størst melkeproduksjon med 23 % av produksjonen i EU-15, fulgt av Frankrike. Forholdet er det samme for kjøttproduksjon i alt, men Frankrike er størst på storfekjøtt og fjørfe-
kjøtt.

Studerer vi den prosentvise sammensetningen av kjøttproduksjonen i de enkelte landene finner vi at Norge har 10 % av kjøttslag som ikke er spesifisert i tabellen, mens de andre landene alle har fra 91 til nesten 100 % av kjøttproduksjonen i kjøttslagene storfe, svin og fjørfe. I Norge utgjør sau og lam alene omtrent 9 %. Tilnærmet 1/3-del av norsk kjøttproduksjon er storfe, og ingen av de andre landene har så stor andel storfekjøttproduksjon. Gjennomsnittlig andel i EU-15 er 21 %. Danmarks svinekjøttproduksjon utgjør hele 83 % av kjøttproduksjonen i Danmark. I Polen er 2/3-deler av kjøttproduksjonen svinekjøtt, i EU-15 utgjør svinekjøtt halvparten av kjøttproduksjonen mens tilsvarende andel i Norge er 40 %. Fjørfe-
kjøttproduksjonen i Storbritannia utgjør nesten halvparten av britenes kjøttproduksjon, mens gjennomsnittsandelen i EU-15 er snaut en fjerdedel og andelen i Norge er 18 %.

2.4 Selvforsyningsgrad

Med dette forstås nasjonal produksjon i forhold til nasjonalt forbruk. Et problem når selvforsyningsgrad skal sammenlignes mellom land, er at det er mulig å regne selvforsyningsgrad på mange måter.

I Norge er det vanlig å angi hvor stor andel av engrosforbruket av matvarer, regnet på energibasis, som kommer fra norsk produksjon. På denne måten tar en hensyn til import av matvarer, men ikke eksport av matvarer. Den norske selvforsyningsgraden av matvarer i alt er da på omtrent 50 %.

Blant annet fordi Norge eksporterer mye fisk, er den norske selvforsyningsgraden større enn selvforsyningsgraden uttrykker.

I tabell 2.12 er selvforsyningsgraden for noen viktige produktgrupper satt opp. Det er fare for at tallene for Norge og muligens Polen ikke fullt ut er sammenlignbare med landene i EU-15. I Eurostats tall er det totalproduksjonen i landet (inkludert eksport) som sees i forhold til innenlandsk forbruk, men i sammenligning med Norge bør ikke forskjellen bety mye siden Norge for de fleste landbruksprodukter har liten eksport³.

Tabell 2.12 Selvforsyningsgrad av ulike jordbruksprodukter 2001/2002. Prosent

	Korn i alt	Hvete	Poteter	Grønnsaker	Frukt	Melk	Kjøtt	Egg
Norge	49/37	68/42 ¹	81/70	57/52	6/8	100	96	99
Sverige	122	120	85	46	8	98	88	93
Finland	126	87	98	73	9	..	103	114
Danmark	119	116	95	101	366	90
Tyskland	124	133	106	42	21	113	94	76
Østerrike	95	127	93	65	69	110	109	77
Nederland	23	25	128	86	207	236
Storbritannia	113	121	85	96	71	91
Frankrike	200	186	107	107	113	101
EU-15	114	116	100	106	102
Polen	98	100	113	103	110 ²	..

1) Tall fra Statens landbruksforvaltning for henholdsvis 2001 og 2002

2) Omtrentlig tall anslatt ut fra selvforsyningsgrad på 114 for storfe og omtrent 105 for svin og fjørfe

Kilde: Eurostat 2004b, Sosial- og helsedirektoratet, European Commission, 2002.

2.5 Sysselsetting

Arbeidsforbruket i landene vi ser på går fram av tabellen nedenfor. Etter EUs definisjon arbeider ingen mer enn ett årsverk i jordbruket i løpet av et år. Etter norsk utregningsmåte hadde vi 81 600 årsverk i Norge i 1999, mens dette altså er noe avkortet i rapportering til Eurostat som foreløpig bare er gjort for den fullstendige jordbrukstellingen i 1999.

³ Omtrent 10 % av norskprodusert melk blir eksportert (ost)

Vedleggstabell 2.13 Arbeidsforbruk og andel av de yngste og eldste brukerne i noen europeiske land i 1999/2000. Arsverk og prosent

Land	Arsverk totalt	Reduksjon i arsverk 1995 – 2000 (%)	Arsverk per jordbruksbedrift	Andel personlige brukere som er 34 år eller yngre (%)	Andel personlige brukere som er 65 år eller eldre (%)
Norge	71 200	9%	1,01	14	9
Sverige	74 240	16%	0,91	7	21
Finland	102 550	22%	1,26	11	6
Danmark	66 460	37%	1,15	9	20
Tyskland	617 620	13%	1,31	16	6
Østerrike	181 850	3%	0,91	16	10
Nederland	205 050	2%	2,02	7	19
Storbritannia	354 320	8%	1,43	5	25
Frankrike	949 350	7%	1,43	10	18
EU-15	6 332 680	13%	0,94	8	25
Polen	2 698 000 ¹

1) Tallet er trolig ikke helt sammenlignbart med de øvrige fordi denne kilden gir et litt høyere tall for EU-15

Kilde: Eurostat (2003a), Eurostat (2002), BFJ (2004a), Eurostat (2004c).

Tabellen viser at arbeidsintensiteten varierer mye mellom jordbruksbedrifter i ulike land og dette henger naturligvis sammen med ulike driftsformerer, dominerende produksjoner og bedriftenes størrelse. Høyest arbeidsforbruk per jordbruksbedrift finner vi i Nederland, et land preget av stor produksjon på hver bedrift. Nederland har samtidig minst reduksjon i arbeidsforbruket i jordbruket av de presenterte landene i 5-årsperioden fra 1995 til 2000. En nedgang på 2 % er lite sammenlignet med gjennomsnittet i EU-15 som viser 13 % reduksjon. I motsatt ende finner vi Danmark der arbeidsinnsatsen er redusert med hele 37 % i samme periode.

For Sverige, Finland og Danmark er tallene klare også for 2003. De viser en ytterligere reduksjon i arbeidsforbruket på 9 % i perioden 2000 til 2003 for Danmark og 5 % for både Sverige og Finland.

Aldersfordelingen varierer en del mellom landene. Som gjennomsnitt i EU-15 har hver fjerde bruker passert 65 år mens 8 % er yngre enn 35 år. I tabellen er det bare Storbritannia som har eldre brukere enn dette gjennomsnittet, mens Tysklands aldersfordeling angir at de har de yngste brukerne og at også Østerrike, Norge og Finland har relativt unge brukere i europeisk sammenheng. I Norge brukes delvis tilskuddssystemet til å framskynde overdragelser.

Litt mer om arbeidsforbruket er å finne i slutten av kapittel 7.3

3 Utvidelse av EU og landbruksnæringen

3.1 Innledning

I mai 2004 innlemmet den europeiske union 10 nye medlemsland og består nå av 25 land. De ti nye medlemslandene er: Estland, Kypros, Latvia, Litauen, Malta, Polen, Slovakia, Slovenia, Tsjekkia og Ungarn. I tillegg vil Bulgaria og Romania mest sannsynlig bli medlemmer i 2007. Kroatia og Makedonia søkte om medlemskap i 2003, mens Tyrkia søkte allerede på 1950-tallet og er formelt et kandidatland, men deres forhandlingssituasjon om eventuelt medlemskap er for tiden usikker (European Commission, 2004a). Tyrkia har en fot i Europa og den andre i Asia og kan være strategisk viktig for EU. Likevel er spørsmålet om tyrkisk medlemskap kontroversielt da Tyrkia kritiseres for å bryte med menneskerettighetene og landets befolkning på hele 68 mill. mennesker (18 % av EU-15) i hovedsak er muslimer. Et tyrkisk medlemskap vil medføre store politiske, strukturelle, religiøse samt økonomiske utfordringer for EU. En avklaring av Tyrkias kandidatur er ventet fra EU-kommisjonen i oktober 2004.

Kvaliteten på tilgjengelig statistikk om de nye medlemslandene og søkerland er begrenset og til dels dårlig. Både data og innsamlingsmetoder varierer mellom landene, selv om Eurostat og Europakommisjonen forsøker å standardisere statistikken. Europakommisjonen har i samarbeid med landenes myndigheter og statistikk-institutter publisert en rapport for hvert enkelt av de ti nye medlemslandene (pluss kandidatlandene Bulgaria, Romania og Tyrkia) for å beskrive landbrukssituasjonen og variasjoner i forhold til EUs femten medlemsland (European Commission, 2004b). Tallene presentert i dette kapitlet er hovedsakelig hentet fra disse rapportene. Tallene bør likevel leses med visshet om at tallene er usikre og sammenlig-

ningsgrunnlaget kan være dårlig mellom landene og EU-15 . Det kan i tillegg være store regionale forskjeller innenfor de ulike medlemslandene. Dette vil ikke bli tilagt vekt i denne sammenhengen, hvor det vil bli fokusert på landsgjennomsnitt.

Landbruksproduksjonen i de nye medlemslandene, spesielt i de gamle østeuropeiske kommuniststatene, skiller seg ut på flere områder fra de «gamle» 15 medlemslandene, og EU har satt strenge krav til tilpasning til EUs støtteordninger og landbrukspolitikk. EU har over lengre tid gitt finansiell støtte til kandidatlandene for å lette tilpasningen til EUs landbrukspolitikk (blant annet gjennom programmet Sapard⁴) og åpnet grensene for økt handel mellom EU-15 og søkerlandene, kalt Association Agreements. Likevel gjenstår flere krav å oppfylle før de opptas som fullverdige medlemmer i unionen. De nye medlemslandene har i en overgangsperiode fått fritak fra å oppfylle enkelte vedtekter, som miljøkrav og husdyrvelferdskrav. Dette medfører at en stor del av den økonomiske støtten gjennom CAP til de nye medlemslandene, den direkte inntektsstøtten, først vil komme på EU-15 nivå etter en innfasingsperiode på 10 år (European Commission, 2004c). De nye medlemslandene er derimot forpliktet fra første dag å følge det gjeldende lovverket (*acquis communautaire*) som til enhver tid styrer EUs landbrukspolitikk.

3.2 Nøkkeltall

Med utvidelsen av EU økte befolkningen med ca. 74 mill. mennesker, fra 380 til 454 mill. Samtidig økte EUs totale areal med om lag 740 000 km², fra 3,2 mill. til 3,9 mill. km². Velferdsnivået i de nye medlemslandene er betydelig lavere enn i de tidligere 15 medlemslandene. Målt i BNP per capita PPS⁵, er velferdsnivået 46 % av de tidligere 15 medlemslandene, totalt sett (European Commission, 2003b). Ingen av medlemslandene når opp til EU-15 nivå. Polen er det desidert største landet av de ti, med 38 mill. mennesker og 312 000 km², men har en levestandard som bare er 38 % av gjennomsnittet av EUs tidligere 15 medlemsland. Kypros er det minste landet målt i befolkning og nest minst i areal., men har høyest BNP per capita (82 % av EU-15). Lavest levestandard har Latvia og Litauen med 29,3 % av BNP i EU-15. Til sammenligning har Norge en BNP per capita som tilsvarer 147 % av gjennomsnittet av EU-15 og har etter utvidelsen 61 % høyere BNP per capita enn EU.

⁴ Special accession programme for agriculture and rural development

⁵ PPS: Purchasing Power Standard

Tabell 3.1 Befolkningsmengde, areal og BNP (2000)

Medlemsland	Befolkning, mill.	Befolkning i prosent av EU-15	Areal, 1000 km ²	BNP som PPS, mrd. euro	BNP som PPS/capita i prosent av EU-15
Estland	1,4	0,4	45,2	12,1	37,0
Kypros	0,76	0,2	9,3	14,0	82,2
Latvia	2,4	0,6	64,6	15,6	29,3
Litauen	3,7	1,0	65,3	24,4	29,3
Malta	0,39	0,1	0,32	4,7	52,9
Polen	38,0	10,0	312,0	336,0	38,0
Slovakia	5,4	1,4	49,0	58,3	48,0
Slovenia	2,0	0,5	20,3	32,0	71,6
Tsjekkia	10,3	2,7	78,9	135,6	58,7
Ungarn	10,0	2,7	93,0	117,0	52,0
Sum	74,3	19,8	737,8		46,3
EU-15	375,0	100,0	3 236,0	8 510,0	100,0
					147,0
Norge ⁶	4,5	1,2	306,2	143,3	(161 % av EU-25)

Kilde: European Commission – DG Agriculture - Agricultural Situation in the Candidate Countries – Country Reports. For Norge: SSB og Budsjettnemnda for jordbruket, 2004.

Flere av de nye medlemslandene opplevde en sterk økonomisk vekst på 1990-tallet, men ble, som EU og resten av verden, svekket av forverrede økonomiske forhold på begynnelsen av det 21. århundret. For eksempel hadde Polen en årlig vekst i BNP i perioden 1993–1995 på 5,3 %, 7 % vekst i 1995 og 1997, og 4,8 % vekst i 2000. Ungarn hadde i 2000 en vekst i BNP på 5,2 %. Til sammenligning var den økonomiske veksten i Norge på 2,8 % samme år.

3.3 Landbrukets rolle og sammensetning

3.3.1 Landbrukets økonomiske rolle

Landbruket bidrar for en vesentlig del av produksjonen og sysselsetningen i flere av de nye medlemslandene. Landbrukets andel av BNP har i en periode vært dalende etter hvert som den totale økonomiske veksten i landene har økt, særlig på 1990-tallet. For eksempel sto primærnæringene (landbruk, skog, jakt og fiske) for 11,7 % av BNP i Estland i 1992, mens andelen var 4,7 % i 2000 (tabell 3.2). Malta er det eneste av de nye medlemslandene som ligger på gjennomsnittet av EU-15 med 2,0 % av BNP, mens de andre landene er betydelig mer avhengig av primær-

⁶ Kilde: SSB for befolkning og areal, Eurostat for BNP

næringene, med Litauen med 6,9 % av BNP på topp. I Norge står landbruk, skogbruk og fiske for 1,9 % av BNP.

Alle de nye medlemslandene, bortsett fra Malta, har høyere andel sysselsatt i primærnæringene enn gjennomsnittet av EU-15. Det er grunn til å tro at sysselsettingen innenfor primærnæringene i disse landene vil reduseres i takt med økonomisk vekst og tilgjengeligheten til alternativt arbeid i andre næringer. Litauen har størst andel sysselsetting innenfor primærnæringene med 19,6 % av total sysselsetting, fulgt av Polen med 18,8 % og Latvia med 13,5 %. Malta har bare 1,9 %, mens EU-15 ligger på 4,3 prosent, men landbruksarealet i Malta er heller ikke på mer enn 12 000 hektar. Polen er den desidert største landbruksnasjonen, målt i areal, med 18,2 mill. hektar. I Norge sysselsetter primærnæringen 3,4 % av de yrkesaktive, mens landbruksarealet er på ca. 1 million hektar. Landbruksarealets andel av totalt areal i Norge er vesentlig lavere enn i EU-15 og de nye medlemslandene.

Tabell 3.2 viser også et estimat for hvor mye av husholdningenes utgifter som går til å betale mat. Latvia og Litauen har høyest relative utgifter til mat, med 44,9 og 44,4 %. Gjennomsnittet i EU-15 er på 17,4 %, som er høyere enn i Norge som ligger på 11,3 %. Sammenligningsgrunnlaget for disse tallene kan derimot være noe usikkert, da faktorer som utgifter til mat over skatteseddelen ikke er inkludert i beregningene.

Tabell 3.2 Landbrukets økonomiske rolle, 2000

Medlemsland	Landbrukets andel av BNP ⁷	Landbruksareal (1000 ha)	Prosent landbruksareal av totalt areal	Prosent sysselsetting i landbruket av total sysselsetting ⁸	Prosent matutgifter av totale utgifter
Estland	4,7	891	19,7	7,6	37,5
Kypros	3,5	134	14,5	9,2	18,6
Latvia	4,0	2 488	38,5	13,5	44,9
Litauen	6,9	3 489	53,4	19,6	44,4
Malta	2,0	12	38,1	1,9	--
Polen	2,9	18 220	40,6	18,8	36,9
Slovakia	4,5	2 440	49,8	6,7	31,8
Slovenia	2,9	491	24,2	9,9	23,5
Tsjekkia	3,4	4 282	54,3	4,5	26,8
Ungarn	3,9	5 854	62,9	6,0	26,6
Sum		38 301	51,9		
EU-15	2,0	131 619	40,6	4,3	17,4
Norge	1,9	1 031	3,4	3,4	11,3

Kilde: European Commission – DG Agriculture - Agricultural Situation in the Candidate Countries – Country Reports. For Norge: SSB og Budsjettnemnda for jordbruket

⁷ Inkludert skogbruk, jakt og fiske.

Tema: Islandsk jordbruk og EU/CAP

Av Erna Bjarnadóttir, Bændasamtök Íslands

Island ligger på den 64. nordlige breddegrad og nyter godt av golfstrømmen som gjør landet beboelig. Jordbruk er hovedsakelig basert på beitemark med melkekyr og sauer som de viktigste driftsformene. Andre jordbruksproduksjoner av betydning er storfekjøtt, svinekjøtt, fjørfekjøtt, egg, gartneri, hester og grønnsaker innbefattet potetproduksjon. Også utnyttelse av forskjellige naturressurser bør nevnes. Bygg produseres i de beste dyrkingsområdene. Landet er selvforsynt med alle kjøttslag, egg og melkeprodukter.

Jordbruket utgjør 1,4 prosent av bruttonasjonalproduktet og så vidt under 4 prosent av arbeidsstyrken er sysselsatt i jordbruket.

Islands jordbrukspolitik er kjennetegnet med direkte utbetalinger til melke- og sauebønder, og det samme gjelder produsenter av tomater, agurker og paprika. Et annet kjennetegn er toll på importerte jordbruksprodukter som konkurrerer med lokal produksjon. Mange av de øvrige jordbruksproduktene slik som frukt, sukker, korn og ris er likevel praktisk talt uten tollbeskyttelse.

Årsmøtet i Bændasamtök Íslands (Islands Bondelag) har to ganger laget uttalelser med sterke innvendinger mot mulig EU-medlemskap både på grunn av innvirkningen det vil ha på jordbruket, men også innvirkningen på andre sektorer slik som fiskeindustrien.

Debatten om hvorvidt Island bør overveie EU medlemskap eller i det hele tatt bør søke EU medlemskap reises nå og da. Det største politiske hinderet er uten tvil EUs fiskeripolitikk. Fra jordbrukets synsvinkel, det vil si fra bondeorganisasjonens synsvinkel, er EUs felles landbrukspolitik, CAP, også et hinder. I juni 2002 etablerte Islands utenriksminister, Halldór Ásgrímsson, ei arbeidsgruppe som skulle utrede forskjellige usikkerheter angående islandsk jordbruks posisjon overfor EU.

De viktigste resultatene av denne komitéens arbeid var de følgende:

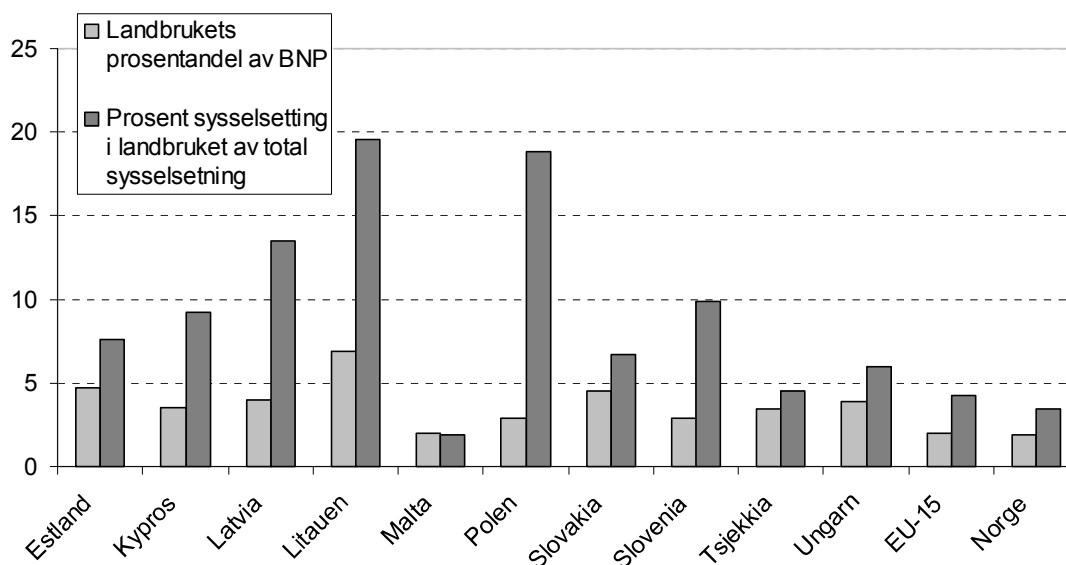
«Hvis Island tiltrer den Europeiske Unionen vil markedet for jordbruksprodukter bli en del av EUs indre marked for jordbruksprodukter. Dette vil lede til prisreduksjoner for bønder på Island. Erfaringene fra Finland tyder også på at forbrukerne vil nyte godt av noe av prisreduksjonene. Innvirkningen på produksjonsvolumene vil på den ene side avhenge av omfanget av prisreduksjoner og på den andre side av hvor mye økning i produksjonstilskudd som er mulig og hvordan disse midlene blir fordelt.»

Under nåværende omstendigheter er det forventet at produksjonen av de fleste jordbruksprodukter vil reduseres betydelig. Likevel kan dette avhenge av lover for sykdomskontroll og hygieniske forholdsregler.

Komitéen studerte spesielt støtten til nordlig landbruk i Finland. Komitéen regnet med at tilsvarende regler kunne anvendes for Island. Det er likevel klart at utenfor EU vil det være mer fleksibilitet for nasjonal jordbrukspolitik. Ikke desto mindre står Island ovenfor store utfordringer i å erkjenne og gjennomføre de kommende avtalene i verdens handelsorganisasjon, WTO. Den nylige revisjonen av EUs landbrukspolitik, der jordbruksstøtten heretter ikke lenger knyttes så sterkt til produksjon, stiller nye krav til jordbruket og spesielt til nordlig jordbruk. Reformen med frikobling av jordbruksstøtte vil helt klart ha stor innvirkning på produksjonsvolumet av mange jordbruksprodukter. Det vil være av stor interesse for et land som Island å

studere iverksettingen av reformen i Finland som har lagt stor vekt på å opprettholde jordbruket i de nordlige regionene.

Island og Norge har opplagt mange ting til felles med hensyn til WTO, CAP og EU. Selv om det er noen forskjeller i nåværende jordbrukspolitik i de to landene, har begge et høyt støttenivå. Det er derfor av stor interesse for islandske bønder å følge godt med i utviklingen og forskningen på dette viktige emnet i Norge i tiden framover.

Figur 3.1 Arbeidsproduktiviteten i landbrukssektoren

EU ønsker å øke produktiviteten og utnytte det potensialet som finnes i de nye medlemslandene innenfor landbruksnæringen. Dette vil medføre at antall gårdbrukere vil måtte reduseres, samtidig som produksjonsverdien øker. Figur 3.1 viser arbeidsproduktiviteten i de nye medlemslandene, EU-15 og Norge. Svakest arbeidsproduktiviteten, det vil si avvik mellom andel sysselsatte og andel generert BNP i landbruket, er størst i Polen, fulgt av Litauen, Latvia og Slovenia. Landene Malta, Tsjekkia, Ungarn og Slovakia (og Norge) har høyere arbeidsproduktiviteten enn EU-15 i landbruksnæringen.

De nye landene i EU får gjennom medlemskapet nye utfordringer og muligheter innenfor EUs felles marked og landbrukspolitikk, CAP. Samtidig vil de nye medlemslandene møte nye konsumenter med andre og høyere krav til landbruksprodukters kvalitet og pris. Med medlemskapet må de nye medlemslandenes avslutte de handelsavtalene de har med land utenfor EU. EU-15 har vært den største handelspartneren for de nye medlemslandene, slik at medlemskapet ikke medfører store endringer for utenrikshandelen. Det nye EU-25 får derimot nye naboland og muligheter åpnes for videre utvidelse av markeder mot øst. Medlemskapet i EU vil innebære at prisene økes. Produksjonen innenfor EU øker med 10–20 % for flere varer, mens brutto verdiskapning i landbruksnæringen bare øker med beskjedne 6 % (European Commission, 2004c). Forholdet mellom økt verdiskapning og økt landbruksareal viser at det finnes et stort potensial for effektivisering og intensivering av landbruket i de nye medlemslandene (European Commission, 2003b). Den lave produktiviteten og en økning av kvalitetsnivået på landbruksproduktene vil være viktige utfordringer for de nye medlemslandene innenfor EU. Mindre effektive gårdbrukere vil få det vanskelig med å overleve innenfor EU. Prisnivået i Øst-Europa er lavt og til dels lavere enn verdensmarkedsprisene. Medlemskapet i EU vil innebære at prisene økes. Produ-

sentprisene på landbruksprodukter er stadig økende i de nye medlemslandene, men var fortsatt under EU-15 nivået på de aller fleste produkter ved tiltredelse. Prisene per kg kan likevel ikke sammenlignes på helt likt grunnlag, da kvaliteten på produktene i de nye medlemslandene vanligvis vurderes å være dårligere enn hva som blir produsert i EU-15. Den relativ lave kjøpekraften i de nye medlemslandene vil føre til at eventuell økt produksjon vil måtte avsettes i markeder i vest eller eksporteres ut av EU. Dette kan føre til en økt belastning av EUs landbruksbudsjett og kan være problematisk i forhold til EUs forpliktelser i WTO-avtaler (Kjesbu, 2004, s. 149).

Samtidig som produsentprisene stort sett var lavere i de nye medlemslandene enn i EU-15, vil EUs målpriser sørge for en økning i produsentprisene i disse landene etter utvidelsen. Konsumentprisene øker derfor som en konsekvens av dette, som igjen kan skape misnøye hos befolkningen. EU har til hensikt å hjelpe landbrukssektoren i retning mot et stabilt, bærekraftig og konkurransekraftig produksjonsnivå. Hvordan landbrukssektoren i de nye medlemslandene vil møte utfordringene er usikkert, men det vil med stor sannsynlighet medføre store omveltninger og fremskynde strukturendringer i næringen.

3.3.2 Struktursammensetning

Den kommunistiske styreformene i de østeuropeiske statene satte sitt preg på jordbruket og eierformen av jordbruksarealer. Perioden med kollektivisering og statlig eierskap av jordbruksarealer ble fra ca. 1990 avløst av omfattende reformer de fleste landene. I samspill med en økende markedsliberalisering, er det gjennomført betydelig reorganisering og privatisering i jordbruket. De aller fleste av de store statlige gårdsbrukene er solgt til private selskaper, mens enkelte land har gitt gårdbrukere muligheter til å kjøpe tilbake sine arealer som ble overtatt av staten under kommunisttiden. I stort sett har dette ført til at jordbruket i stor grad foregår enten i stor skala eller som selvberging. Dette gjelder alle de gamle kommuniststatene bortsett fra Polen og Slovenia, som i større grad opprettholdt en stor andel av jordbruksarealene og gårdsbrukene i privat hender gjennom kommunistperioden.

De nye medlemslandene gir EU nesten 5 mill. flere gårdsbruk. Antall gårdsbruk i hvert enkelt land er noe usikkert, da antall selvbergingsjordbruk uten næringsinntekt i liten grad er dokumentert. Tabell 3.3 viser tall for gårdsbruk både med og uten næringsinntekt i år 2000. Slovakia er et godt eksempel på de nye medlemslandenes landbruksstruktur. Landet har 6 724 registrerte gårdsbruk med næringsinntekt, ca. 20 % av dem er private kooperativer og selskaper, mens ca. 80 % er personlig eide gårdsbruk. Det finnes i dag kun ett statlig eid gårdsbruk igjen i Slovakia, resten er solgt til privatpersoner eller kooperativer, for det meste uten oppdeling. Gjennomsnittlig størrelse for disse gårdsbrukene er 306 hektar. I tillegg finnes det i Slovakia ca 270 000 «ikke-registrerte» små gårdsbruk og gårder som bedriver selvbergingsjordbruk med en gjennomsnittstørrelse på 1,5 hektar. Aggregert blir gjennomsnittstørrelsen 8,8 hektar per gårdsbruk. Polen bidrar med flest gårdsbruk, 1,9 mill., fulgt av Ungarn med i underkant av 1 million gårdsbruk. Malta har færrest gårdbruk med 11 400. Estland har gjennomsnittlig de største gårdbrukene med

over 20 hektar per gårdsbruk, deretter Tsjekkia og Latvia med 18 hektar per bruk. I Polen er gjennomsnittet på 7,2 hektar per bruk. I Norge finnes det om lag 68 000 gårdsbruk, med en gjennomsnittsstørrelse på 15,4 hektar per gårdsbruk.

Tabell 3.3 Antall gårdsbruk og størrelse, 2000

Medlemsland	Totalt antall gårdsbruk	Herav selvforsyningsgårdsbruk	Gjennomsnittsstørrelse (ha/gårdsbruk)
Estland	261 700	176 400	20,1
Kypros	52 089	7 287	3,6
Latvia	292 000	154 000	13,6
Litauen	477 808	--	7,0
Malta	11 400	--	1,0
Polen	1 880 900	Stor andel	7,2
Slovakia	276 724	270 000	8,8
Slovenia	90 675	--	5,1
Tsjekkia	53 460	--	18,0
Ungarn	966 916	--	6,7
Sum	4 865 553		
EU-15	6 800 000	--	19,0
Norge	67 818	--	15,4

Kilde: European Commission – DG Agriculture - Agricultural Situation in the Candidate Countries – Country Reports. For Norge: SSB og Budsjettnemnda for jordbruket.

3.3.3 Landbruksproduksjon

Landbruksproduksjonen i de nye medlemslandene falt relativt kraftig i verdi på 1990-tallet. Polen, som står for over 46 % av landbruksproduksjonen i de nye medlemslandene (se tabell 3.4), hadde en produksjonsnedgang, målt i verdi, på 12 % i begynnelsen av 1990-tallet. Ungarn, med 19 % av landbruksproduksjonen i de nye medlemslandene, hadde en nedgang på 25 % i produksjonsverdi i denne perioden. Produksjonsverdien har derimot vært svakt økende fra 1995 og ser ut til å stabilisert seg. Fordelingen mellom verdien av planteproduksjon og husdyrproduksjon er relativ lik, men tendensen i flere av landene er at husdyrproduksjonsandelen er nedadgående og at mindre arbeidskrevende produksjoner som fjørfe og svinproduksjoner øker på bekostning av melk- og storfeproduksjon. Enkelte av landene har i tillegg noen prosentandeler produksjon av annen landbruksrelaterte virksomheter, som service og turisme.

Tabell 3.4 Landbruksproduksjon, total og relativ i forhold til type innenlandsk produksjon, 2000

Medlemsland	Total landbruksproduksjon		Planteproduksjon		Husdyrproduksjon		Annet	
	Mill. Euro	Andel prod. av «EU-10 ⁸ », %	Mill. Euro	Andel prod., %	Mill. Euro	Andel prod., %	Mill. Euro	Andel prod., %
Estland	415,6	1,8	184,1	44	204,0	49	27,5	7
Kypros	548,0	2,4	308,0	56	240,0	44	-	-
Latvia	414,8	1,8	205,8	50	198,3	48	10,7	3
Litauen	1 073,4	4,7	591,7	55	469,5	44	12,1	1
Malta	136,5	0,6	68,6	50	67,9	50	-	-
Polen	10 651,3	46,7	5 494,2	52	4 898,6	46	258,4	2
Slovakia	1 288,0	5,6	569,0	44	661,0	51	58,2	5
Slovenia	958,5	4,2	441,9	46	503,9	53	12,7	1
Tsjekkia	2 933,2	12,9	1 365,9	47	1 519,2	52	48,1	2
Ungarn	4 395,0	19,3	2 296,0	52	1 922,0	44	177,0	4
Sum	22 814,3	100,0	11 525,2	51	10 684,4	47	604,7	3

Kilde: European Commission – DG Agriculture - Agricultural Situation in the Candidate Countries – Country Reports.

De viktigste landbruksproduktene i de nye medlemslandene er korn, grønnsaker, melk og svinekjøtt (tabell 3.5), med gjennomsnittandel på henholdsvis 12, 10, 16 og 14 % av produksjonsverdien. Hvete er gjennomgående det mest produserte kornproduktet. I Estland og Slovenia har fôrvekster en betydelig produksjonsandel, mens sukker bare blir produsert i liten grad i Polen, Slovakia og Slovenia. Slovenia er i tillegg det eneste landet som produserer druer til vinproduksjon.

Tabell 3.5 Produksjonsandel av total landbruksproduksjonsverdi, 2000

Produksjon	Estland	Kypros	Latvia	Litauen	Malta	Polen	Slovakia	Slovenia	Tsjekkia	Ungarn	Gj.-snitt	Norge
Korn	8,3	3,9	16,5	16,9		18,0	15,6	7,4	20,1	17,6	12,4	11,7
Oljevekster	1,4	2,8	0,3	1,6		1,8	2,0		5,0	1,0	1,6	0,2
Fôrvekster	9,1							12,5			2,2	0,5
Vindruer								6,8			0,7	
Sukker						2,9	1,8	1,8			0,7	
Solsikke			4,2	3,2			1,4		0,4	3,5	1,3	
Grønnsaker	3,4	18,8	4,4	9,3	34,1	7,4	9,4	5,1	1,9	11,2	10,5	5,1
Poteter	9,6	8,1	9,0	10,4	9,0	6,9	3,1	2,5	4,0	3,7	6,6	2,4
Frukt	1,8	19,3	1,8	0,7	4,6	6,3	3,7	6,9	1,7	7,5	5,4	0,5
Melk	23,1	11,3	21,2	18,7	11,9	13,6	12,1	16,9	20,6	10,3	16,0	29,3
Storfevjøtt	5,0	1,5	1,4	7,0	3,5	4,3	8,9	13,6	7,5	2,3	5,5	12,2
Svinekjøtt	12,8	8,8	11,6	10,2	14,1	18,7	18,9	10,5	16,1	15,8	13,8	11,3
Egg	4,1	2,6	5,6	2,1	8,3	3,4	3,8	2,9	3,1	3,3	3,9	2,8
Fjorfevjøtt	2,6	10,1	2,1	3,1	6,4	5,4	5,5	7,3	4,6	10,3	5,7	3,7
Farekjøtt	0,1	7,2	0,1	0,2		0,1	0,4	0,7	0,1	0,7	1,0	3,5

Kilde: European Commission – DG Agriculture - Agricultural Situation in the Candidate Countries – Country Reports. For Norge: Budsjettnemnda for jordbruket, tall for 2003.

⁸ EU-10: de ti nye medlemslandene innlemmet mai 2004

3.4 CAP for de nye medlemslandene

For å finansiere kostnader i forbindelse med utvidelsen, øker EUs totale budsjett med 16 mrd. € i 2006, til 106,5 mrd. €. Av disse vil 30 % (5 mrd.) gå til landbruket ved CAP. Bygdeutviklingsmidler og markedsordninger vil medføre kostnader på 3 mrd. €, mens den direkte støtten kun vil være på 1,7 mrd. i 2006. De nye medlemslandene vil først etter 10 år bli tilbudt den samme direkte støtten som EU-15. Det er usikkert hvordan det direkte støttenivået vil utvikle seg i løpet av disse årene, men det er bestemt at en prosentandelen av støtten til EU-15 fases inn med en progressivt økning, fra 25 % i 2004 til 100 % i 2013. Det er imidlertid åpnet for at de nye medlemslandene kan søke Europakommisjonen om å gi landbruket nasjonal støtte under denne innfasingsperioden. Dette kan enten gjøres ved maksimum 30 prosentpoeng heving av støttenivået, såfremt det holder seg under EU-15 nivået. Dette vil medføre at den direkte støtten vil bli 55 % av EU-15 i 2004, i stedet for 25 %. Alternativt kan den nasjonale støtten gis slik at den direkte støtten tilsvarende nivået før medlemskapet, pluss 10 %. Også her vil betingelsen være at den totale direkte støtten ikke overstiger hva EU-15 får i støtte. Landbruksnasjonene Polen, Slovakia, Ungarn og Tsjekkia har ifølge OECDs beregninger hatt et støttenivå som har ligget lavere enn EU-15, målt i prosent PSE (Producer Support Estimate) (OECD, 2003).

Tabell 3.6 Støtteniva til landbruket i prosent PSE

	2000	2001	2002
Polen	15	15	14
Slovakia	25	16	21
Tsjekkia	17	23	28
Ungarn	22	19	29
EU-15	34	34	36
Norge	68	67	71
OECD	32	31	31

Kilde: OECD, 2003. *Agricultural Policies in OECD Countries - Monitoring and Evaluation 2003*. Paris.

De nye medlemslandene har i en initieringsfase også muligheten til å benytte seg av et noe annerledes fordelingssystem av den direkte støtten enn EU-15. Til tross for at kandidatlandene i en periode har fått veiledning og økonomisk støtte til å tilpasse seg CAP, har de nye medlemslandene lite kunnskap og erfaring med det relativt komplekse støttesystemet. Landene har heller ikke alle de funksjonene som skal administrere og kontrollere støttesystemet på plass. Samtidig er den delen av den direkte støtten som er produksjonsuavhengig – enkeltbrukstilskuddet («single farm payment scheme») - basert på en historisk referanseperiode (2000–2002) som er vanskelig å frembringe i de nye medlemslandene. Derfor er de nye medlemslandene blitt tilbudt et forenklet direkte støttesystem, SAPS (*Single Area Payment Scheme*). Dette systemet krever mindre informasjon om produksjonen; type planteproduk-

sjon og antall husdyr m.m. Systemet medfører at den finansielle støtten vil bli fordelt på utnyttet landbruksareal uavhengig av produksjon. Det kreves ikke at arealene produserer markedsvarer, men arealene må holdes i god landbruks- og miljømessig stand. SAPS kan benyttes i tre år, med mulighet for forlengelse i to år. Etter dette må de nye medlemslandene bruke samme fordelingssystemet som EU-15. Åtte av de ti landene har valgt å benytte seg av SAPS. Malta og Slovenia anvender støttesystemet som EU-15. Nivået på den direkte støtten påvirkes ikke av om landene benytter seg av SAPS eller ikke.

Flere av de nye medlemslandene forhandlet seg frem til spesielle avtaler utover det gjeldende lovverket for å beskytte sensitive innenlandske sektorer. Dette er for eksempel andre kvalitetskriterier for støtte til kornproduksjon, spesielle importkvoter for sukker, spesielle vinplanterettigheter, ekstra tid til å tilpasse seg krav til dyretetthet og midlertidig opprettholdelse av nasjonale lover om landanskaffelse. Slovenia og Polen har fått ett år utsettelse til å etablere individuelt melkekvotesystem.

3.5 Forbruksmønsterets betydning for landbruksmarkedet

Med utvidelsen fikk EU 4 mill. nye matprodusenter, men EUs matmarked fikk også 74 mill. flere konsumenter. En av de viktigste etterspørselsfaktorene og drivende faktorene for matproduksjonen i de nye EU vil være trender innenfor matkonsumet. Dette konkluderer en uavhengig komité som har studert utvidelsens betydning for landbruksproduksjonen og –markedet (European Commission, 2004d). Konsumet av mat er ansett å være relativt stabilt, men flere dyresykdommer den siste tiden har ført til en endret konsumentadferd i forhold til matvarer. Forbruket av kjøtt og meierivarer i de nye medlemslandene falt med 10–20 % i begynnelsen av 1990-tallet, til konsumnivå per person langt lavere enn EU-15. Forbruksmønsteret for matvarer endret seg også i denne perioden; forbruket av storfe- og fårekjøtt gikk ned, mens forbruket av fjørfe- og svinekjøtt økte. Melkeforbruket har også nedadgående. Endringen i forbruksmønsteret er sett i sammenheng med økt kjøpekraft og etterspørselen etter høykvalitetsprodukter er økende. Det forventes at den positive inntekstøkningen i de nye medlemslandene, som er opptil to ganger så høy som i EU-15, vil medføre at forbrukerne i disse landene vil bli mer bevisste på pris og helseeffekter av matvarene. Sau-, svine- fjørfe- og svinekjøtt er ansett å være moderne og sunne matprodukter med positiv inntekstselastisitet og som forventes å øke i konsum, samtidig som frukt og grønnsaker i en viss grad vil kunne erstatte kjøttvarer. Økt etterspørselen etter bearbejdede matvarer er også forventet. Som en indirekte konsekvens av endrede matvaner forventes det en økt bruk av proteinrikt fôr.

4 Økonomisk situasjon

4.1 Primærproducentniva

Driftsgranskingene i jord- og skogbruk er gjennomført i Norge i 92 år og viser økonomiske resultater for gårdsbruk. Tilsvarende undersøkelser er gjort i mange europeiske land. I EU er slike data siden 1965 samlet i et nettverk med den engelsk forkortelse FADN (Farm Accountancy Data Network). Formålet er å samle regnskapsdata fra jordbruksbedrifter for å kunne utarbeide analyser av dem.

Omtrent 80 000 jordbruksbedrifter deltar i FADN og de er trukket ut som representanter for omtrent 5 mill. bruk i de 25 medlemslandene i EU. Det trekkes fra et utvalg som dekker tilnærmet 90 % av både jordbruksarealet og produksjonen i EU.

Enkeltbruksdata behandles konfidensielt og det publiseres bare data for grupper av bruk både i FADN og i de norske driftsgranskingene. Reglene er strengest i FADN som krever minst 15 deltakerbruk før det presenteres gjennomsnittstall for en gruppe.

Utvalget av deltakerbruk og presentasjonen i FADN skjer etter kriteriene region, økonomisk størrelse og driftsform. De samme utvalgskriteriene gjelder nasjonalt (og i Norge), men fysiske størrelseskriterier (dyretall og arealstørrelse) tillegges fortsatt stor vekt i nasjonale granskinger. Det er arbeidet med å tilpasse de norske driftsgranskingene til FADN. Foreløpig er det ikke tilgjengelig regnskapsdata fra Norge og heller ikke de 10 nye medlemslandene i FADN-databasen.

Vi vil presenteres en del FADN-data for inntekter, kostnader, økonomisk status (balanse) og resultater på produsentnivå. Landene er her brukt som regioninndeling, men inndeling på regioner innen land er også tilgjengelig. Vi har valgt ut 3–4 aktuelle driftsformer fra en hovedinndeling i 8 driftsformer der det også finnes noen undergrupper. Driftsstørrelsesinndelingen av jordbruksbedriftene er gjort i

fire grupper etter den økonomiske betydningen av jordbruksproduksjonen på hver jordbruksbedrift. Minstegrensen for deltakelse i FADN er for de fleste landene i tabellen 8 ESU (European Size Units). Dette er nå også rekrutteringsgrense for de norske driftsgranskingene. Nederland og (det meste av) Storbritannia har valgt 16 ESU som nasjonal minstegrense for deltakelse, mens det lenger sør og øst i Europa praktiseres minstegrenser både på 6, 4, 2 og 1 ESU. Én ESU betyr et standard dekningsbidrag på 1 200 € (SSB, 2003b). Den økonomiske størrelsesinndelingen er gjort etter standard dekningsbidrag for det enkelte land. Et driftsomfang på 8 ESU betyr i Norges tilfelle et samlet standard dekningsbidrag på 75–80 tusen kroner som for eksempel betyr 100–200 dekar korn eller drøyt 60 vinterfôra sauer eller 8–9 kyr.

Produksjonsinntekter og tilskudd

Vi presenterer først inntektstall for årene 1995 og 2002. Tabell 4.1 viser gjennomsnittlige produksjonsinntekter utenom produksjonstilskudd i noen land i 1995 og 2002. Tilsvarende er inntekter fra tilskudd presentert i tabell 4.2. For Storbritannia og Frankrike er ikke tall for 2002 tilgjengelige ennå, og det er i stedet presentert tall for 2001.

Ser vi på gjennomsnittlige produksjonsinntekter (utenom tilskudd) for deltakende jordbruksbedrifter fra de ulike landene, ser vi at disse er størst i Nederland med 213 000 €/ECU i 1995 og 288 000 € i 2002. Dette tilsvarer 1,7 mill. kroner økende til 2,3 mill. kroner. Deretter følger Storbritannia og Danmark som begge hadde omtrent 160 000 € i produksjonsinntekter i 2001/2002. Lavest gjennomsnittlig produksjonsinntekt finner vi i Finland med 40 000 € eller drøyt 300 000 kroner i 1995 fulgt av Østerrike med 50 000 € og Sverige med 63 000 € samme år. I 2002 har Finland passert Østerrike som dette året har lavest produksjonsinntekter av landene i tabellen. Gjennomsnittlige produksjonsinntekter forteller mye om vanlige bruksstørrelser og omsetning på jordbruksbedriftene i det enkelte land.

Av driftsformene har gartneriene størst produksjonsinntekter i flere land, men i Storbritannia og Frankrike er kraftforkrevende husdyrbedrifter større. Begge disse driftsformene har i alle landene til dels betydelig større gjennomsnittlige produksjonsinntekter enn jordbruksbedrifter dominert av grovfôrbaserte husdyrproduksjoner eller tradisjonelle jordbruksvekster (korn og oljevekster, poteter og noen grønnsaker). I de nordiske landene Sverige, Finland og Danmark gir de grovfôrbaserte husdyrbrukene i gjennomsnitt større driftsinntekter enn jordbruksbedrifter med jordbruksvekster, mens forholdet er omvendt i de øvrige landene.

Inntektsøkningen en finner i gjennomsnitt fra 1995 til 2002 skyldes økende produksjonsomfang. Når en sammenligner de minste størrelsesgruppene over tid, er det liten endring.

Sammenlignbare tall er foreløpig ikke tilgjengelig verken for Norge eller de nye øst- og sentraleuropeiske landene. Med en omregningskurs på 8 kroner/€ er likevel noen norske driftsgranskingstall satt inn for å indikere størrelsesnivå. Dette er forenklet ved å la kornbruk representere jordbruksvekster, melkebruk representerer grovfôrdyr og korn/svin representerer kraftfôrproduksjon. Vi ser at gjennomsnittlige driftsinntekter per jordbruksbedrift ligger rett i overkant av nivået i Østerrike og Finland.

Tabell 4.1 Produksjonsinntekter etter økonomiske størrelsesgrupper, driftsform og land i 1995 og 2002, 1000 €

Land	Jordbruks- vekster		Gartneri- vekster		Grovføretende dyr		Svin og fjørfe		Alle	
	1995	2002	1995	2002	1995	2002	1995	2002	1995	2002
Norge (totalt)	32	32	62	61	115	138	61	65
Sverige, 8-16	..	19	20	20	20
16-40	50	50	46	39	..	63	48	47
40-100	102	126	86	102	..	149	97	114
> 100	..	342	335	..	434	183	348
Totalt	55	64	68	108	..	220	63	88
Finland, 8-16	19	13	22	21	16
16-40	43	38	52	43	39	..	48	46
40-100	90	94	..	174	99	89	67	106	79	100
> 100	399	..	182	..	225	124	247
Totalt	31	35	..	166	41	64	60	119	40	64
Danmark, 8-16	17	20	13	18	21
16-40	38	41	34	30	52	..	74	..	44	45
40-100	99	109	97	79	126	134	179	176	126	128
> 100	329	298	681	1008	269	319	486	561	381	432
Totalt	55	64	335	561	145	194	315	445	127	158
Tyskland, 8-16	43	..	181	..	29	39	..
16-40	61	50	141	103	61	61	102	..	68	60
40-100	126	107	257	192	126	132	182	171	138	133
> 100	419	354	335	385	465	346	..	339	524	388
Totalt	121	149	223	253	83	106	148	195	110	141
Østerrike, 8-16	32	26	32	34	33	33
16-40	56	49	53	68	76	69	56	61
40-100	106	105	94	124	134	130	104	116
> 100	236
Totalt	56	53	42	49	83	89	50	56
Nederland, 16-40	40	68	78	..	29	45	120	87	51	78
40-100	121	158	149	230	110	117	238	209	141	156
> 100	361	392	565	934	268	282	662	686	402	521
Totalt	181	204	365	656	145	165	337	393	213	288
Storbritannia-16	23	23	27	48
16-40	51	34	63	..	49	47	148	..	56	55
40-100	120	81	135	170	119	113	302	253	127	111
> 100	394	358	867	1389	322	359	886	802	420	423
Totalt	178	182	240	425	98	109	390	400	142	161
Frankrike, 8-16	27	45	26	24	30	34
16-40	49	45	92	149	58	50	103	114	58	52
40-100	100	89	132	165	127	109	232	292	125	113
> 100	218	221	285	397	324	235	502	584	287	288
Totalt	92	105	156	216	70	81	248	319	97	118

Kilde: FADN (2004)

Tabell 4.2 Tilskudd etter økonomiske størrelsesgrupper, driftsformer og land i 1995 og 2002, 1000 €

Land	Jordbruksvekster		Gartneri-vekster		Grovforetende dyr		Svin og fjørfe		Alle	
	1995	2002	1995	2002	1995	2002	1995	2002	1995	2002
Norge (totalt)	..	13	41	..	22	(16)	34
Sverige, 8-16	..	9	16	10	11
16-40	13	16	7	15	..	5	10	16
40-100	26	37	11	24	..	12	14	27
> 100	..	91	64	..	24	..	67
Totalt	14	20	11	27	..	14	12	23
Finland, 8-16	19	18	16	17	18
16-40	31	38	31	31	28	..	31	32
40-100	58	67	..	29	59	54	40	51	47	53
> 100	73	..	93	..	97	..	90
Totalt	25	32	..	30	26	42	38	51	27	38
Danmark, 8-16	5	6	1	5	6
16-40	12	13	1	1	4	..	3	..	9	13
40-100	25	33	4	2	10	13	11	10	14	21
> 100	75	76	9	16	25	35	28	31	32	40
Totalt	15	19	5	9	13	22	18	24	14	20
Tyskland, 8-16	10	..	1	..	7	8	..
16-40	15	14	1	0	9	11	8	..	10	12
40-100	29	27	1	2	14	22	14	12	17	20
> 100	124	103	2	3	75	44	..	25	92	69
Totalt	32	42	1	2	12	17	11	14	17	24
Østerrike, 8-16	17	13	12	14	12	13
16-40	34	25	19	19	20	8	22	19
40-100	57	44	33	28	35	13	45	29
> 100
Totalt	31	25	15	16	21	9	19	18
Nederland, 16-40	3	4	0	..	3	6	0	2	2	4
40-100	6	8	0	0	2	6	1	2	2	5
> 100	14	18	0	1	4	11	2	5	4	8
Totalt	8	10	0	1	3	8	1	3	3	6
Storbritannia-16	10	13	10	12
16-40	15	17	1	..	19	24	1	..	17	20
40-100	34	33	1	1	23	30	2	5	25	29
> 100	95	99	4	7	26	26	12	14	57	61
Totalt	45	56	1	2	19	24	4	7	26	32
Frankrike, 8-16	8	7	8	12	8	10
16-40	17	17	1	1	11	17	2	3	12	16
40-100	38	34	2	2	20	23	8	8	27	26
> 100	65	66	5	8	43	40	15	20	51	53
Totalt	31	35	3	3	13	20	7	10	19	25

Kilde: FADN (2004)

Når det gjelder tilskuddene legger vi først merke til at det gjennomsnittlige tilskuddet per jordbruksbedrift uten å ta hensyn til produksjon eller produksjonsomfang er høyest i Finland, fulgt av Norge og Storbritannia. Av landene i tabellen er tilskuddene lavest i Nederland. I de nordiske landene er det produksjonsenheter i gruppen «grovføretende dyr» som har størst gjennomsnittstilskudd, mens lenger sør i Europa er det driftsformen jordbruksvekster som har størst tilskudd. Dersom en sammenligner jordbruksbedrifter med samme størrelse, er det både nord og sør i Europa relativt likt tilskuddsnivå for de minste jordbruksbedriftene enten hovedproduksjonen er jordbruksvekster eller beitedyr. Forklaringen ser ut til å være at i Norden er jordbruksbedriftene med beitedyr i gjennomsnitt større enn de med jordbruksvekster, mens forholdet er omvendt lenger sør. Gartneribedriftene har minst tilskudd i alle land, men de er ikke ubetydelige i Finland. Driftsformer basert på kraftfôr har betydelige tilskudd per jordbruksbedrift i de nordiske landene, mens tilskuddene er små i land som Nederland og Storbritannia. Den økonomiske størrelsen på deltakerbrukene er større for driftsformene svin og fjørfe enn for driftsformene jordbruksvekster og beitedyr. Tilskuddene per jordbruksbedrift er økt i alle land unntatt Østerrike fra 1995 til 2002. Dette må forklares med at de deltagende jordbruksbedriftene har økt produksjonsomfanget. I 1995 ble ikke alle tilskudd spesifisert i de norske driftsgranskingene slik at en ikke har sammenlignbare tall med 2002.

Kostnader

I neste tabell skal vi se litt på kostnadstallene for de enkelte landene. I hver kostnadskolonne presenteres først tall for størrelsesgruppen 16–40 ESU, dernest gjennomsnittet av alle deltakere med driftsformen uavhengig av størrelse og det siste tallet gjelder størrelsesgruppen 40–100 ESU. Vi har valgt disse to «midlere» størrelsesgruppene fordi de er mest utbredt i Norge. Uoffisielle beregninger på driftsgranskingene for 2002 viser at 31 % av deltakerbrukene dette året havner i størrelsesgruppe 16–40 ESU og at 49 % havner i gruppen 40–100 ESU. Videre er 13 % mindre enn 16 ESU og 8 % over 100 ESU (forutsatt 1 euro = 8 NOK). For noen land vil en finne at gjennomsnittet av alle i gruppen ligger over gruppen 40–100 ESU og i slike land er det nødvendigvis et betydelig innslag store deltakerbruk på over 100 ESU. Størrelsesinndelingen 40–100 ESU må sies å være grov for en bruksstruktur som i Norge, og foreløpig ville nok gjennomsnittet i Norge, og det gjelder nok også for noen driftsformer i enkelte andre land, ligge nærmere 40 enn 100 i denne størrelsesgruppen. Tallene som presenteres er gjennomsnittskostnader for årene 2000–2002, og vi har valgt å ikke presentere eldre tall i tabeller. I tabellhodet er tatt med variabelbetegnelsen fra FADN-databasen.

Tabell 4.3 Gjennomsnittlige kostnader i 2000–2002 i noen europeiske land for to størrelsesgrupper og snitt av alle i gruppen, 1000 €

Kostnadsgruppe Land og driftsform	Kostnader i alt (SE270)			Vareinnsats (SE275)			Variable kostn. (SE281)		
	16–40	alle	40–100	16–40	alle	40–100	16–40	alle	40–100
Kornproduksjon		26						10	
Melkeproduksjon		55						27	
Svin (og korn)		126						91	
Norge (totalt) ¹		66						30	
Sverige									
Jordbruksvekster	62	77	136	38	45	81	18	22	42
Grovforetende dyr	49	124	104	33	80	72	17	46	42
Svin og fjørfe	90	233	174	60	151	117	42	109	83
Alle	61	104	122	39	65	80	20	36	47
Finland									
Jordbruksvekster	56	52	123	34	32	73	15	14	38
Grovforetende dyr	50	70	95	36	48	65	20	27	38
Svin og fjørfe	78	126	120	61	93	87	42	64	60
Alle	56	73	108	38	49	73	20	26	42
Danmark									
Jordbruksvekster	55	80	122	32	43	67	16	23	37
Grovforetende dyr	52	188	125	36	112	79	21	70	49
Svin og fjørfe	114	454	180	88	310	138	68	251	111
Alle	57	169	132	35	103	83	19	69	54
Tyskland									
Jordbruksvekster	54	164	112	36	100	74	15	51	37
Grovforetende dyr	55	90	120	37	59	80	18	31	43
Svin og fjørfe	76	182	166	61	142	132	41	99	94
Alle	59	134	127	40	88	88	20	48	50
Østerrike									
Jordbruksvekster	48	51	95	28	30	54	13	14	27
Grovforetende dyr	45	36	84	28	22	55	13	10	31
Svin og fjørfe	61	79	113	45	58	84	32	42	62
Alle	48	45	97	30	28	63	15	14	39
Nederland									
Jordbruksvekster	63	168	122	38	99	73	15	53	36
Grovforetende dyr	39	130	96	25	83	64	10	45	33
Svin og fjørfe	111	396	216	90	314	174	69	259	140
Alle	64	236	126	42	153	86	23	92	51
Storbritannia – 00/01									
Jordbruksvekster	54	220	106	36	131	70	16	74	38
Grovforetende dyr	60	114	116	41	77	80	24	47	53
Svin og fjørfe	104	349	219	84	266	174	68	222	141
Alle	68	168	120	44	108	83	26	70	53
Frankrike – 00/01									
Jordbruksvekster	52	116	102	36	72	63	19	41	35
Grovforetende dyr	48	77	103	33	52	69	17	27	36
Svin og fjørfe	87	255	222	71	207	187	55	163	150
Alle	50	110	107	34	70	70	18	38	38

1) Omtrentlige beregninger fra driftsgranskingene, gjennomsnitt for alle

Kilde: FADN (2004)

Vareinnsats er en del av kostnader i alt. I vareinnsats inngår variable kostnader slik som såfrø og gjødsel i planteproduksjonen og kraftfôr i husdyrproduksjonen. I tillegg er verdien av egenproduserte innsatsfaktorer tatt med, slik som eget grovfôr. Det ligger altså inne et visst påslag for verdistigning i forhold til det som er vanlig tenkemåte i Norge. I tabellen er også tatt med de variable kostnadene slik vi er vant til å definere dem i Norge og som derved i denne sammenheng blir vareinnsatsen uten verdipåslag for egenproduserte mellomprodukter.

I Norge utgjør de variable kostnadene i gjennomsnitt 45 % av registrerte kostnader i jordbruket. Fordelt på produksjonene er andelen lavest i kornproduksjonen (38 %) mens den for svinholdet utgjør hele 72 % fordi kraftfôret utgjør en så stor del av kostnadsbildet.

Alle de andre landene i tabellen har lavere andel variable kostnader enn i Norge. Alle landene er det også (i likhet med i Norge) slik at andelen variable kostnader er lavest der jordbruksvekstene dominerer, noe høyere på bedrifter med beitedyr og betydelig høyere i de kraftfôrkrevende produksjonene. For sistnevnte kommer Nederland høyest med 65 % variable kostnader. Lavest andelen variable kostnader for alle deltakere uavhengig av produksjon har Østerrike med 31 %.

Når det gjelder faste kostnader skal vi ikke spesifisere disse detaljert. Kostnader til maskiner og bygninger (SE 340) utgjør i gjennomsnitt omtrent 7 000 € for deltakerne i de EU-landene og produksjonene som er presentert. Beløpet varierer lite mellom driftsformer, men varierer noe mellom land. Danmark ligger høyest og Frankrike lavest av de studerte landene, når vi bare ser på de tre valgte driftsformene og størrelsen 16–100 ESU. Å studere gjennomsnittet for alle deltakere blir mindre interessant fordi landene har ulik struktur både når det gjelder produksjoner og størrelsesfordeling. De norske granskingene angir nærmere 5 000 € til dette (40 000 kroner) i gjennomsnitt for alle deltakere, mens Østerrike da følger nærmest med 6 000 € og Danmark er høyest med 13 000 €. En slik rangering sier trolig mest om at jordbruksbedriftene er større i Danmark enn i Norge og Østerrike.

Tilsvarende sammenligning for energikostnad (SE 345) viser at Danmark her kommer ut med lave kostnader sammenlignet med andre land både når en sammenligner like grupper av bruk og når en ser på gjennomsnittet av alle deltakere. I denne sammenligningen markerer Sverige og Tyskland seg i det øvre sjiktet. I gjennomsnitt for alle deltakerne i de undersøkte landene i FADN er energikostnadene omtrent 8 000 € per jordbruksbedrift, men omtrent 6 000 € i Danmark og 18 000 € i Nederland (3 500 € i Norge). For Nederlands del er en viktig forklaring at de har klart størst andel gartnerier. Et sammenligningseksempel fra kraftfôrbasert produksjon i størrelsesgruppen 40–100 ESU viser også at de nederlandske produsentene har dobbelt så høye energikostnader som sine sammenlignbare danske yrkesbrødre (9 282 € mot 4 524 €).

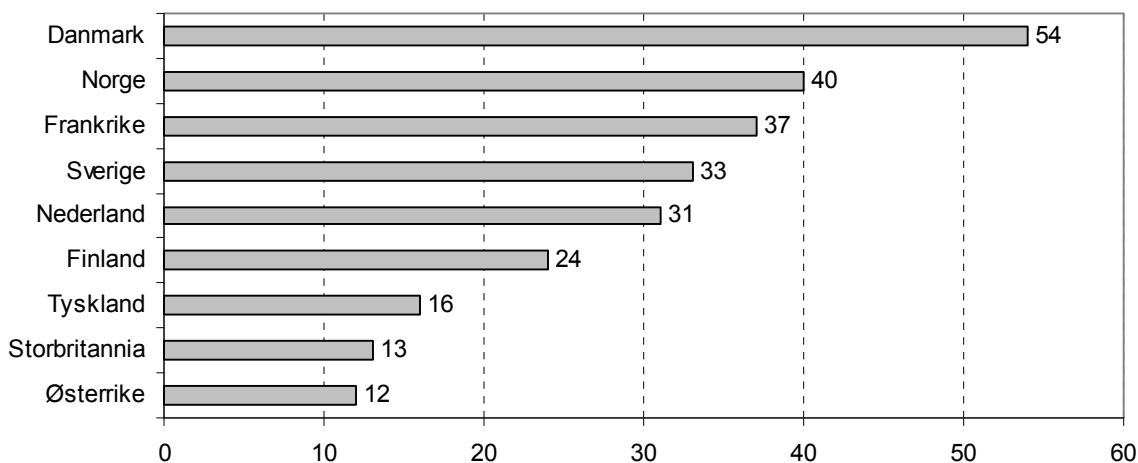
Når det gjelder innleid arbeidskraft utgjør dette i gjennomsnitt 6 500 € per jordbruksbedrift i de undersøkte EU-landene. Her kommer Norge høyt ut, spesielt når vi tar i betraktning at størrelsen er liten, med omtrent 8 500 €. Forklaringen for Norges del er at kostnaden har en vesentlig motpost i «*refusjon av avløserutgifter*». Danmark og Sverige markerer seg med høyest kostnader for sammenlignbare husdyrbedrifter, mens

Finland ligger lavest. I produksjon av jordbruksvekster er bildet noe annerledes. Finland har fortsatt lave kostnader til leid hjelp og Sverige ligger også her over gjennomsnittet av de undersøkte EU-land. For denne driftsformen har også Danmark litt mindre innleid hjelp enn gjennomsnittet av de undersøkte, mens Nederland har størst kostnader. Det siste har trolig sammenheng med hvilke jordbruksvekster som dyrkes. Nederland har stor andel arbeidsintensive produksjoner og liten andel korn.

Balanse

I tabell 4.4 er vist verdien av eiendelene i alt og hvor mye som er finansiert ved lån. Betalte renter er også tatt med i tabellen. Tabellen viser at kapitalbindingen varierer betydelig mellom land, både ved at det som representerer samme gruppe jordbruksbedrifter har svært ulikt volum av eiendeler i de ulike landene og ved at gjeldsandelen varierer betydelig mellom land. FADN omfatter bare jordbruket, mens for Norge er brukerfamiliens totale eiendeler og gjeld gransket.

På bakgrunn av tallene i tabell 4.4 er variasjonen i gjeldsandel mellom land illustrert i figuren nedenfor. Norge er her vist med nest høyest gjeldsandel, men dette skyldes nok både verdsettelsesmåten av eiendeler, men trolig også hvordan FADN klarer å fange opp jordbruksgjeld. Den norske gjeldsandelen er regnet ut som all gjeld i familien i forhold til verdien av alle eiendeler for husholdningen. For EU-landene er jordbrukseiendelene oppjustert med prisstigningen, mens de norske verdiene reflekterer prisnivået da eiendelene ble innkjøpt (historisk kost). Danske bønder har høy andel gjeld, mens egenkapitalandelen er høyest i Østerrike tett fulgt av Storbritannia.

Figur 4.1 Gjeldsandel i gjennomsnitt for alle deltakerbruk, prosent for årene 2000–2002

For alle land er det slik at gjeldsandelen er høyere i de kraftfôrkrevende produksjonene enn det som er vist i figuren. For denne produsentgruppen er gjeldsandelen for eksempel 64 % i Danmark og 65 % i Frankrike. For de to gruppene med jordbruksvekster og med beitedyr som hovedproduksjoner er gjeldsandelen omtrent som figuren viser.

Tema: Jordbruket i Østerrike: Erfaringer etter innlemmelsen i EU

Av Franz Sinabell⁹, WIFO, Wien

Utgangspunktet

Landbruket fikk ved forberedelsene til et EU-medlemskap en rolle som langt oversteg betydningen målt i dets bidrag til bruttonasjonalproduktet. Det var det flere grunner til. Differansen i produsentprisene mellom EU og Østerrike hadde økt med CAP-reformen fra 1992. Dette førte til en betydelig grensehandel i tiden før Østerrike ble medlem av EU. Det var åpenbart at et EU-medlemskap måtte føre til inntektsreduksjoner i jordbruket på grunn av reduserte priser. Den høye andelen relativt små jordbruksbedrifter i fjellområdene tyder på naturlige ulemper og betinger delvis småskalastrukturen i østerrisk jordbruk. På begynnelsen av 1990-tallet økte fraflyttingen i utkantstrøk, ikke minst som en følge av en øktende nedgang i antall årsverk i jordbruket i disse regionene. En måtte regne med at denne trenden ville fortsette, om ikke forsterkes, ved et EU-medlemskap. Foredlingsindustrien var fram til EU-medlemskapet i stor grad skjermet fra utenlandsk konkurranse og mange markedsreguleringer forhindret effektiv konkurranse. Det var derfor ventet at EU-medlemskapet ville føre til en sterk strukturrasjonalisering og bøndene fryktet at de ikke lenger ville finne noen som kjøpte deres produkter.

Konsekvensene av EU-medlemskapet

Før medlemskapet var inntektene mer eller mindre bestemt gjennom prisnivået. I de første årene etter EU-medlemskapet var den degressive overgangsstøtten ca. 9,6 mrd. nkr¹⁰ i fire år med 30 % medfinansiering av EU, og miljøstøtten ca. 4,8 mrd. nkr per år med ca. 50 % medfinansiering av EU. Dette førte til at prisene og inntektene utviklet seg i ulik retning. Prisene sank med opptil 60 % for hvete og 20–40 % for ulike kjøttslag. De reelle inntektene økte i 1995 i forhold til 1994, men sank deretter fram til 1999 til 85 % av nivået i 1994–96. Siden 2001 har de reelle inntektene ligger på minst samme nivå som i 1994–96.

Landbrukspolitikken var bare ett, om enn viktig, virkemiddel for å redusere inntektstapet. Et annet viktig virkemiddel var tilpasningen på enkeltbruksnivå. Produksjonsfordelingen på regionalt nivå (*Bundesländer*) viser en pågående konsentrasjon og spesialisering. Totalt sett er produksjonsvolumet i jordbruket nokså konstant. Kornproduksjonen har gått ned, men blitt kompensert gjennom økt produksjon av frukt, grønnsaker og vin. Produksjonen av storfekjøtt har økt i fjellområdene (*Zentralalpenraum*), men viser tilbakegang ellers. På grunn av reduserte priser på svinekjøtt har denne produksjonen blitt redusert i hele landet. Produksjonen av fjorfekjøtt har økt i de regioner der den betydde mest fra før.

En særegenhet i Østerrike er den høye andelen deltidsbruk. På disse jordbruksbedriftene blir arbeidet i jordbruket fordelt blant husholdningens medlemmer og inntektene fra aktiviteter utenom jordbruket gjør at husholdningene oppnår et inntektsnivå som er sammenlignbart med det nivået industriarbeidere har. Denne strategien er

⁹ Østerrisk økonomisk forskningsinstitutt (WIFO - *Österreichisches Institut für Wirtschaftsforschung*), Wien. Bidraget er noe forkortet og oversatt fra tysk av NILF.

¹⁰ Beløp angitt i € i originalbidraget er omregnet til norske kroner med valutakurs på 8,00 kr per €.

imidlertid bare mulig i områder med mye turisme eller i randsoner av urbane områder. Utkantstrøk (f.eks. områder ved grensen til Tsjekkia) har ikke disse mulighetene og der utgjør direkte tilskudd også om lag 85 % av husholdningsinntekten.

Statistikken viser imidlertid at strukturrasjonaliseringen var sterkere før EU-medlemskapet enn etterpå (5,4 % årlig reduksjon i antall årsverk mellom 1990–1995 mot 3,1 % mellom 1995–1999). Avgangen av arbeidskraft var kombinert med et svakt investeringsnivå. Etter at Østerrike ble medlem av EU har investeringene i jordbruket økt igjen.

Verdiskaping i regionene

Avfolkningen av utkantstrøk kan bare hindres gjennom en bærekraftig verdiskaping innad i regionen. Overføringer kan kun redusere de sosiale kostnadene av en rask strukturendring. Landbrukspolitikken bidrar ofte til å svekke markedssignaler, men klarer ikke å stoppe disse helt. Ifølge en nylig gjennomført rundspørring blant jordbruksbedrifter i fjellområder, er generasjonsskifte avtalt for kun halvparten. Dette tyder på fortsatt strukturrasjonalisering.

EU-programmet for bygdeutvikling gir medlemslandene stor handlefrihet; ikke bare dersom et land resignerer overfor slike trender (f.eks. gjennom hjelp til å slutte i jordbruket) eller prøver å dempe disse (f.eks. gjennom støtte til unge brukere og investeringsstøtte), men også for å snu trenden (f.eks. gjennom stimulering av diversifisering og hjelp til å starte opp med alternative inntektskilder). Jordbruket i Østerrike er åpenbart i en særstilling innenfor EU. To hovedfaktorer kan trekkes fram. For det første er gårdsferie («*Urlaub auf dem Bauernhof*») et kostnadsgunstig tilleggprodukt til turisttilbud som ski og klatring. Gårdsferie er i tillegg i ferd med å sikte seg inn mot grupper som ønsker høyere komfort. For det andre gir landets høye befolkningstetthet mulighet til å oppnå merverdi gjennom videreforedling og salg av egne gårdsprodukter. I tillegg driver bøndene i forsterket grad med kommunale tjenester. Dette er imidlertid bare mulig dersom det finnes lokal etterspørsel, noe som bare oppstår dersom regionen er livskraftig. Dette er imidlertid ikke tilfelle i alle regioner i Østerrike.

Ikke bare primærjordbruket måtte tilpasse seg den nye situasjonen. Den økende sammenvevingen av foredlingssektoren med nabolandene kan påvises gjennom utviklingen i handelen med jordbruksvarer. I 1995 ble det importert (eksportert) produkter med en verdi på 20 mrd. nkr (11,2 mrd. nkr). Verdien økte til 36 mrd. nkr (30,4 mrd. nkr) i 2003. Østerrikes underskudd i handelen med jordbruksvarer ble dermed redusert med 3,2 mrd. nkr mellom 1995 og 2003. Dette kan brukes som indikasjon på at bedriftene klarte utfordringene EU-medlemskapet innebar på en bedre måte enn forventet.

Utsyn

Mange spådommer i forkant av Østerrikes innlemmelse i EU om nedgangstider for jordbruket har vist seg ikke å stemme. Det betyr imidlertid ikke at de ikke var reelle. Tvert imot har analysen av egne styrker og svakheter bidratt til at både landbrukspolitikken og jordbruket utviklet tilpasningsstrategier for å overleve.

Østutvidelsen av EU, tilgjengeligheten av ny teknologi (f.eks. genmodifiserte organismer) og konsumentenes krav til f.eks. kvalitet, sporbarhet og dyrevelferd samt en videre liberalisering av handelen med jordbruksvarer (WTO Doha runden) er i sum en minst like stor utfordring som EU-medlemskapet.

Tabell 4.4 Gjennomsnittlige balanseverdier og betalte renter i 2000–2002 i noen europeiske land for to størrelsesgrupper og snitt av alle i gruppen, 1000 €

Kostnadsgruppe Land og driftsform	Eiendeler i alt (SE436)			Sum lan (SE485)			Betalte renter (SE380)		
	16–40	alle	40–100	16–40	alle	40–100	16–40	Alle	40–100
Norge (totalt)¹		289			115			7	
Sverige									
Jordbruksvekster	338	359	576	85	107	205	5	6	11
Grovforetende dyr	216	381	340	33	127	94	2	7	5
Svin og fjørfe	354	667	546	99	361	263	5	19	14
Alle	301	381	431	68	125	146	4	7	8
Finland									
Jordbruksvekster	258	233	461	55	50	124	2	2	6
Grovforetende dyr	177	248	337	32	55	79	2	3	4
Svin og fjørfe	219	372	376	60	108	115	2	4	5
Alle	207	249	354	43	59	90	4	3	10
Danmark									
Jordbruksvekster	443	557	815	171	244	372	12	16	26
Grovforetende dyr	309	904	635	95	526	314	7	36	22
Svin og fjørfe	325	1304	513	172	836	266	12	53	18
Alle	392	747	676	154	401	325	11	27	23
Tyskland									
Jordbruksvekster	550	836	854	41	119	81	2	5	3
Grovforetende dyr	487	588	705	43	86	125	2	3	5
Svin og fjørfe	340	577	558	31	121	106	1	5	5
Alle	463	646	693	43	104	108	2	4	4
Østerrike									
Jordbruksvekster	281	268	406	33	37	79	2	6	4
Grovforetende dyr	347	292	505	39	30	94	1	1	4
Svin og fjørfe	321	375	507	40	52	73	2	2	3
Alle	322	295	472	36	34	74	1	1	3
Nederland									
Jordbruksvekster	574	1196	861	137	338	246	7	16	11
Grovforetende dyr	486	1571	1106	58	360	230	4	17	11
Svin og fjørfe	330	1024	610	154	549	302	10	28	16
Alle	478	1330	881	101	413	228	6	20	11
Storbritannia –									
Jordbruksvekster	433	1303	778	44	152	73	3	9	4
Grovforetende dyr	490	641	672	37	78	82	3	6	6
Svin og fjørfe	308	609	424	43	161	92	3	9	6
Alle	469	849	696	44	109	78	3	7	5
Frankrike - 00/01									
Jordbruksvekster	129	249	231	36	100	91	2	4	4
Grovforetende dyr	188	247	306	47	78	106	2	3	4
Svin og fjørfe	108	294	252	73	191	157	3	10	8
Alle	163	282	278	43	103	101	2	4	4

1) Omtrentlige beregninger fra driftsgranskingene, gjennomsnitt for alle. Annet verdsettingsprinsipp
Kilde: FADN (2004)

Resultatmal

«*Net value added*» er et sentralt resultatmål i FADN og tilsvarer vårt driftsoverskudd. Dette resultatmålet bør sees i forhold til mengden innsatte ressurser (arbeid og kapital). I tabell 4.5 presenteres resultatmålet «*Farm net value added/AWU*» som må utlegges driftsoverskudd per årsverk og resultatmålet «*familiens driftsoverskudd per familieårsverk*». Det siste framkommer ved å ta produksjonsinntektene som tidligere er presentert tillagt tilskudd fratrukket kostnader som så langt gir driftsoverskuddet. En trekker fra vederlag til eksternt innsatt arbeid og kapital (innleide entreprenører) og gjør visse korreksjoner for investeringsstøtte og avgifter på investeringer. Tallene er presentert for 1995, 2001 og 2002. Noen produksjoner svinger mye mellom år, og svært utpreget er dette for kraftfôrkrevende produksjon (mye påvirket av internasjonale svinekjøttpriser), der 1996–1997 og 2000–2001 synes å ha vært gode år, mens 1998–1999 og 2002 har gitt forholdsvis svake resultater for denne gruppen.

Tabell 4.5 Resultatmal i tre driftsformer i 1995, 2001 og 2002 i Norge og EU-15, 1000 €

	Driftsoverskudd (SE415)			Driftsoverskudd/årsverk (SE425)			Familiens vederlag/ f.arsv. (SE 430)		
	1995	2001	2002	1995	2001	2002	1995	2001	2002
Norge (totalt) ¹	23	25	30	19	19	23
EU-15 Alle	24	28	29	16	20	20	13	16	16
Driftsformer									
Jordbruksvekster	25	26	24	18	22	21	15	15	15
Grovforetende dyr	28	31	33	17	21	22	14	16	17
Svin og fjørfe	55	85	63	31	46	35	26	43	29
EU-15									
0–4 ESU	4	4	6	3	5	6	3	5	6
4–8 ESU	7	7	7	6	7	7	6	7	7
8–16 ESU	13	13	15	9	11	13	9	10	12
16–40 ESU	25	25	26	16	17	18	14	15	16
40–100 ESU	53	50	51	27	27	27	23	23	23
> 100 ESU	161	155	162	38	41	41	44	42	42
Alle	24	28	29	16	20	20	13	16	16

1) Omtrentlige beregninger fra driftsgranskingene

Kilde: FADN (2004)

Tabellen over viser at resultatene gjennomgående er bedre i kraftfôrkrevende produksjoner enn for jordbruksvekster og driftsformer basert på beitedyr. Tabellen viser videre at resultatet er bedre med økende størrelse. Gjennomsnittsresultatet i EU-15 skiller seg lite fra tilsvarende resultater for norske driftsgranskingsdeltakere.

I neste tabell skal vi se nærmere på de tre driftsformene i utvalgte EU-15 land for de samme tre årene. Gjennomsnittet for de 8 utvalgte landene er høyere enn gjennomsnittet i EU-15.

For Norge er det satt inn omtrentlige tall beregnet fra driftsgranskingene. Det to siste resultatmålene brukes ikke der, og bare ett av dem er her beregnet for Norge.

Tabell 4.6 Resultatmal i tre driftsformer i 1995, 2001 og 2002 i noen europeiske land, 1000 €

	Driftsoverskudd (SE415)			Driftsoverskudd/arsverk (SE425)			Familiens vederlag/f.arsv. (SE 430)		
	1995	2001	2002	1995	2001	2002	1995	2001	2002
Sverige									
Jordbruksvekster	19	16	17	21	18	20	6	6	4
Grovforetende dyr	15	29	32	10	17	18	2	8	9
Svin og fjørfe	..	58	25	..	33	14	..	14	- 11
Alle	15	23	23	12	18	18	2	7	6
Finland									
Jordbruksvekster	21	20	21	19	21	24	15	15	18
Grovforetende dyr	28	35	36	13	18	18	12	16	16
Svin og fjørfe	26	44	46	14	27	28	10	23	23
Alle	26	31	33	14	19	20	12	15	17
Danmark									
Jordbruksvekster	27	27	23	33	36	31	8	4	- 4
Grovforetende dyr	57	65	69	35	40	43	16	10	11
Svin og fjørfe	103	191	85	56	85	38	40	85	- 6
Alle	49	64	47	36	47	35	16	20	1
Tyskland									
Jordbruksvekster	56	73	59	29	32	27	19	21	13
Grovforetende dyr	31	37	40	18	23	24	13	15	16
Svin og fjørfe	49	61	41	32	34	23	26	25	14
Alle	43	52	50	21	25	24	15	16	14
Østerrike									
Jordbruksvekster	43	36	35	27	26	26	24	22	21
Grovforetende dyr	29	31	32	15	16	17	13	15	15
Svin og fjørfe	40	42	29	22	26	18	18	22	14
Alle	33	34	32	17	19	18	15	17	16
Nederland									
Jordbruksvekster	81	93	68	55	58	38	38	39	13
Grovforetende dyr	50	65	62	32	42	41	19	24	20
Svin og fjørfe	71	77	34	47	45	20	28	21	- 10
Alle	74	100	91	34	42	37	25	29	20
Storbritannia									
Jordbruksvekster	106	70	..	46	32	..	62	13	..
Grovforetende dyr	45	39	..	24	24	..	21	17	..
Svin og fjørfe	104	129	..	30	42	..	49	57	..
Alle	69	59	..	30	27	..	32	17	..
Frankrike									
Jordbruksvekster	48	44	..	32	28	..	25	18	..
Grovforetende dyr	31	32	..	20	21	..	16	16	..
Svin og fjørfe	51	76	..	29	43	..	21	39	..
Alle	44	48	..	25	26	..	20	20	..

Kilde: FADN (2004)

I tabell 4.6 er kun vist gjennomsnittresultater i hver gruppe. En inndeling etter økonomisk størrelsesgruppe gir for alle tre resultatmålene bedre resultater desto

større jordbruksbedrifter. Slik måtte det også forventes fordi det er mer kapital (aktiva) som skal godgjøres på de største brukene.

Når det gjelder kraftfôrkrevende produksjoner blir det stor forskjell på om en ser på 2001 eller 2002, trolig fordi svinekjøttprisen falt betydelig fra 2001 til 2002.

Vi ser at resultatene varierer noe mellom produksjonene i landene, og i tabell 4.5 så vi at for EU-15 har de kraftfôrkrevende produksjonene vist best resultat. Dette bildet er ikke like markert når vi studerer enkeltlandene. De kraftfôrkrevende produksjonene viste best resultater i 2001, men svakere og til dels svakest resultater av de tre produksjonsgruppene i enkelte land i 2002.

4.2 Landbruket som del av totaløkonomien

Landbrukets rolle i økonomien varierer en del innenfor EU-landene. Dette gjenspeiler forskjeller i grunnlag for landbruksdrift samt i økonomisk utvikling og samfunnsforhold. I takt med den generelle økonomiske utviklingen har imidlertid betydningen av landbruket i de fleste EU-land, som i Norge, gått ned. Dette går fram av tabell 4.7 hvor det er sett på landbrukets (og her inkludert fiskets) andel av bruttonasjonalproduktet (BNP) og sysselsettingen. For EU samlet var landbrukets andel av BNP i 1995 på 2,5 %, mens den var redusert til 1,9 % i 2003. BNP-andelen i 2003 var høyest i Hellas med 6,1 % og lavest i Luxemburg og Storbritannia med henholdsvis 0,6 og 0,9 %. Tallene for Norge de samme årene var henholdsvis 2,7 og 1,3 % . Landbrukets rolle for sysselsettingen viser også nedgang men med større spredning mellom landene enn for BNP-andelen. Samlet for EU var landbrukets andel av sysselsettingen i 1995 på 5 %. Denne var redusert til 4 % i 2003. Spredningen er som nevnt større, fra 16 % i Hellas til 0,9 % i Storbritannia i 2003. Tallene for Norge samme år var 3,0 % .

Tabell 4.7 Landbrukets (og fiske) andel av brutto nasjonalprodukt og sysselsetting. Prosent

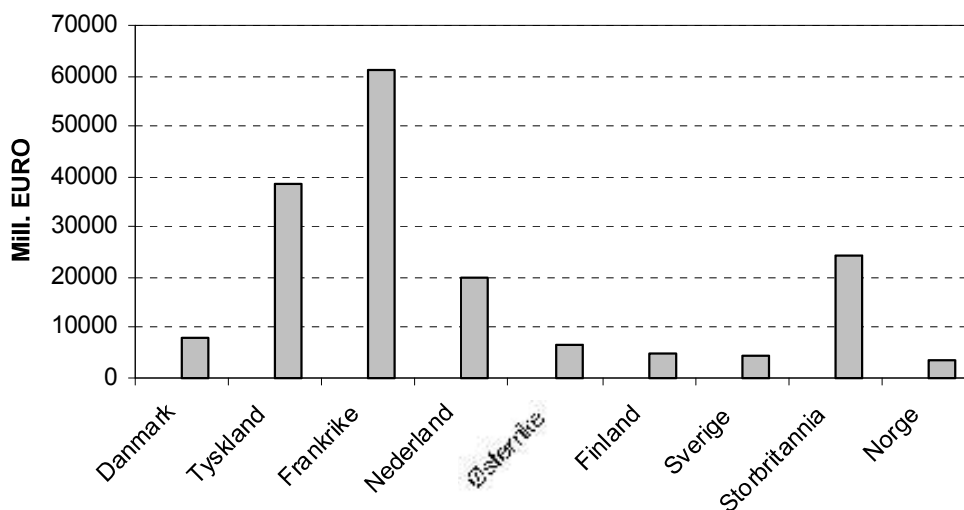
	Andel av BNP		Andel av sysselsetting	
	1995	2003	1995	2003
Belgia	1,5	1,2	2,9	2,2
Danmark	3,2	2,0	4,5	3,3
Tyskland	1,2	1,0	3,0	2,4
Hellas	9,1	6,1	19,6	16,0
Spania	4,3	3,0	7,9	5,7
Frankrike	3,0	2,4	4,9	4,1
Irland	6,7	3,0	11,9	6,5
Italia	3,1	2,4	6,0	4,4
Luxemburg	1,1	0,6	2,1	1,3
Nederland	3,3	2,2	4,0	3,3
Østerrike	2,4	2,1	15,6	12,9
Portugal	4,7	3,4	10,6	12,6
Finland	4,1	3,0	7,9	5,1
Sverige	2,4	1,6	3,2	2,3
Storbritannia	1,6	0,9	1,2	0,9
EU-15	2,5	1,9	5,0	4,0
Norge	2,7	1,3	4,2 ¹	3,0 ¹

1) Jordbruk og skogbruk

Kilde: Eurostat 2004c. SSBc

4.3 Inntektene i primærlandbruket

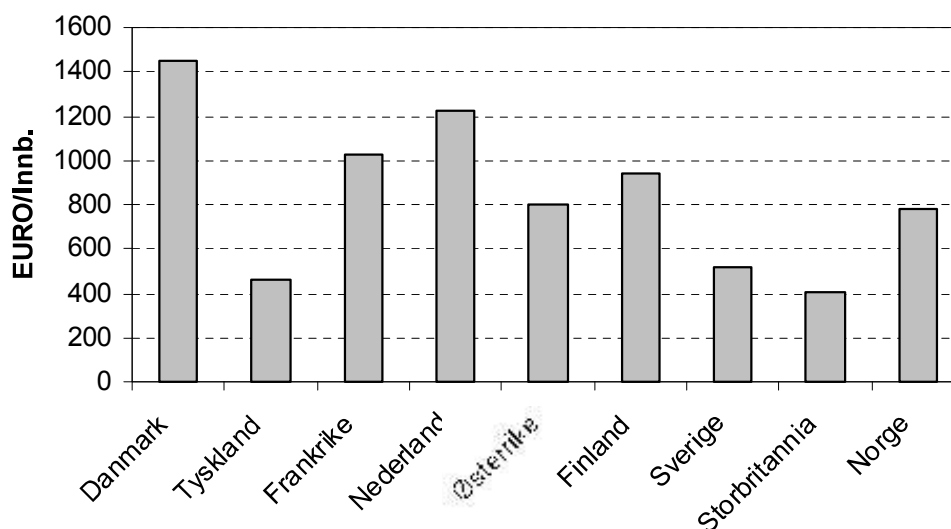
De fleste EU-land er fra naturens side bedre tilrettelagt for landbruk enn Norge. Dette kan ses på bakgrunn av den andelen landbruksarealene utgjør av totalarealet samt de klimatiske forholdene. De klimatiske forholdene gjør det mulig å dyrke et større spekter av vekster samtidig som avlingsnivået er høyere. De totale inntekter og kostnader i primærlandbruket i de enkelte land vil dermed i stor grad være knyttet til størrelsen på landet og den plass landbruket har i totaløkonomien. Regnet i volum blir dermed landbruket naturlig nok størst i de store landene. I figur 4.2 er landbrukets totalinntekter, summen av postene «*output of the agricultural industry*», «*other subsidies*» og «*interest received*» men fratrukket «*forage plants*» (dvs. egen fôrproduksjon) fra Eurostat's EAA-statistikk, gjengitt for et utvalg av EU-land og Norge. En får her et inntrykk av størrelsesforholdet på landbruket landene imellom. For bedre å få et inntrykk av den relative, - nasjonaløkonomiske, betydningen av landbruket i de ulike landene, er verdien i fig. 4.3 sett i forhold til antall innbyggere.

Figur 4.2 Sammenlikning av totalverdien av landbruksproduksjonen i 2003

Kilde: Eurostat 2004c. NILF

Det går fram at det er Frankrike som er det absolutt største landbruksland med en verdi av landbruksproduksjonen i 2003 på 61 290 mill. €, eller ca. 491 mrd. kroner ved omregning til norsk kroneverdi (NOK). Til sammenlikning var verdien av landbruksproduksjonen i Norge samme år 3 573 mill. € eller 28,6 mrd. NOK. Ser en imidlertid på den relative verdien av landbruket, målt per innbygger, framgår det at landbruket betyr mest i Danmark med Nederland som nr. 2 og Frankrike nr. 3. Norge er så godt som likt med Østerrike på en delt femteplass. En viktig årsak til at Norge kommer relativt høyt er det høye støttenivået.

Figur 4.3 Verdien av landbruksproduksjonen i 2003 fordelt per innbygger

Kilde: Eurostat 2004c. NILF

Totalinntektene utgjøres av summen av salgsinntektene og de tilskudd som ytes via de offentlige budsjettene. Fordelingen her er en del forskjellig mellom EU og Norge. Norge ligger høyere i budsjettstøtte enn EU som helhet. I tabell 4.8 er det sett på hva andelen av «*direkte tilskudd*», hovedsakelig areal og dyretilskudd, utgjør av landbrukets totalinntekter. Posten «*other subsidies*» fra EUROSTAT's EAA-statistikk og postene III.1 C, D, E, F, G og H i beregningen av «*Total Support Estimate*» i OECD's PSE-beregninger¹¹, - som i stor grad omfatter disse tilskuddene, er dividert på totalinntektene fra hver av statistikkene. I OECD's beregninger behandles EU-landene som en felles enhet.

Tabell 4.8 Direkte tilskudd i prosent av landbrukets totalinntekter i EU og Norge i 2003

	EUROSTAT	OECD¹
Danmark	1,7	
Tyskland	4,1	
Frankrike	4,0	
Nederland	1,4	
Østerrike	18,6	
Finland	25,3	
Sverige	9,0	
Storbritannia	4,1	
EU-15	4,9	14,9
Norge	30,9	32,7

1) EU beregnes som en enhet i OECD-beregningene

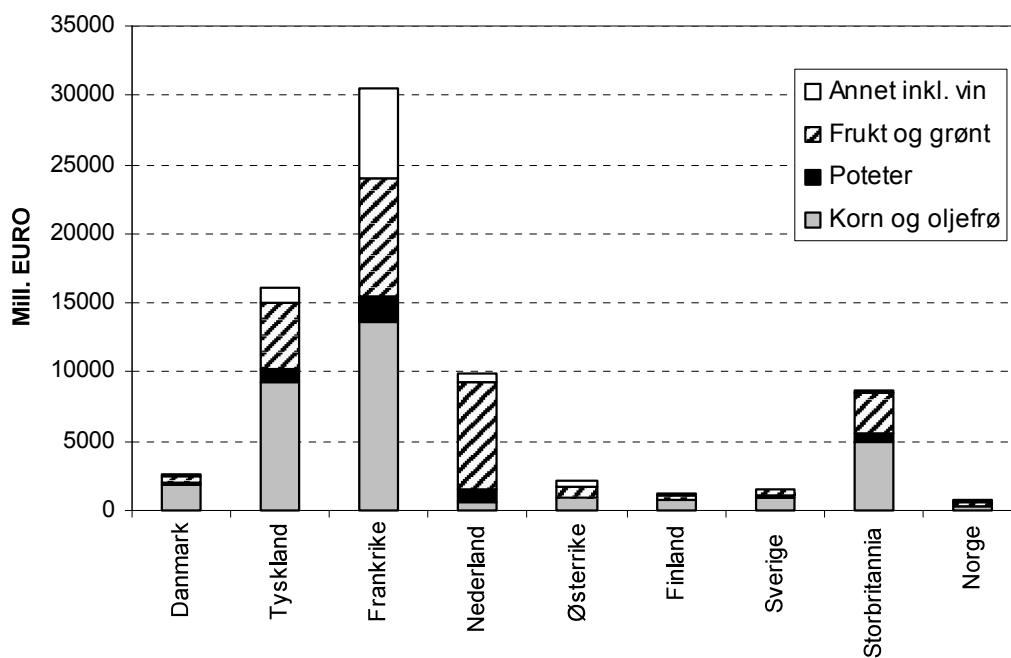
Kilde. Eurostat 2004c. NILF. OECD

Det er en del forskjeller mellom EU-land med hensyn på hvor stor andel de direkte tilskuddenes utgjør av totalinntektene. Det store spriket etter EAA-statistikken for disse landene kan likevel skyldes ulikheter i grupperingen av de tilskuddene som inngår i posten «*other subsidies*». Den samlede andelen for EU etter EAA-statistikken er sannsynligvis for lav noe den lave samlede andelen absolutt sett og i forhold til OECD-tallene indikerer. Tallene ovenfor viser uansett at inntektsprofilen i Norge er en del forskjellig fra de fleste EU-land, dvs. at mer av inntektene i EU-jordbruket hentes ut via markedet mens landbruket i Norge i større grad er avhengig av de bevilgende myndigheter.

4.4 Inntekter fordelt på produksjoner

I figur 4.4 og 4.5 er salgsinntektene fordelt på de forskjellige vareslagene innen plante- og husdyrproduksjonene.

¹¹ PSE=Producer Subsidy Equivalent. OECD-beregninger som måler hvor stor andel av produksjonsverdien i landbruket som kommer fra ulike støttetiltak.

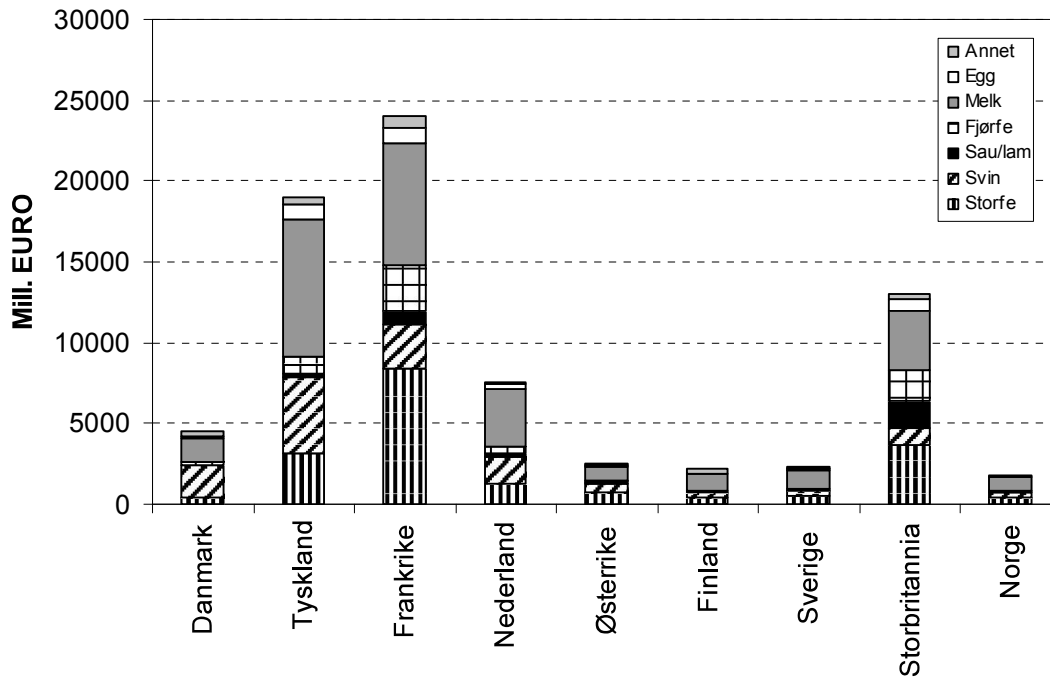

Figur 4.4 Verdien av planteproduksjonene fordelt på vekster. 2003

Kilde: Eurostat 2004c. NILF

For planteproduktene ser en at produksjonen av vareslag som kommer i tillegg til de en i Norge tradisjonelt regner inn under landbruket, i dette tilfelle vin, bidrar vesentlig til størrelsen for Frankrikes del. Vin regnes internasjonalt som et landbruksprodukt. For Nederland er det den omfattende hagebrukssektoren, inkl. blomsterproduksjonen, som drar opp verdien av frukt- og grøntsektoren.

I figur 4.5 er verdien av husdyrproduksjonene fordelt på tilsvarende måte.

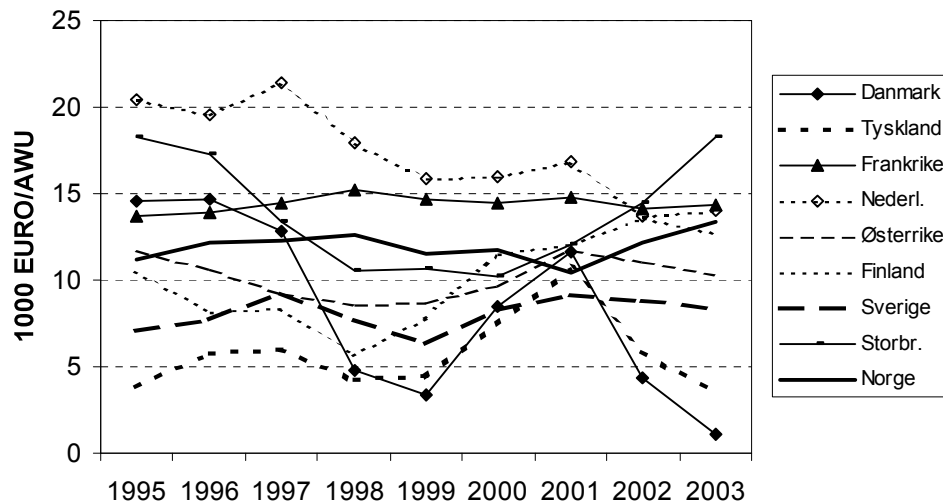
Figur 4.5 Verdien av busdyrproduksjonene fordelt på busdyrprodukter. 2003

Kilde: Eurostat 2004c. NILF

Også her gjenspeiles størrelsesforholdet mellom land og en ser at Frankrike er den største produsenten også på husdyrsektoren.

4.5 Økonomisk resultat

For den enkelte bruker er det ikke størrelsen på produksjonen som er mest interessant, men hva vedkommende sitter igjen med i forhold til arbeidsinnsatsen. I figuren 4.6 er resultatmålet «*entrepreneurial income*» (hva som er igjen til eget arbeid og egenkapital når alle inntekter er fratrukket alle kostnader) i EAA-statistikken fra Eurostat, dividert på antall årsverk etter samme statistikk. Innholdet i et årsverk er ikke identisk fra land til land slik at denne oversikten gir et grovt inntrykk av forskjellene. Det gjøres oppmerksom på at tallene for 2003 er foreløpige.

Figur 4.6 Inntekt per årsverk (AWU)

Kilde: Eurostat 2004c. NILF

Årsverksinntekten etter denne statistikken viser stor spredning og til dels meget store variasjoner samtidig som inntektene gjennomgående viser et lavt nivå. Norge ligger omtrent midt i gruppen og har en jevnere inntektsutvikling enn mange av de andre landene. Årsaken til den store spredningen kan skyldes ulikheter i strukturen mellom land. Visse land, som Nederland, har en meget effektiv produksjon med flere heltidsbrukere enn andre land. Andre land, som Norge, har et større innslag av deltidsbrukere. Heltidsbrukere i effektive produksjonsland har gjerne større lønnsomhetskrav enn deltidsbrukere. Deltidsbrukere har annet arbeid som viktig(st) inntektskilde og lavere inntektskrav fra jordbruket. Når en regner gjennomsnitt, som her, kan dette slå ut i relativt store forskjeller mellom land. Med hensyn på variasjonene kan dette skyldes svingninger i priser fra et år til et annet. Når markedsprisene er avgjørende, som er tilfelle i større grad i EU enn i Norge, kan dette slå ut i store svingninger i årsverksinntekten, spesielt når visse produkter er dominerende. Til tross for store svingninger i mange av landene viser tallene for eksempel for Frankrike stor stabilitet. Dette kan blant annet skyldes et stort produksjonsspekter, hvor prisfall for et produkt kan oppveies av prisøkning for et annet.

For Danmark viser statistikken kraftige fall i inntekten fra 1997 til 1998 og i 2002 og 2003. For Storbritannia er det også relativt store fall også i 1997 og 1998, mens det samme er tilfelle for Tyskland i 2002 og 2003. For Danmark er den viktigste årsaken til fallene i alle årene nedgang i inntektene fra svinekjøttproduksjonen, som igjen skyldes fall i prisene. For Storbritannias del skyldes fallet i 1997 økte kostnader mens det for 1998 vesentligst skyldes reduserte inntekter fra storfe- og svinekjøtt og også fra melkeproduksjonen. For Tyskland skyldes fallene reduserte inntekter fra både plante- og husdyrproduksjonen. Særlig betyr reduserte inntekter fra svinekjøttproduksjonen pga. prisfall, mye i 2002. Fallet må også ses på bakgrunn av oppgangen i 2000 og 2001. Tallene etter denne statistikken viser ellers lav gjennom-

snittlig inntekt per årsverk i Tyskland. Årsaken til de sterke fallene for Danmarks del er at svinekjøttproduksjonen betyr relativt sett mye mer her enn i andre land. De danske oppgavegiverne til EAA-statistikken, Danmarks Statistik, bekrefter de lave inntektene, men peker på at 2003-tallene er foreløpige.

For de fleste landene viser tallene et lavt inntektsnivå. Årsaken er trolig at lønnskravet i jordbruket tradisjonelt har vært lavere enn for mange andre grupper. Dette har sammenheng med blant annet verdsetting av andre faktorer enn de rent økonomiske, slik som tradisjoner, frihet, levemåte osv. Som nevnt vil imidlertid et mer effektivt jordbruk med en større andel av heltidsbrukere bringe opp gjennomsnittet for landet.

5 Matvareindustrien

Nærings- og nytelsesmiddelindustrien i EU er den største industrisektoren i EU. I 2001 hadde denne sektoren en produksjonsverdi på 593 mrd. €, en bearbeidingsverdi på 145 mrd. € og sysselsatte 2,74 mill. mennesker. Med dette så utgjør nærings- og nytelsesmiddelindustrien 13 % av den totale produksjonsverdien i industrien, ca. 11 % av den totale bearbeidingsverdien og nesten 12 % av totalt antall sysselsatte i industrien (Eurostat, 2004)¹².

I Norge er nærings- og nytelsesmiddelindustrien, med sine 52 435 sysselsatte i 2001, etter verkstedsindustrien, den største industrisektoren i landet. Nærings- og nytelsesmiddelindustrien hadde samme året en produksjonsverdi i overkant av 124 mrd. kr og en bearbeidingsverdi på 34 mrd. kr, og utgjorde med det 25 % av industriens totale produksjonsverdi og 23 % av den totale bearbeidingsverdien.

5.1 Struktur¹³

5.1.1 Sysselsatte i nærings- og nytelsesmiddelindustrien

Nærings- og nytelsesmiddelindustrien i EU-15 hadde ca. 2,74 mill. sysselsatte i 2001 og utgjorde med det om lag 12 % av totalt antall sysselsatte i industrien i EU¹⁴

¹² Tobakksindustrien er her ikke tatt med.

¹³ Mesteparten av strukturtallene for EU er hentet fra CIAA (Confederation of the food and drink industries of the EU), og omfatter ikke tobakkindustrien.

¹⁴ Sysselsatte i nærings- og nytelsesmiddelindustrien i Hellas er her ikke tatt med.

(CIAA, 2003). Norge hadde samme år 52 435 sysselsatte¹⁵ og utgjorde med det litt over 19,2 % av totalt antall sysselsatte i industrien (Kjuus, 2004).

I EU varierer andelen sysselsatte i nærings- og nytelsesmiddelindustrien en del mellom landene. Blant annet er andelen sysselsatte i nærings- og nytelsesmiddelindustrien, sett i forhold til totalt antall sysselsatte i industrisektoren, på mindre enn 10 % i Sverige, Finland og Italia og på over 50 % i Irland, Danmark og Nederland (CIAA, 2003).

Tabell 5.1 gir en oversikt over antall sysselsatte totalt i Norge og EU i 1999 og 2001. I de fleste landene har antall sysselsatte gått opp fra 1999 til 2001, men i Belgia, Finland, Portugal og Sverige har antall sysselsatte gått noe ned siden 1999.

Tabell 5.1 Antall sysselsatte i nærings- og nytelsesmiddelindustrien i Norge og EU

	1999	2001
Norge	54 000	52 000
EU-15	2 548 000	2 796 000
Østerrike	57 000	79 000
Belgia	87 000	62 000
Danmark	77 000	87 000
Finland	42 000	34 000
Frankrike	371 000	392 000
Tyskland	550 000	597 000
Hellas	43 000	43 000
Irland	47 000	47 000
Italia	199 000	268 000
Luxemburg	-	4 000
Portugal	108 000	104 000
Spania	365 000	371 000
Sverige	59 000	53 000
Nederland	107 000	147 000
Storbritannia	436 000	506 000

Kilde: CIAA (2004b) og SSB (2004f)

Tabell 5.2 viser antall sysselsatte i nærings- og nytelsesmiddelindustrien totalt og bransjevis i år 2001 for både EU og Norge. Av tabellen ser vi at det i EU er bransjen «andre næringsmidler¹⁶» som har størst sysselsetting. Videre er det kjøttbransjen, meieribransjen og drikkevarebransjen som har flest sysselsatte, mens dyrefôrbransjen har færrest sysselsatte. I Norge er det kjøttbransjen og fiskevarebransjen som har flest sysselsatte, etterfulgt av bakervarebransjen, drikkevarebransjen og meieribransjen.

¹⁵ Antall sysselsatte brukes her om totalt antall sysselsatte, dvs. inkludert eiere og deltidsansatte.

¹⁶ Andre næringsmidler omfatter bl.a. bakervarer, kaker, barnemat, sjokolade- og sukkervarer og pasta.

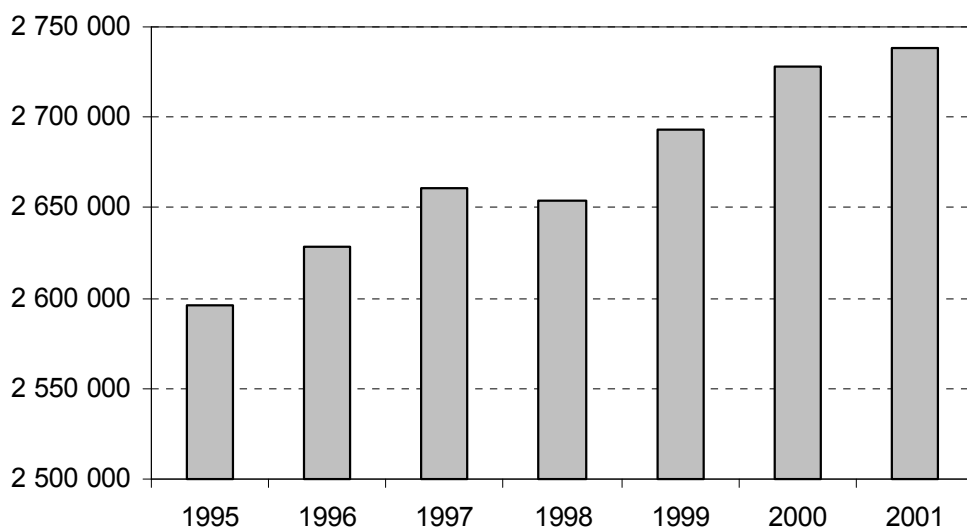
Tabell 5.2 Antall sysselsatte i nærings- og nytelsesmiddelindustrien i Norge og EU

	i Norge	i EU
I nærings- og nytelsesmiddelindustrien	52 435	2 796 000
Kjøtt og kjøttvarer	12 824	615 120
Fisk og fiskevarer	11 770	89 470
Frukt og grønnsaker	1 301	167 760
Vegetabilske og animalske oljer og fett	686	55 920
Meierivarer	5 480	223 680
Kornvarer, stivelse og stivelsesprodukter	770	83 880
Dyrefor	1 773	78 290
Andre næringsmidler	11 815	1 202 280
Drikkevarer	5 537	279 600
Tobakkvarer	479	

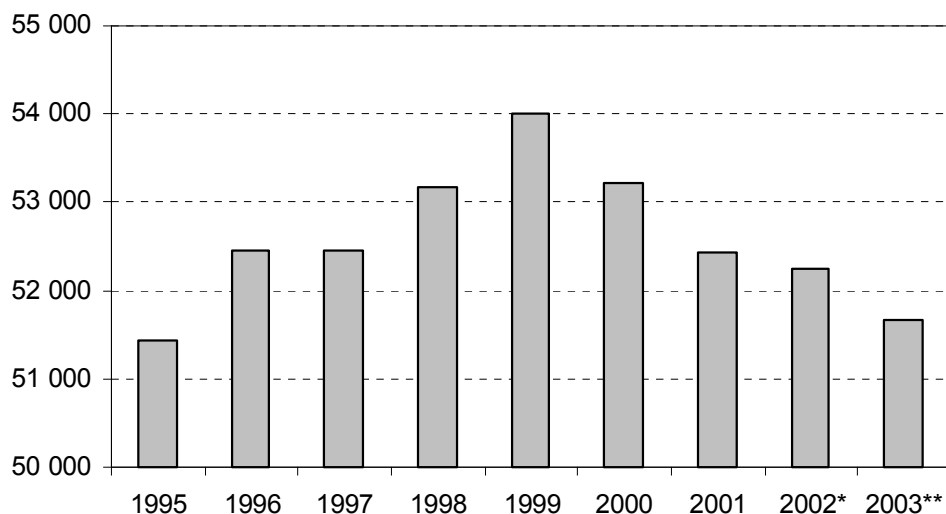
Kilde: CIAA (2004a) og Kjuus (2004)

Figur 5.1 og figur 5.2 gir en oversikt over utviklingen i antall sysselsatte i Norge og EU fra 1995 til 2001. Ser man på utviklingen i antall sysselsatte i EUs nærings- og nytelsesmiddelindustri var det ca. 2 596 000 sysselsatte i 1995 mot 2 738 000 sysselsatte i 2001, dvs. en økning på om lag 5 %. Bortsett fra i 1996 og 1998, har det vært en positiv vekst i antall sysselsatte i perioden 1995-2003 (Eurostat, 2004).

I Norge hadde man en sysselsettingsøkning fra 1995 og frem til 1999, men det har de senere årene vært en reduksjon i antall sysselsatte. Prognosene for 2002 og 2003 som er basert på nasjonalregnskapsstatistikken, viser en fortsatt reduksjon i sysselsettingen både for nærings- og nytelsesmiddelindustrien og industrien generelt (Kjuus, 2004).

Figur 5.1 Utvikling i antall sysselsatte i EUs nærings- og nytelsesmiddelindustri (1995–2001)

Figur 5.2 Utvikling i antall sysselsatte i norsk nærings- og nytelsesmiddelindustri (1995–2003)

5.1.2 Bedrifter i nærings- og nytelsesmiddelindustrien

Det var i 2001 om lag 257 807 bedrifter i EUs nærings- og nytelsesmiddelindustri. I EU domineres denne sektoren av et stort antall små eller mellomstore bedrifter, og i 2000 hadde 99,3 % av alle bedriftene i denne sektoren mindre enn 250 ansatte (CIAA, 2003). Tabell 5.3 gir en oversikt over antall bedrifter i Norge og EU i 1999 og 2001.

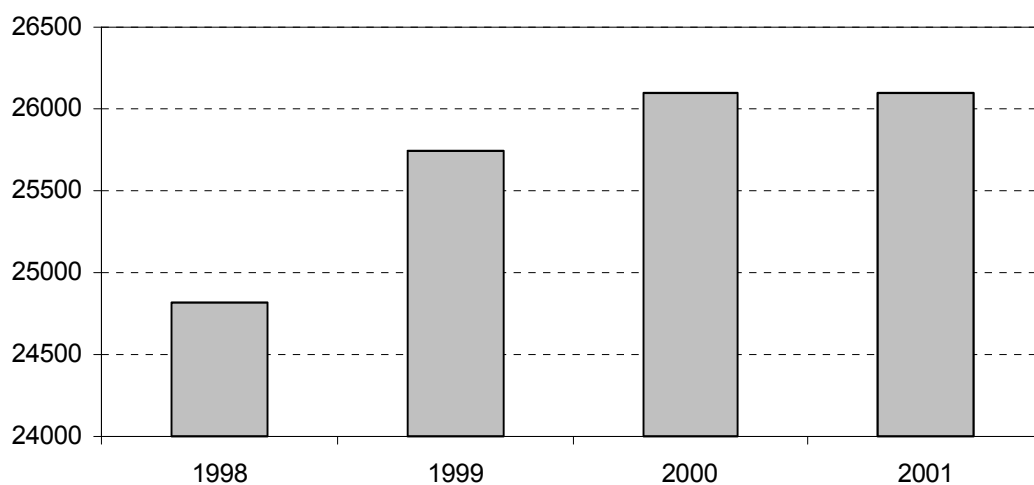
Tabell 5.3 Antall bedrifter i nærings- og nytelsesmiddelindustrien i Norge og EU

	1999	2001
Norge	1 652	1 561
EU-15	25 746	29 635
Østerrike	675	1 264
Belgia	737	723
Danmark	441	450
Finland	2 000	336
Frankrike	3 140	3 604
Tyskland	6 145	6 035
Hellas	507	1 036
Irland	690	687
Italia	2 639	6 800
Luxemburg	-	226
Portugal	2 098	1 916
Spania	2 890	3 040
Sverige	746	344
Nederland	882	855
Storbritannia	2 156	2 319

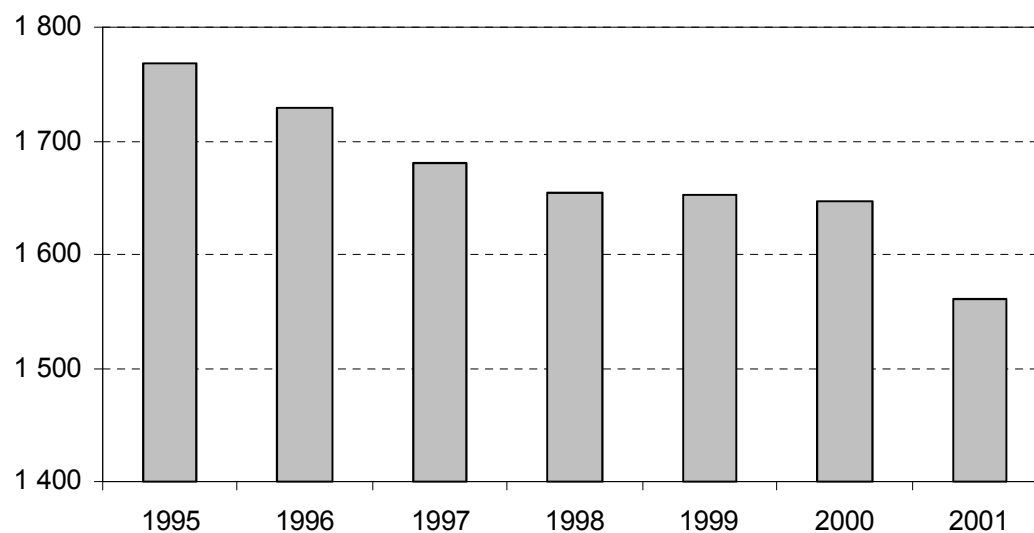
Kilde: CIAA (2004b) og SSB (2004f)

Som vi ser av tabell 5.3 var det i Norge i 2001 om lag 1 561 bedrifter innen nærings- og nytelsesmiddelindustrien, noe som tilsvarer ca. 15 % av totalt antall bedrifter i industrien (Kjuus, 2004). De største bransjene i norsk nærings- og nytelsesmiddelindustri er fiskevarer, bakervarer og kjøttvarer, og i 2001 hadde disse henholdsvis 483, 447 og 229 bedrifter. Alle de andre bransjene i nærings- og nytelsesmiddelindustrien har under 100 bedrifter hver.

Ser vi på utviklingen i antall bedrifter i EUs nærings- og nytelsesmiddelindustri, jf. figur 5.3, har antall bedrifter økt med 5 % fra 1998 til 2001 (CIAA, 2003). I Norge har man hatt en negativ utvikling i samme periode, der antall bedrifter har gått ned 6 % fra 1998 til 2001 (Kjuus, 2004). Av figur 5.4 ser vi at utviklingen i antall bedrifter i norsk nærings- og nytelsesmiddelindustri har hatt en negativ trend i hele perioden fra 1995 til 2003.

Figur 5.3 Utviklingen i antall bedrifter i EU, 1998–2001

Figur 5.4 Utvikling i antall bedrifter i Norge, 1995–2001

5.1.3 Produksjonsverdi¹⁷

Nærings- og nytelsesmiddelindustrien i EU hadde i 2001 en produksjonsverdi på til sammen ca. 626 mrd. €, noe som tilsvarer 13 % av den totale produksjonsverdien i industrien i EU (Eurostat, 2003). Norsk nærings- og nytelsesmiddelindustri hadde samme år en produksjonsverdi på 123 mrd. kr (15 mrd. €), og utgjorde med det 25 % av den totale produksjonsverdien i industrien i Norge (Kjuus, 2004). Tabell 5.4 gir en oversikt over produksjonsverdien i Norge og EU i 2001.

I EU er det Frankrike, Tyskland, Italia, Storbritannia og Spania som er de største produsentene av nærings- og nytelsesmidler, og disse landene står til sammen for 80 % av EUs totale produksjon. Men nærings- og nytelsesmiddelindustrien er viktig i også i andre land, og sett ut i fra produksjonsverdi var nærings- og nytelsesmiddelindustrien på topp 3 lista i 8 land. I Nederland og Irland sto nærings- og nytelsesmiddelindustrien for hhv. 26 % og 18 % av den totale produksjonsverdien i industrien (CIAA, 2003).

Tabell 5.4 Produksjonsverdi i nærings- og nytelsesmiddelindustrien i Norge og EU, mill. euro

	1999	2001
Norge	14 000	15 000
EU-15	572 000	626 000
Østerrike	13 000	11 000
Belgia	21 000	24 000
Danmark	16 000	17 000
Finland	8 000	8 000
Frankrike	110 000	115 000
Tyskland	117 000	110 000
Hellas	5 000	5 000
Irland	15 000	15 000
Italia	61 000	93 000
Luxemburg		1 000
Portugal	10 000	10 000
Spania	56 000	67 000
Sverige	15 000	13 000
Nederland	35 000	39 000
Storbritannia	90 000	98 000

Kilde: CIAA (2003), Eurostat (2004) og Kjuus (2004)

¹⁷Produksjonsverdien i Norge er bruttoproduksjonsverdien som presenteres i industristatistikken. Bruttoproduksjonsverdien er målt i løpende priser og er definert som summen av: produksjon for egen regning, reparasjonsarbeid utført for kunder, leiarbeid utført for andre, andre inntekter og bruttofortjeneste på salg av handelsvarer. Bruttoproduksjonsverdi korresponderer ifølge Statistisk sentralbyrå bra med omsetning, så selv om de ikke er identiske er de sammenlignbare.

I EU er de største bransjene, med hensyn på produksjonsverdi, bransjen for andre næringsmidler, kjøttbransjen, drikkevarebransjen og meierivarebransjen. Videre er bransjene for fiskevarer, oljer og fett samt kornvarebransjen de minste bransjene ut i fra produksjonsverdi.

I Norge er kjøtt-, fisk-, meieri-, øl- og mineralvannbransjen og dyrefôrbransjen de største bransjene med hensyn på produksjonsverdi, mens frukt og grønnsaker, oljer og fett og kornvarer er de minste bransjene. Tabell 5.5 gir en oversikt over produksjonsverdien på bransjenivå i 2000 for både Norge og EU

Tabell 5.5 Produksjonsverdi, totalt og fordelt på bransjer i 2000

	EU		Norge	
	i mill. euro	i %	i mill. kr	i %
Kjøtt- og kjøttvarer	112 886	20	29 359	25
Fisk og fiskevarer	11 289	2	24 274	21
Frukt og grønnsaker	33 866	6	2 803	2
Oljer og fett	28 211	5	2 649	2
Meierivarer	84 664	15	13 040	11
Korn- og stivelsesprodukter	16 933	3	2 520	2
Dyrefor	33 866	6	9 928	9
Andre næringsmidler	152 396	27	14 084	12
Drikkevarer (og tobakk i Norge)	90 308	16	17 871	15
Totalt	564 428	100	116 527	100

Kilde: CIAA (2004b) og Eurostat (2004)

Produksjonsverdien i EU har økt med om lag 26 % fra 1995 til 2001, fra 495 mill. € til 626 mill. €. Tabell 5.6 gir en oversikt over utviklingen i produksjonsverdi i EU-15, og i hvert enkelt medlemsland i perioden 1999–2002. EU-15 hadde til sammen en vekst i produksjonsverdien på 1,8 % fra 2001 til 2002, mens industrien som helhet hadde en nedgang på ca. 1 % fra 2001–2002 (CIAA, 2003).

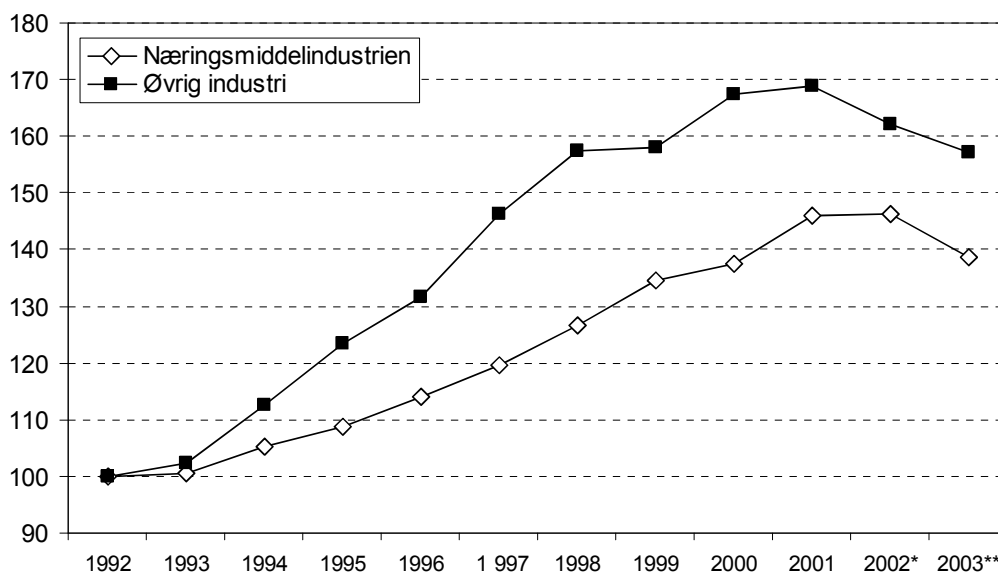
I følge foreløpige tall for 2003, har det i blitt registrert en svak gjennomsnittlig vekst på 0,3 % i EU-15 fra 2002 til 2003. Selv om denne veksten er svak, er det en positiv utvikling, sett i forhold til at industrien for øvrig har hatt en nedgang på 0,3 % det siste året. Dette er med på å underbygge at nærings- og nytelsesmiddelindustrien er mindre konjunkturavhengig enn industrien for øvrig, og påvirkes mindre av økonomiske nedgangstider og risikosituasjonen i verdensøkonomien (CIAA, 2004).

Tabell 5.6 Utvikling i nærings- og nytelsesmiddelindustriens produksjonsverdi i EU-15 og fordelt på land, i 1999–2002

	1999–2000	2000–2001	2001–2002	Gjennomsnittlig vekst 1999–2002
EU-15	1,2	0,8	1,8	1,3
Belgia	4,6	4,0	2,9	3,8
Danmark	1,6	0,4	7,7	3,2
Tyskland	2,0	-0,5	1,4	1,0
Hellas	1,9	2,1	2,6	2,2
Spania	-0,7	1,5	3,7	1,5
Frankrike	-0,3	0,6	1,4	0,6
Irland	4,9	4,6	3,7	4,4
Italia	3,2	3,2	1,6	2,6
Luxemburg	-5,6	1,9	2,6	-0,3
Nederland	2,1	1,9	-0,7	1,1
Østerrike	3,4	0,5	-0,2	1,2
Portugal	-0,4	2,0	2,5	1,4
Finland	-0,9	1,2	1,1	0,5
Sverige	-1,1	3,6	-2,7	-0,1
Storbritannia	-1,2	1,3	1,6	0,6

Kilde: CIAA (2003)

I Norge er utviklingen i produksjonsverdi for nærings- og nytelsesmiddelindustrien noe annerledes enn for industrien totalt. For å få bedre fram hvordan utviklingen i resten av industrien arter seg i forhold til nærings- og nytelsesmiddelindustrien, har vi i figur 5.5 valgt å se på nærings- og nytelsesmiddelindustrien i forhold til øvrig industri.

Figur 5.5 Utvikling i produksjonsverdi for nærings- og nytelsesmiddelindustrien og øvrig industri i Norge, målt i løpende priser, 1992–2003 (indeks 1992=100)

Som vist i figur 5.5 har veksten i nærings- og nytelsesmiddelindustrien i hele perioden vært noe svakere enn i øvrig industri. I hele perioden mellom 1992 og 2001 har det vært en jevn vekst på om lag 5 % per år i nærings- og nytelsesmiddelindustrien, mens den øvrige industri har økt med mellom 2 og 10 % hvert år. Anslagene for 2002 og 2003 er hentet fra kvartalsvis nasjonalregnskap og viser en reduksjon for både nærings- og nytelsesmiddelindustrien og den øvrige industrien (Kjuus, 2004).

5.1.4 Bearbeidingsverdi

Nærings- og nytelsesmiddelindustrien i EU hadde en bearbeidingsverdi på 145 000 mill. € i 2001. Ut i fra bearbeidingsverdi så var nærings- og nytelsesmiddelindustrien i EU den tredje største sektoren i 1999, med en andel på 10,7 %. De største sektorene var i 1999 kjemikalieindustrien og maskinindustrien, med hhv. 11,4 % og 10,8 % av total bearbeidingsverdi. Norge hadde i 2001 en bearbeidingsverdi på 34,5 mrd. kr, noe som tilsvarer 23 % av total bearbeidingsverdi i norsk industri. Tabell 5.7 gir en oversikt over bearbeidingsverdien i Norge og i EU i 1999 og 2001.

Tabell 5.7 Bearbeidingsverdi i Norge og EU

	1999	2001
Norge (i mill. kr)	29 361	34 515
EU-15 (i mill. euro)	127 000	145 000
Østerrike	3 000	2 000
Belgia	5 000	5 000
Danmark	4 000	4 000
Finland	2 000	2 000
Frankrike	22 000	21 000
Tyskland	25 000	27 000
Hellas	1 000	1 000
Irland	4 000	4 000
Italia	12 000	24 000
Luxemburg	-	300
Portugal	2 000	2 000
Spania	13 000	14 000
Sverige	3 000	3 000
Nederland	7 000	6 000
Storbritannia	24 000	30 000

Kilde: CIAA (2004b) og SSB (2004)

Det er andre næringsmidler, drikkevarer og kjøttvarer som har høyest bearbeidingsverdi i EU i 2001, og disse bransjene utgjør hhv. 33 %, 22 % og 16 % av total bearbeidingsverdi i nærings- og nytelsesmiddelindustrien. Fiskevarebransjen, kornvarebransjen og dyrefôrbransjen har samme år lavest bearbeidingsverdi.

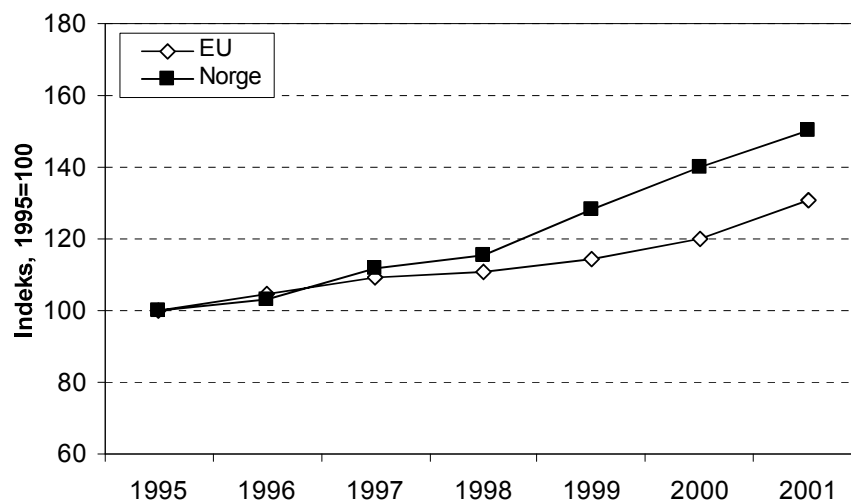
I Norge er bearbeidingsverdien også høyest for næringsmidler, drikkevarer og kjøttvarer, men i motsetning til i EU er bearbeidingsverdien på fiskevarer også høy, og utgjorde i 2001 ca. 14 % av total bearbeidingsverdi i nærings- og nytelsesmiddelindustrien. Tabell 5.8 gir en oversikt over bearbeidingsverdien i Norge og EU i 2001, fordelt på bransjer.

Tabell 5.8 Nærings- og nytelsesmiddelindustrien, fordelt på bransjer i 2001

	EU		Norge	
	i mill. euro	i %	i mill. kr	i %
Nærings- og nytelsesmiddelindustrien	145 000	100	34 515	100
Kjøtt- og kjøttvarer	23 000	16	4 772	14
Fisk og fiskevarer	2 000	2	4 802	14
Bearbeidede frukt og grønnsaker	9 000	6	862	2
Oljer og fett	3 000	2	591	2
Meierivarer	16 000	11	2 232	6
Korn- og stivelsesprodukter	6 000	4	705	2
Dyrefor	6 000	4	1 754	5
Andre næringsmidler	48 000	33	5 445	16
Drikkevarer	32 000	22	13 352	39

Kilde: CIAA (2004b) og SSB (2004)

Figur 5.6 viser utviklingen i bearbeidingsverdien for Norge og EU i perioden 1995 til 2001. Som vi ser av figuren har utviklingen i bearbeidingsverdien vært relativt lik for EU og Norge i hele perioden, men Norge har hatt en noe høyere vekst i bearbeidingsverdien fra 1998 og frem til 2001.

Figur 5.6 Utvikling i nærings- og nytelsesmiddelindustriens bearbeidingsverdi i Norge og EU (indeks, 1995=100)

Kilde: CIAA (2004b), Eurostat (2004) og SSB (2004).

5.1.5 Handel med nærings- og nytelsesmidler

I EU går om lag 70 % av den totale jordbruksproduksjonen til EUs nærings- og nytelsesmiddelindustri. Av jordbruksproduksjonen går bl.a. 100 % av sukkerbeten og risproduksjonen til EUs næringsmiddelindustri, videre går ca. 95–100 % av oljefrøproduksjonen, 96–98 % av melkeproduksjonen og 90 % av kornproduksjonen til næringsmiddelindustrien (CIAA, 2003).

I Norge er produksjon av landbruksprodukter først og fremst innrettet mot det innenlandske markedet, og om lag 100 % av landbruksproduksjonen går til norsk nærings- og nytelsesmiddelindustri.

I tillegg til produksjonen i Norge og innad i EU-landene, så importeres og eksporteres det også en del nærings- og nytelsesmidler, og vi vil se nærmere på EUs og Norges handel med nærings- og nytelsesmidler.

EUs handel med nærings- og nytelsesmidler

EUs nærings og nytelsesmiddelindustri er en av de viktigste eksportørene på verdensmarkedet, og eksporterte næringsmidler for til sammen 46,3 mrd. € i 2002. Det samme året importerte industrien nærings- og nytelsesmidler for 38,7 mrd. €, noe som betyr at EU har en samlet positiv handelsbalanse på 7,6 mrd. € i 2002 (CIAA, 2003).

EU eksporterer nærings- og nytelsesmidler først og fremst til USA, EFTA-landene og Japan. I tillegg har EUs eksport til CEEC-landene¹⁸ vært stor, frem til disse landene ble en del av EU i 2004 (EU, 2004). EU eksporterer også en del til Norge, og i 2002 gikk 3 % av all eksporten av nærings- og nytelsesmidler fra EU til Norge.

EUs matimport skjer først og fremst fra Brasil, Argentina og USA. Norge eksporterer også en stor del næringsmidler til EU, der mesteparten av eksporten er fisk og fiskevarer. I 2002 ble 4 % av all import av nærings- og nytelsesmidler importert fra Norge.

På bransjenivå eksporterer EU først og fremst mye drikkevarer og andre næringsmidler, der eksporen av disse utgjorde hhv. 30 % og 25 % av total eksportverdi i 2002. Importen består først og fremst av fiskevarer, oljer og fett samt kjøttvarer, der disse utgjorde hhv. 27 %, 16 % og 15 % av total importverdi i 2002.

På bransjenivå varierer handelen med nærings- og nytelsesmidler en del fra år til år. Blant annet gikk eksporten av meierivarer ned med 7,7 %, mens kjøtteksporten gikk ned med 1,6 % fra 2001 til 2002. Videre gikk eksporten av bearbejdede frukt og grønnsaker opp med 9,5 % mens eksporten av kornvarer og stivelse økte med 2,5 % fra 2001 til 2002 (CIAA, 2003). Tabell 5.9 gir en oversikt over eksport og import av nærings- og nytelsesmidler fordelt på bransjer i 2001.

¹⁸ Dvs. Ungarn, Tsjekkia, Slovakia, Polen, Latvia, Litauen, Estland, Slovenia, Malta og Kypros.

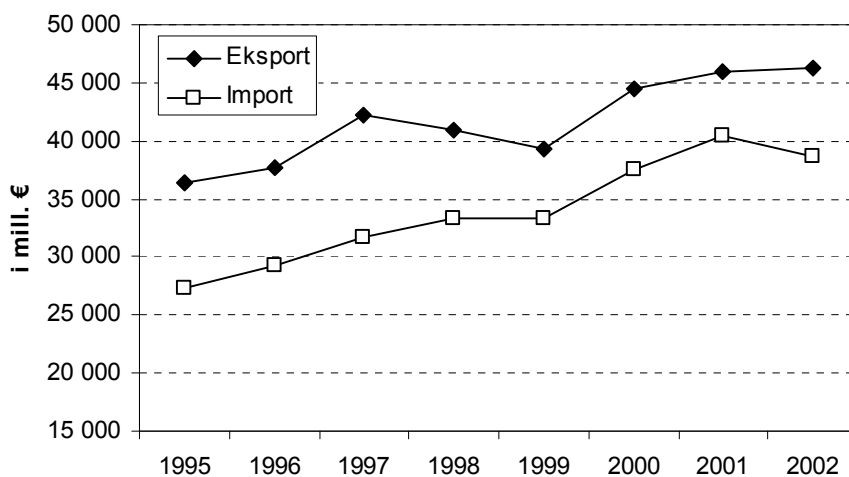
Tabell 5.9 Handel med nærings- og nytelsesmidler i EU, i 2001

	Eksport	Import	Balanse
Nærings- og nytelsesmidler	45 844	40 356	5 489
Kjøtt og kjøttvarer	4 840	6 029	-1 188
Fisk og fiskevarer	1 862	11 019	-9 157
Frukt og grønnsaker	2 579	5 059	-2 480
Vegetabiliske oljer og fett	2 713	6 620	-3 908
Meierivarer	5 176	1 320	3 855
Kornvarer, stivelse og stivelsesprodukter	1 884	794	1 090
Dyrefor	1 247	986	261
Andre næringsmidler	12 297	4 719	7 578
Drikkevarer	13 247	3 809	9 438

Kilde: Eurostat (2004)

Figur 5.7 gir en oversikt over utviklingen i eksport og importen av nærings- og nytelsesmidler fra EU til tredjeland i perioden 1995–2002. Fra 1995 til 2002 har eksporten økt med 27 %, fra 36,3 mrd. € til 46,3 mrd. € i 2002. Importen har i samme periode har økt med 41 %, fra 27,3 mrd. € i 1995 til 38,7 mrd. € i 2002. Som vi ser av figuren har EU i hele perioden hatt en positiv handelsbalanse med tredjeland, men den har de senere årene blitt noe mindre.

Vi har ikke oversikt over eksportutviklingen for hele 2003, men foreløpig tall for 1. kvartal 2003 indikerer en nedgang i eksporten av nærings- og nytelsesmidler i forhold til 1. kvartal 2002 (CIAA, 2004a).

Figur 5.7 EUs import og eksport av nærings- og nytelsesmidler med tredjeland, 1995–2002

Kilde: Eurostat (2004) og CIAA (2004a)

Tema : Marginstudier

Av Arvid Senhaji

Som ledd i arbeidet med å avdekke kunnskap om prisdannelsen og prisutviklingen i norsk matverdikjede, har NILF utført en rekke marginanalyser av ulike verdikjeder. Et utvalg av disse marginanalysene presenteres kort i denne artikkelen sammen med hovedresultater.

I «sektorvise marginstudier» er hovdemålet først og fremst å beregne en aggregert bruttomargin for en samlet matverdikjede bestående av en hel rekke underliggende verdikjeder. Den aggregerte bruttomarginen svarer til differansen mellom konsumenters totale utlegg for matvarer basert på innenlandsproduserte jordbruksråvarer og primærsektorens bruttoproduksjonsverdi knyttet til fremstillingen av gjeldende norske jordbruksråvarer. Hovedhensikten er altså å fordele konsumentenes utgifter for norskproduserte matvarer på godtgjøring for innsatt mengde «innenlandsproduserte jordbruksråvarer» og «all gjenværende produktinnsats». Inndelingen av den samlede matverdikjeden i kjedeled skal gjenspeile de viktigste arbeidsoppgavene som finner sted mellom «bonde» og «forbruker». Det vanlige er å dele matverdikjede i følgende tre verdikjedeled:

- Jordbrukssektoren bestående av primærprodusenter som tilbyr ulike jordbruksråvarer til nærings- og nytelsesmiddelindustrien innenlands.
- Nærings- og nytelsesmiddelindustrien som er viktigste avtaker av de råvarene primærsektoren tilbyr. En del av nærings- og nytelsesmiddelindustriens totale produksjon anvendes som halvfabrikata av sektoren selv, mens resten omsettes innenlands eller eksporteres til utlandet.
- Handelsleddet som består av et grossistledd og et detaljistledd. I løpet av det siste tiåret har det foregått en vertikal integrasjon mellom de to kjedeledene i handelssektoren. Fire dominerende detaljistkjeder har i større og større grad tatt kontroll med logistiktjenestene som tidligere var forbeholdt grossister.

Den aggregerte bruttomarginen gir et anslag på fortjenesten til industrien og handelen pluss utgifter knyttet til transport, foredling, logistikk, markedsføring og alle andre funksjonelle arbeidsoppgaver som utføres. Den aggregert bruttomargin per enhet «sammen satt matvare» kan noe forenklet sies å være en «aggregert faktorpris» som angir hva et samlet industri- og handelsledd må betale per enhet aggregert «gjenværende produktinnsats». Kjesbu *et al.* (2003) foretok en grovmasket sektoranalyse av den totale norske matverdikjeden for år 2001. I analysen anslås den totale omsetningen av nærings- og nytelsesmidler basert på norskproduserte jordbruksråvarer til å være lik 43,3 mrd. Handelens råvarekostnad ble anslått til 34 mrd. kroner, noe som impliserer at verdikjedeledets bruttomargin i år 2001 var på til sammen 9,3 mrd. kroner. Videre ble nærings- og nytelsesmiddelindustriens bruttomargin anslått til 21,7 mrd. kroner. Dermed var den aggregerte bruttomarginen for en samlet norsk matverdikjede (ekskl. frukt og grønt) på til sammen 31 mrd. kroner i år 2001.

For å lære mer om hvordan den aggregerte bruttomarginen fordeler seg på de underliggende verdikjedene i matsektoren, har NILF sammen med ECON gjennomført «produktorienterte marginstudier» av de verdikjedene som er avgjørende for at aktivitetsnivået i landbrukssektoren skal kunne opprettholdes på dagens nivå. Løyland *et al.* (2001) kartla bruttomarginutviklingen i norsk kjøttverdikjede for perioden mellom vinteren 1998/99 og vinteren 2000/01. Et viktig utgangspunkt for denne marginanaly-

sen var en foregående studie utført av Løyland og Gudem (2000) der det gikk frem at vedvarende fall i primærprodusentpriser og engrospriser på hele slakt i årene 1999 og 2000 ikke ledet til nevneverdige prisreduksjoner lenger oppe i verdikjeden. Fem målepunkter gitt ved bonde, slaktning, skjæring, foredling og handel ble lagt til grunn for analysen som tok utgangspunkt i 21 ulike kjøttprodukter. Studien avdekket mellom annet at kjøttindustriens tre bruttomarginer per enhet «sammensatt kjøttprodukt» økte med til sammen 3,19 kroner i ovenfornevnte periode, mens handelsleddets margin og prisen til bonde falt med henholdsvis 0,31 kroner og 2,01 kroner. Av de tre industrimarginene var det foredlingsleddet som opplevde størst absolutte marginøkning i perioden på til sammen 1,83 kroner.

Når en har kartlagt strukturen til den aggregerte bruttomarginen og avdekket påslagene som finner sted i leddene innen de viktigste verdikjedeleddene, blir neste trinn å kartlegge hovedårsakene til det høye innenlandske prisnivået i Norge. Bergan *et al.* (2002) belyser hvordan en slik problemstilling kan analyseres ved å gjennomføre produktorienterte marginstudier av verdikjeder som er sammenliknbare over landegrensene. I tillegg til å redegjøre for viktige metode- og datakrav som må være oppfylt for at en slik marginsammenlikning skal være meningsfull, ble det også foretatt en forenklet marginsammenlikning mellom Norge, Sverige, Danmark og Finland. For verdikjedene for egg, kjøttvarer og meierivarer ble det konstruert sammensatte matvareaggregater med tilhørende forbrukerpriser (ekskl. mva), samt «priser til bonde» for samtlige fire land. Hensikten med den grovmaskede marginsammenlikningen var bl.a. å få frem hvordan beregnede forbrukerprisdifferanser mellom Norge og hvert av de tre andre landene for året 2001 fordelte seg på ulikheter i henholdsvis «pris til bonde» og en «samlet industri- og handelsmargin». For kjøttprodukter viste beregningene at forskjeller i «pris til bonde» forklarte mer enn 60 % av forbrukerprisforskjellen mellom Norge og Danmark/Sverige. For Finland var denne differansen på 40 %. Når det gjaldt meierivarer var det først og fremst «industri- og handelsmarginen» som hadde høy forklaringskraft. I sammenlikningen mellom Norge og Danmark/Finland utgjorde andelen til den «samlede industri- og handelsmarginen» mer enn 50 %. Den særnorske prisutjevningsordningen forklarte på sin side 21 % av forbrukerprisdifferansen mellom Norge og Sverige, og drøye 15 % av differansen mellom Norge og Danmark/Finland. Til slutt er det interessant å merke seg at «pris til bonde» var noenlunde identisk for Danmark, Sverige og Finland som alle er del av det indre marked.

På grunnlag av marginstudier er det generelt vanskelig å si noe presist om hvordan for eksempel konkurranseevnen til en verdikjede kan styrkes. Et hovedproblem med marginanalyser er den manglende evnen til å dele det sammensatte «industri- og handelsleddet» i to selvstendige verdikjedeledd. Samtlige marginstudier referert til ovenfor gir klar indikasjon på hvor i verdikjeden de relativt største påslagene finner sted. På basis av dette må en så forsøke å kartlegge i hvilken grad dette skyldes lav produktivitet, stor grad av imperfekt konkurranse eller andre institusjonelle forhold. I en slik sammenheng er det også viktig å få frem hva bedrifter og aktører i verdikjeden selv kan gjøre for å redusere eksisterende kostnads- og prisgap sammenliknet med utlandet. Høyere produktivitet og forsterket produktivitetsutvikling over tid, bedre utnyttelse av stordrifts- og samdriftsfordeler, økt satsing på innovasjon og produkt differensiering og mer helhetlig organisering av logistikk gjennom hele verdikjeden er eksempler på forhold som aktørene og bedriftene i stor grad rår over selv. Myndighetene kan på sin side bidra til å bedre konkurranseevnen ved å legge til rette for økt innenlandsk konkurranse på alle ledd i verdikjeden, fjerne særnorske skatter og avgifter, stimulere til økt FoU-aktivitet og redusere graden av markedsregulering for på den måten å bidra til lavere jordbruksråvarepriser.

Norges handel med nærings- og nytelsesmidler

I Norge ble det i 2002 eksporterer næringsmidler for 23,5 mrd. kr, hvorav 20,2 mrd. kr var fisk. Det ble samme året importert nærings- og nytelsesmidler for 14,7 mrd. kr noe som betyr at Norge hadde en samlet positiv handelsbalanse på 8,8 mrd. kr inkl. eksport av fisk og fiskevarer, og en negativ handelsbalanse på 11,4 mrd. kr hvis vi ser bort fra fiskeeksporten.

Norges viktigste handelspartnere på eksportsiden er Japan, EU og USA, mens vi først og fremst importerte nærings- og nytelsesmidler fra EU, Russland og USA. Om lag 63 % av all mat og drikkevarer som importeres til Norge, importeres fra EU-land, mens ca. 54 % av eksporten går til EU-land (SSB, 2004g).

Tabell 5.10 gir en oversikt over eksportverdien på bransjenivå i Norge i 2001. Den samlede eksporten var i 2001 på 25,1 mrd. kr hvorav fisk og fiskevarer utgjorde ca. 86 % av den totale eksportverdien av nærings- og nytelsesmidler. Ser vi bort i fra fiskeeksporten, ble det i 2001 eksportert mest olje og fett, meierivarer og dyrefôr. På importsiden er det varegruppen andre næringsmidler som har størst importverdi, mens det også importeres mye fisk, drikkevarer, oljer og fett og frukt og grønnsaker.

Også i Norge varierer eksporten fra år til år innenfor de ulike bransjene. Generelt sett, så har eksporten av meierivarer gått ned de siste årene, mens eksporten av drikkevarer, oljer og fett og tobakk har økt de senere årene. Innenfor de andre bransjene har det også vært noen årlige variasjoner, men utviklingen i disse bransjene følger ikke noen spesiell trend.

Tabell 5.10 Handel med nærings- og nytelsesmidler i Norge, i 2001 (i mill. kr)

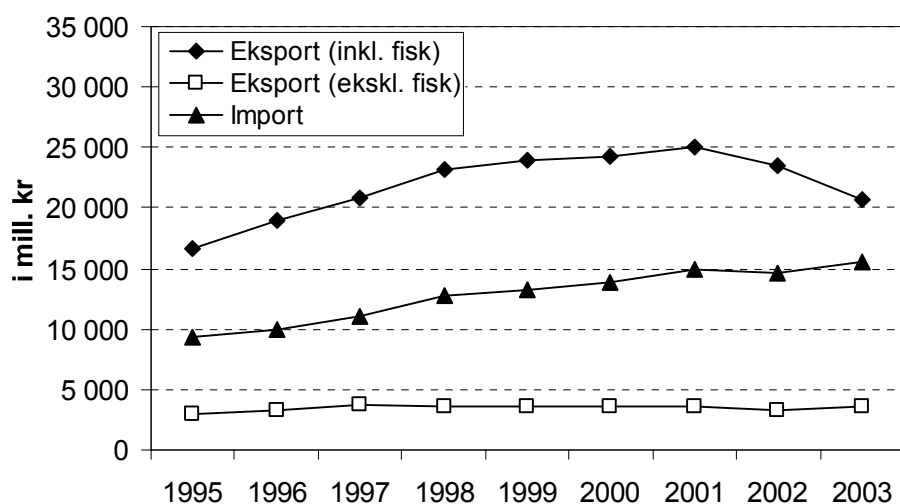
	Eksport	Import	Balanse
Nærings- og nytelsesmidler	25 104	14 898	10 206
Kjøtt og kjøttvarer	376	534	- 158
Fisk og fiskevarer	21 565	3 609	17 956
Frukt og grønnsaker	50	1 222	- 1 172
Vegetabilske oljer og fett	801	1 334	- 533
Meierivarer	683	252	431
Kornvarer, stivelse og stivelsesprodukter	26	949	- 923
Dyrefor	582	488	94
Andre næringsmidler	716	4 189	- 3 473
Drikkevarer	249	1 950	- 1 701
Tobakk	56	371	- 315

Kilde: Kjuus (2004).

Ser vi på utviklingen av handelen med nærings- og nytelsesmidler ser vi av figur 5,8, at mens importen i hele perioden fra 1995 til 2003 har vært økende, har eksporten (ekskludert fisk) holdt seg relativt stabil gjennom hele perioden. Eksporten av fisk økte frem til 2001, men har de siste årene falt noe.

Fra 1995 til 2003 har importen av nærings- og nytelsesmidler økt med hele 67 %, fra 9,3 mrd. kr til 15,6 mrd. kr. Eksporten (inkl. fisk) har i samme periode steget med 24 %, fra 16,6 mrd. kr i 1995 til 20,7 mrd. kr i 2003, mens eksporten (ekskl. fisk) bare har steget med 16 %.

Av tabellen ser vi også at Norge i hele perioden har hatt en positiv handelsbalanse, når eksport av fisk og fiskevarer er tatt med, men at den har blitt redusert noe de siste årene. Ser vi på handelsbalansen for nærings- og nytelsesmidler, ekskludert fisk og fiskevarer, har Norge gjennom hele perioden en negativ handelsbalanse. Ser man bort i fra handelen med fisk, kan man si at den generelle trenden er at mens eksporten holder seg relativt stabil, så er importen av nærings- og nytelsesmidler økende.

Figur 5.8 Norges import og eksport av nærings- og nytelsesmidler, 1995–2003

5.2 Nærings- og nytelsesmiddelindustrien i de 10 nye medlemslandene

Nærings- og nytelsesmiddelindustrien er en av hovedsektorene i de nye medlemslandene, og utgjør mellom 12 % (i Slovakia) og 32 % (i Kypros) av den samlede omsetningen i industrien (CIAA, 2003).

Det var i 2001 til sammen 738 000 sysselsatte i nærings- og nytelsesmiddelindustrien i de nye medlemslandene. Polen, Ungarn og Tsjekkia er de landene som har flest antall sysselsatte, sett i forhold til totalt antall sysselsatte i nærings- og nytelsesmiddelindustrien i de nye medlemslandene. Det var samme året om lag 8 412 bedrifter innen nærings- og nytelsesmiddelindustrien i de nye medlemslandene, hvorav Ungarn, Polen og Tsjekkia var de landene med flest antall bedrifter (CIAA, 2004b). Tabell 5.11 gir en oversikt over antall bedrifter og sysselsatte i nærings- og nytelsesmiddelindustrien i de nye EU-landene.

Tabell 5.11 Struktur og sysselsetning i de nye medlemslandene i 2001¹⁾

	Antall sysselsatte	Sysselsatte i %	Antall bedrifter	Bedrifter i %
Totalt	738 000	100	8 412	100
Estland	21 000	3	120	1
Ungarn	119 000	16	3 195	38
Latvia	27 000	4	225	3
Polen	346 000	47	2 939	35
Tsjekkia	117 000	16	1 023	12
Slovakia	46 000	6	346	4
Slovenia	18 000	2	97	1
Litauen	44 000	6	467	6

1) Vi har ikke oversikt over antall sysselsatte og bedrifter i nærings- og nytelsesmiddelindustrien i Malta og Kypros

Kilde: CIAA (2004b)

I 2001 var den samlede produksjonsverdien i nærings- og nytelsesmiddelindustrien i de nye medlemslandene på 43,1 mrd. €. Sett under ett, var den samlede produksjonsverdien i EU-15 og de nye medlemslandene på til sammen 607,5 mrd. € i 2001, hvorav om lag 7 % kan tilskrives de nye medlemslandene.

Tabell 5.12 gir en oversikt over produksjonsverdien, fordelt på land, i 2001. Av den totale produksjonsverdien er det Polen som har den høyeste produksjonsverdien med hele 49 %, deretter kommer Ungarn og Tsjekkia med hhv. 18 % og 17 %. Estland, Latvia og Litauen er de landene hvor nærings- og nytelsesmiddelindustrien er minst, sett ut i fra den totale produksjonsverdien i de nye medlemslandene.

Tabell 5.12 Produksjonsverdi i de nye medlemslandene, i 2001¹⁾

	i mill. euro	i %
Totalt	43 100	100
Polen	21 100	49
Ungarn	7 800	18
Tsjekkia	7 300	17
Slovakia	2 400	6
Slovenia	1 800	4
Litauen	1 300	3
Latvia	800	2
Estland	600	1

1) Vi har ikke oversikt over produksjonsverdien for nærings- og nytelsesmiddelindustrien i Malta og Kypros

Kilde: CIAA (2003)

Det er fire bransjer som dominerer nærings- og nytelsesmiddelindustrien i de nye medlemslandene, og det er andre næringsmidler, drikkevarer, kjøttvarer og meieri-

produkter. Tabell 5.13 gir en oversikt over størrelsen på de ulike bransjene, med utgangspunkt i produksjonsverdi i de nye medlemslandene (i % av nærings- og nytelsesmiddelindustriens totale produksjonsverdi).

Tabell 5.13 Størrelsen på bransjene, sett ut i fra produksjonsverdi, 2000 (i %)¹⁾

	Kjøtt	Fisk	Frukt og gr.saker	Oljer og fett	Meieri	Korn	Dyrefor	Andre n. midler	Drikke- varer
Polen	21,0	2,1	8,6	2,8	10,6	13,6	6,1	20,9	14,3
Ungarn	25,3	0,1	8,3	4,5	12,6	7,4	7,1	20,8	13,9
Tsjekkia	20,5	0,4	3,0	4,7	16,5	3,0	7,9	23,6	20,4
Slovakia	20,1	1,5	1,6	5,4	15,6	6,2	6,8	22,4	20,4
Slovenia	19,5	8,3	9,3	2,8	16,4	5,4	2,4	20,1	15,8
Litauen	15,3	5,5	0,7	0,6	27,9	3,8	8,9	19,7	17,6
Latvia	13,8	12,2	5,6	-	19,9	5,8	2,2	23,9	16,6
Estland	15,4	15,5	-	-	26,0	0,5	2,5	20,7	19,4

1) Vi har ikke oversikt over størrelsen på bransjene i nærings- og nytelsesmiddelindustrien i Malta og Kypros

Kilde: CIAA (2003)

6 Engros- og dagligvarehandelen

Omsetningen i dagligvaremarkedet¹⁹ i Norge var i 2002 på 92,3 mrd. kroner ekskl. merverdiavgift mot 86,9 mrd. kroner i 2001 (ACNielsen, 2003, 2004a). De viktigste varegruppene etter omsetning var øl med 6,2 mrd. kroner, sigaretter 4,4 mrd. kroner, ost 4,2 mrd. kroner, kullsyreholdige drikker 4 mrd. kroner, melk 3,7 mrd. kroner, øvrige tobakksprodukter 2,8 mrd. kroner, sjokolade 2,7 mrd. kroner, brød 2,6 mrd. kroner, pølser 1,9 mrd. kroner, kjøttpålegg 1,8 mrd. kroner, snacks 1,7 mrd. kroner og kaffe med 1,4 mrd. kroner.

Samlet dagligvareomsetning i dagligvarehandelen og i servicemarkedet (kiosker og bensinstasjoner) i Norge, Sverige, Finland og Danmark er beregnet til ca. 65 mrd. € inkl. merverdiavgift (VAT) i 2002 (ACNielsen, 2004b). Servicemarkedet utgjorde 12,6 % av samlet omsetning. I Norge er det som sagt ovenfor, øl, sigaretter, ost, kullsyreholdige drikker og melk som er de største produktgruppene i omsetningsverdi, mens i Sverige er det brød, melk, sigaretter, kullsyreholdige drikker og kaffe. I Danmark er de største produktgruppene sigaretter, vin, ost, øl og melk.

6.1 Struktur i dagligvaremarkedet

Fra tidligere å ha vært en svært fragmentert sektor, er dagligvareomsetningen både i Norge og innen EU blitt mer og mer konsentrert både på nasjonalt nivå og over

¹⁹ I tillegg til omsetning gjennom dagligvarebutikker, omsettes det dagligvarer til publikum gjennom kiosker, storkiosker og bensinstasjoner (servicehandelsmarkedet). I verdi var *innkjøpet* til kiosker og bensinstasjoner (eksklusiv merverdiavgift) fra grossist eller direkte fra leverandør, på knappe 9,7 mrd. kroner i 2002 (Flesland markedsinformasjoner, 2003). Drikkevarer og mat (utenom kioskvarer som snacks og sjokolade) utgjorde nesten 30 % av dette beløpet. Disse tallene inkluderer ikke bilrelaterte produkter som drivstoff, rekvisita eller service på biler.

landegrensene. Mens dagligvaremarkedene innen Norden og innen EU før var svært fragmentert og bestående av uavhengige kjøpmenn, er det nå mer og mer dominert av større dagligvareselskaper/-grupper som har vokst fram gjennom naturlig vekst og sammenslåinger av mindre kjøpmenn/selskaper (Dobson, 2003). Resultatet av dette er at små, uavhengige kjøpmenn har blitt marginalisert og henviset til å fungere som (stor)kiosker eller snarkjøp, og at dagligvaremarkedene er dominert av større butikker (ofte med stort varesortiment) tilhørende et avgrenset antall større dagligvareselskaper/-grupper som tiltrekker seg hovedtyngden av konsumentenes forbruk. Det er mange drivkrefter bak denne utviklingen, men ved å drive handel i større omfang har en kunnet ta ut stordriftsfordeler. Dessuten har en samtidig kunnet øke sin markedsrett i forhold til andre konkurrerende detaljister, og en har fått økt markedsrett overfor leverandører av dagligvarer og har slik kunnet presse prisene og fått økt sine marginer. Alt i alt har en gjennom denne utviklingen kunnet bedre lønnsomheten i dagligvareselskapet/-gruppen og slik gitt bedre avkastning til sine eiere/aksjonærer.

Tabell 6.1 viser de 15 største dagligvareselskapene/-gruppene i EU etter samlet omsetning i 2000. Det største dagligvareselskapet er franske Carrefour som finnes i 9 europeiske land. Dette selskapet alene står for nesten 8 % av samlet omsetning i EU i 2000. Carrefour er et selskap som satser på hypermarkeder, dvs. store butikker med svært stort vareutvalg. De fem største selskapene stod for en markedsandel på 26 % i 2000. Det er nesten dobbelt så stor markedsandel som disse selskapene hadde ved starten av 1990-tallet (Hughes, 2003) Dette var resultat av økt salg og økt markedsandel i deres hjemmemarked, sammenslåing og oppkjøp av andre selskaper (for eksempel Carrefour med Promodes, Metro og Makro, og Rewe med Billa), og ekspansjon inn i søreuropeiske og sentral- og østeuropeiske land. Vi ser av tabell 6.1 at Ahold, Metro, Lidl/Kaufland, Rewe og Tengelmann opererer i over 10 land. Europa er likevel et ganske lukket marked. Mellom de større dagligvareselskapene i Europa er det bare Wal-Mart fra USA som er etablert i Europa gjennom Wal-MartEurope. For noen år siden kjøpte Wal-Mart opp ASDA i Storbritannia som var et av de større dagligvareselskapene der.

Hughes (2003) hevder at det fortsatt skulle være rom for store selskaper til å ekspandere i de søreuropeiske og sentral- og østeuropeiske landene siden markeds-konsentrasjonen i disse landene ikke er spesielt høy. De 5 største dagligvareselskapene i Hellas, Italia, Tsjekkia, Slovakia og Polen har for eksempel nasjonale markedsandeler under 50 %. Det er flere årsaker til at selskaper ekspanderer utenfor sine hjemmemarkeder, for eksempel stagnerende folketall i hjemmemarkedet, høyt kostnadsnivå og et mettet hjemmemarked og restriksjoner for videre ekspansjon hjemme på grunn av konkurranselovgivning, mens andre land kan virke forlokkende på grunn av økning i folketall, økning i husholdningenes inntekter og lav forekomst av moderne supermarkeder (Hughes, 2003).

Tabell 6.1 De 15 største dagligvareselskapene/-gruppene i EU etter samlet omsetning i 2000

Plassering i 2000 etter samlet omsetning	Dagligvareselskap/-gruppe	Opphavsland	Antall land med tilstedeværelse	Samlet omsetning i mrd. euro	Markedsandel i EU i 2000. Prosent
1	Carrefour	Frankrike	9	68,7	7,9
2	Metro	Tyskland	19	52,1	6,0
3	Rewe	Tyskland	12	35,8	4,1
4	Tesco	Storbritannia	6	35,7	4,1
5	Intermarche	Frankrike	8	33,3	3,8
6	Auchan	Frankrike	8	31,7	3,6
7	Aldi	Tyskland	9	27,2	3,1
8	Edeka	Tyskland	7	26,6	3,0
9	Ahold	Nederland	11	26,4	3,0
10	Leclerc	Frankrike	5	24,5	2,8
11	J Sainsbury	Storbritannia	1	23,5	2,7
12	Casino	Frankrike	2	21,1	2,4
13	Wal-Mart	USA	2	19,8	2,2
14	Lidl/Kaufland	Tyskland	13	17,9	2,0
15	Tengelmann	Tyskland	10	16,7	1,9
Tot. for de 15 største selskapene				461,0	52,6

Kilde: Hughes (2003) som igjen er basert på M+M EUROdata 2000.

6.1.1 Det norske dagligvaremarkedet

Tabell 6.2 viser markedsandelene og antall butikker til de ulike paraplykjedene av total (netto) dagligvareomsetning i Norge i 2002 (dvs. andel av omsetningen på 93,2 mrd. kroner ekskl. merverdiavgift).

Tabell 6.2 Paraplykjedenes markedsandeler og antall butikker i Norge i 2002

Paraplykjede	Markedsandel i prosent	Antall butikker
NorgesGruppen	34,5	1 913
Coop	24,3	980
Hakon Gruppen	23,9	1 110
REMA 1000	16,7	359
Øvrige	0,6	47

Kilde: ACNielsen (2004a)

Vi ser av tabellen at den største paraplykjeden i Norge er NorgesGruppen med litt over en tredjedel av omsetningen i norsk dagligvarehandel i 2002. Coop og Hakon Gruppen²⁰ har hver nesten en fjerdedel av total omsetning, mens REMA 1000 har knapt 17 %. Tabell 6.2 viser ellers at de fire største kjedene sammen har 99,4 % av total omsetning i dagligvarehandelen. En så sterk konsentrasjon er ganske unik i Europa, som vi vil komme tilbake til senere i dette kapitlet. Framveksten av disse kjedene startet for alvor på slutten av 1980-tallet, og utviklingen gikk raskt. De siste årene har situasjonen vært ganske stabil, men REMA 1000 har styrket sin posisjon noe. Fra 2001 til 2002 økte REMA 1000 sin andel med 0,5 prosentpoeng. NorgesGruppen økte også sin andel, med 0,4 prosentpoeng til 34,5 % i 2002. Størst nedgang i markedsandel hadde Hakon Gruppen med 0,6 prosentpoeng fra 2001 til 2002 (ACNielsen, 2004a). Det framgår av tabell 6.2 at NorgesGruppen hadde flest butikker i 2002 med 1913, deretter fulgte Hakon Gruppen med 1110, Coop med 980 og REMA 1000 med 359 butikker.

Innenfor hver paraplykjede finnes det flere butikkonsepter knyttet til butikkstørrelse, vareutvalg, satsning på egne merkevarer og prispolitikk, med unntak for REMA 1000 der det bare finnes ett konsept; nemlig REMA 1000²¹. RIMI var den største konseptkjeden i 2002 med en markedsandel på 17,7 % av total omsetning i Norge (ACNielsen, 2004a). REMA 1000 fulgte hakk i hel med 16,7 %. Den største konseptkjeden i Coop var Coop Mega med en andel på 8,4 %, deretter fulgte Coop Prix med 7 % av samlet dagligvareomsetning i Norge. I NorgesGruppen var det Spar som hadde den høyeste markedsandelen med 7,5 %, deretter fulgte Kiwi med en markedsandel på 7,5 %.

6.1.2 Konsentrasjon i de nordiske dagligvaremarkedene

De nordiske landene er ganske unike i Europa ved at dagligvaremarkedet er dominert av få aktører. Det framgår av figur 6.1 at i alle de nordiske landene står de tre største paraplykjedene for minst 80 % av dagligvareomsetningen. I Sverige stod ICA for hele 45,2 % av samlet omsetning i 2002, deretter fulgte KF med 23,7 % og Axfood med 23,5 %. Disse tre paraplykjedene stod dermed alene for hele 92 % av samlet omsetning i Sverige. I Danmark står de tre største paraplykjedene Coop (37,7 %), Dansk Supermarked (26,8 %) og Fælles Indkøb (25,4 %) for nesten 90 % av samlet dagligvareomsetning. I Norge står de 4 største paraplykjedene for 99,4 % av salget i dagligvaremarkedet.

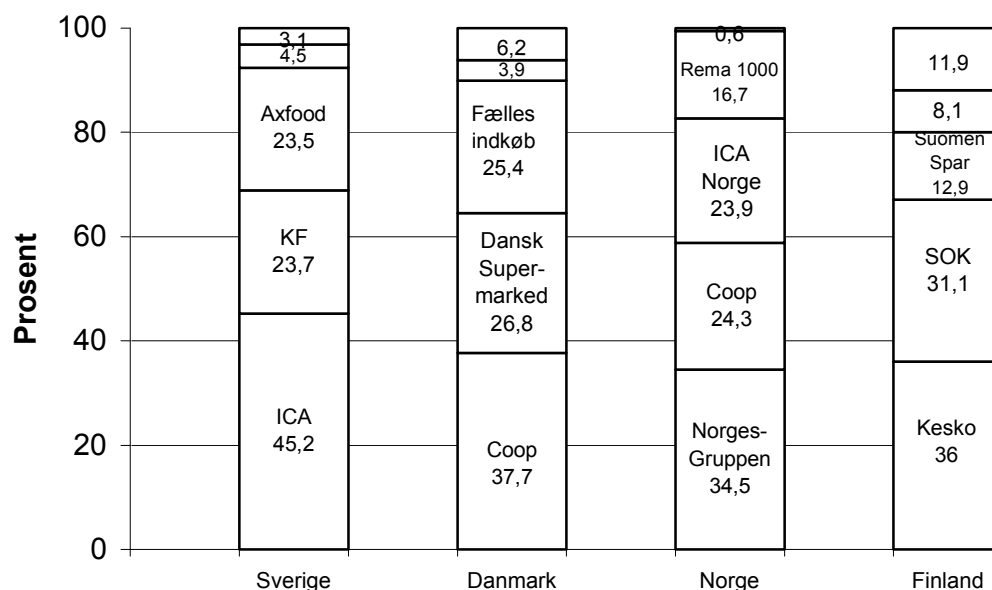
Det er viktig å presisere at innenfor disse paraplykjedene er det oftest flere butikktyper som hypermarkeder, supermarkeder, lavprisbutikker og nærbutikker/snarkjøp («*convenience stores*»).

Flere av disse paraplykjedene har mer eller mindre formalisert samarbeid over landegrensene. Tettest samarbeid er det mellom Coop Norge, Coop Danmark og Coop Sverige gjennom etableringen av Coop Norden AB. ICA Norge AS er datter-

²⁰ Hakon Gruppen skiftet navn til ICA Norge i 2003.

²¹ Alle REMA 1000 butikker drives i dag utelukkende på franchisebasis, der kjøpmannen i den enkelte REMA 1000 butikk er medeier.

selskap av ICA AB²² som inngår i Royal Ahold - verdens tredje største detaljhandelsgruppering (ICA Norge, 2004). ICA AB er Nordens største detaljhandelsgruppering med 2 700 butikker i Norge, Sverige, Latvia, Litauen og Estland. ICA AB har hovedkontor i Stockholm, men konsernadministrasjon for ICA Norge holder til i Oslo. ICA AB har 40 000 ansatte hvorav 15 000 arbeider i ICA Norge og tilknyttede selskaper. Gjennom innkjøpsorganisasjonen United Nordic Inc. AB samarbeider selskapene Unil/NorgesGruppen (N), Axfood (S), Tuko Logistics (F) og SuperGros (DK). Vi ser tendenser til mer og mer ambisiøse hensikter hos detaljistkjedene om å utvide samarbeidet til andre områder som distribusjon, egne merkevarer, lojalitetskort og IT. Nordiske dagligvarekjeder etablerer seg også i andre nordiske land. Reitangruppen har for eksempel siden 1994/1995 vært tilstede i Danmark med REMA 1000 butikker over hele landet. Også i Sverige finnes det REMA 1000 butikker. Det finnes også eksempler på at selskaper opererer utenfor Norden, for eksempel i sentral- og østeuropeiske land. Det gjelder bl.a. for Reitangruppen²³ som er etablert med REMA 1000 butikker i Slovakia. Samtidig er ikke-nordiske dagligvareselskaper i ferd med å etablere seg i Norden. Dette kommer vi tilbake til senere i kapittelet.

Figur 6.1 De største kjedene i de nordiske dagligvaremarkedene. 2002

Kilde: ACNielsen (2004b)

²² Canica AS, som er Stein Erik Hagen familiens investeringsselskap, vil etter avtalen med Royal Ahold eie 20 prosent av aksjene i ICA AB. Royal Ahold vil eie 50 prosent og ICA Forbundet 30 prosent (ICA Norge, 2004).

²³ Reitangruppen har til sammen 15 000 tilsatte (Reitangruppen, 2004).

6.1.3 Konsentrasjonen i dagligvarehandelen i EU

Trenden i retning av større dagligvarebutikker resulterte i en sterk vekst i konsentrasjonen i dagligvarebransjen i en rekke EU-medlemsland. London Economics (2003) har sett på konsentrasjonen innen dagligvarebransjen i EU (med unntak for Sverige, Danmark, Finland, Hellas og Luxemburg) basert på data fra Mintel. De første fire kolonnene i tabell 6.3 viser prosent markedsandel for henholdsvis det største, de tre største, fire største og fem største dagligvareselskapene i hvert enkelt land. Herfindhal-indeksen (HI) er en mye benyttet indikator på konsentrasjon i analyser av konkurranseforhold. Indeksen er definert som summen av kvadratet av markedsandelene for alle selskap. Indeksen tar verdien 1 i en situasjon med absolutt monopol og nærmer seg 0 i en situasjon med perfekt konkurranse. Det framgår av tabell 6.3 at dataene fra Mintel tyder på at dagligvaremarkedet i Østerrike, i Nederland og i Irland er de markedene i EU som har høyest markedskonsentrasjon.

Tabell 6.3 Konsentrasjonsrater i dagligvaremarkedet i en del EU-medlemsland¹. Prosent markedsandel for henholdsvis det største, de tre største, fire største og fem største dagligvareselskapene/-gruppene. 2001–2002

	K1	K3	K4	K5	HI
Østerrike	31,0	73,6	82,9	87,4	0,21
Belgia	25,3	63,2	72,3	80,7	0,16
Frankrike	21,6	47,6	57,2	66,2	0,11
Tyskland	26,3	58,0	69,1	77,7	0,15
Irland	31,6	67,5	80,5	89,9	0,20
Italia	19,4	52,9	64,9	72,7	0,12
Nederland	40,8	70,7	76,1	80,1	0,23
Portugal	26,0	56,4	67,1	76,7	0,15
Spania	30,9	56,3	65,9	74,0	0,15
Storbritannia	23,8	53,0	62,9	68,4	0,12
Gjennomsnitt	27,7	59,9	69,9	77,4	0,16

1) I datamaterialet fra Mintel mangler det data for ca. 5 % av markedet i Østerrike, Irland og Storbritannia, for ca. 10 % i Belgia og Portugal og for ca. 15 % i Frankrike, slik at tallene i tabellen for disse landene blir anslag

Kilde: London Economics (2003) som igjen bygger på data fra Mintel.

Tabell 6.3 viser at Nederland har den høyeste markedsandelen hva gjelder ett selskap (K1) på 40,8 %, og den høyeste Herfindhal-indeksen (HI) på 0,23. Irland og Østerrike syner en markedsandel for ett selskap (K1) på litt over 30 % og en Herfindhal-indeks (HI) på henholdsvis 0,20 og 0,21. Disse tre landene har også, sammen med Belgia, den høyeste konsentrasjonsgraden for tre selskaper (K3), for fire selskaper (K4) og for fem selskaper (K5). Det er verdt å merke seg at konsentrasjonsgraden i britisk dagligvarehandel er lavere enn EU-gjennomsnittet, og lavere enn i betydelige matvaremarkeder som Tyskland, Italia (for K4 og K5) og Spania,

men litt over det vi finner i Frankrike. Når det gjelder markedsrett, er det verdt å merke seg den sterke posisjonen til det største selskapet i Spania og i Nederland i forhold til de to nærmeste konkurrentene hva gjelder markedsandel. Det største selskapet i Nederland har en markedsandel på 40,8 %, mens de to nærmeste konkurrentene samlet bare har knapt 30 %. I Spania har det største selskapet en markedsandel på 30,9 %, mens det nest største og tredje største samlet bare har en markedsandel på 25,4 %.

I de påfølgende tabeller vises de fem største dagligvareselskapene/-gruppene etter omsetning i 2001–2002 i EUs medlemsland med unntak for Sverige, Danmark og Finland, samt Hellas og Luxemburg.

Østerrike

Ifølge tabell 6.4 er BML (Rewe Germany) det største selskapet i Østerrike med 31 % av samlet omsetning. Spar har også en betydelig markedsandel med 28,5 %. Hofer som tredje største selskap, har derimot bare en markedsandel på 14 %.

Tabell 6.4 De fem største dagligvareselskapene/-gruppene i Østerrike i 2001–2002

Selskap/gruppe	Antall butikker («outlets»)	Markedsandel i prosent
BML (Rewe Germany)	1 248	31,0
Spar	1 499	28,5
Hofer	230	14,0
ADEG	751	9,4
Zielpunkt	293	4,5

Kilde: London Economics (2003) som igjen er basert på data fra Mintel.

Belgia

Når det gjelder Belgia, legger vi fra tabell 6.5 merke til at utenlandske selskaper er sterkt inne på fem på topp-lista. Franske Carrefour er det største selskapet i Belgia med 25,3 % av samlet omsetning, mens tyske Aldi er inne på femteplass med en markedsandel på 8,4 %.

Tabell 6.5 De fem største dagligvareselskapene/-gruppene i Belgia i 2001–2002

Selskap/gruppe	Antall butikker	Markedsandel i prosent
Carrefour (Frankrike)	129	25,3
Delhaize-gruppen	675	21,8
Colruyth	159	16,0
Louis Delhaize	717	9,1
Aldi (Tyskland)	335	8,4

Kilde: London Economics (2003) som igjen er basert på data fra Mintel.

Frankrike

Carrefour er ifølge tabell 6.6 det største dagligvareselskapet i Frankrike, og det er kanskje ikke så uventet siden vi så av 6.1 at Carrefour er Europas største selskap. Mer overraskende er det kanskje at Carrefour bare har en markedsandel på 21,6 % i Frankrike. Intermarche er nest største selskap med en markedsandel på 13,7 %, mens Leclerc er like bak med en markedsandel på 12,3 %. Det er verdt å nevne at tyske Lidl og tyske Aldi er sterkt inne i det franske markedet, men ikke blant de 10 største selskapene (London Economics, 2003).

Tabell 6.6 De fem største dagligvareselskapene/-gruppene i Frankrike i 2001–2002

Selskap/gruppe	Antall butikker	Markedsandel i prosent
Carrefour	3 196	21,6
Intermarche	3 698	13,7
Leclerc	541	12,3
Auchan	361	9,5
Casino	5 809	9,1

Kilde: London Economics (2003) som igjen er basert på data fra Mintel.

Tyskland

Tabell 6.7 viser at Edeka/AVA Gruppe er største dagligvareselskap i Tyskland med 26,3 % av samlet omsetning. Deretter følger Rewe og Aldi med en markedsandel på henholdsvis 16,5 og 15,6 %. Rewe og Aldi er som vi så av tabell 6.1, to selskaper som også opererer utenfor Tyskland i en rekke europeiske land. Det samme gjelder også Metro, Edeka og Lidl (Schwarz-Gruppe).

Tabell 6.7 De fem største dagligvareselskapene/-gruppene i Tyskland i 2001–2002

Selskap/gruppe	Antall butikker	Markedsandel i prosent
Edeka/AVA Gruppe	10 244	26,3
Rewe	7 326	16,1
Aldi	3 532	15,6
Schwarz-Gruppe	2 360	11,1
Metro	746	8,5

Kilde: London Economics (2003) som igjen er basert på data fra Mintel.

Irland

I Irland er Musgrave det største dagligvareselskapet med en markedsandel på 31,6 %. Vi legger av tabell 6.8 merke til at britiske Tesco er nest største selskap i Irland.

Tabell 6.8 De fem største dagligvareselskapene/-gruppene i Irland i 2001–2002

Selskap/gruppe	Antall butikker	Markedsandel i prosent
Musgrave	560	31,6
Tesco (Storbritannia)	76	21,4
Dunnes Stores	80	14,5
Superquinn	19	12,9
BWG Foods	362	9,5

Kilde: London Economics (2003) som igjen er basert på data fra Mintel.

Italia

Det framgår av tabell 6.9 at i Italia har ingen selskap over 20 % av markedet. Det samvirkebaserte selskapet Coop Italia er størst med 19,4 % av samlet omsetning i Italia. Det er verdt å merke seg at Carrefour og Gruppo Rinascente som til sammen har 28,6 % av markedet, begge er franske selskaper.

Tabell 6.9 De fem største dagligvareselskapene/-gruppene i Italia i 2001–2002

Selskap/gruppe	Antall butikker	Markedsandel i prosent
Coop Italia	1 085	19,4
Conrad	3 140	17,0
Carrefour (Frankrike)	905	16,5
Gruppo Rinascente (Frankrike)	227	12,1
Esselunga	112	7,8

Kilde: London Economics (2003) som igjen er basert på data fra Mintel.

Nederland

Vi ser av tabell 6.10 at Ahold er det største dagligvareselskapet i Nederland med hele 40,8 % av markedet. Dette selskapet er som vi har nevnt ovenfor, også tilstede i Sverige og Norge (som deleier i ICA AB, som igjen eier ICA Norge). Laurus er også et betydelig selskap med en markedsandel på 23,2 %. Det tredje største selskapet har derimot bare en markedsandel på 6,7 %.

Tabell 6.10 De fem største dagligvareselskapene/-gruppene i Nederland i 2001–2002

Selskap/gruppe	Antall butikker	Markedsandel i prosent
Ahold	1 693	40,8
Laurus	1 277	23,2
Dirk van den Broek	143	6,7
Aldi Netherland	360	5,5
Spewer	286	4,0

Kilde: London Economics (2003) som igjen er basert på data fra Mintel.

Portugal

Modelo Continente Grocery er ifølge tabell 6.11 størst med en markedsandel på 26 %, deretter følger Jeronimo Martins med 19,6 %. Det er interessant å merke seg at de tre neste selskapene på listen er franske Intermarche, Carrefour og Jumbo, med til sammen 31,1 % av samlet dagligvareomsetning i Portugal.

Tabell 6.11 De fem største dagligvareselskapene/-gruppene i Portugal i 2001–2002

Selskap/gruppe	Antall butikker	Markedsandel i prosent
Modelo Continente Grocery	101	26,0
Jeronimo Martins	236	19,6
Intermarche (Frankrike)	165	10,8
Carrefour (Frankrike)	331	10,7
Jumbo (Frankrike)	14	9,6

Kilde: London Economics (2003) som igjen er basert på data fra Mintel.

Spania

Tabell 6.12 viser at franske Carrefour er største dagligvareselskap i Spania med en markedsandel på 30,9 %. Grupo Eroski er på andreplass med en markedsandel på 12,8 %, mens Mercadona med 12,6 % er tredje størst. På samme måte som i Portugal ser vi at franske selskaper er sterkt til stede i Spania. I tillegg til Carrefour finner vi nemlig franske Auchan som det fjerde største selskapet med en markedsandel på 8,1 %. Til sammen har Carrefour og Auchan hele 39 % av omsetningen.

Tabell 6.12 De fem største dagligvareselskapene/-gruppene i Spania i 2001–2002

Selskap/gruppe	Antall butikker	Markedsandel i prosent
Carrefour (Frankrike)	2 669	30,9
Grupo Eroski	1 460	12,8
Mercadona	589	12,6
Auchan (Frankrike)	150	9,6
El Corte Ingles	63	8,1

Kilde: London Economics (2003) som igjen er basert på data fra Mintel.

Storbritannia

Tesco er som det framgår av tabell 6.13, det største selskapet i Storbritannia med 23,8 % av samlet dagligvareomsetning. Som vi så av tabell 6.8, var dette selskapet også sterkt inne i Irland som nest største selskap der.

Tabell 6.13 De fem største dagligvareselskapene/-gruppene i Storbritannia i 2001–2002

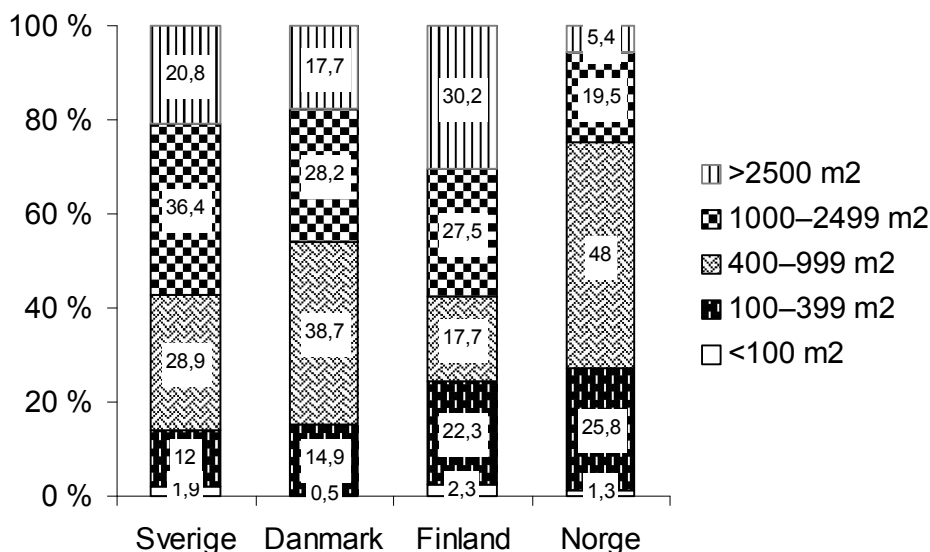
Selskap/gruppe	Antall butikker	Markedsandel i prosent
Tesco	728	23,8 %
Sainsbury's	463	16,5
ASDA (WAL-Mart USA)	250	16,5
Safeway	484	9,9
Somerfield	1 300	5,5

Kilde: London Economics (2003) som igjen er basert på data fra Mintel.

Nest største selskap i Storbritannia etter omsetning er Sainsbury's med en markedsandel på 16,5 %, deretter følger ASDA med 12,6 %. ASDA ble for noen år siden oppkjøpt av Wal-Mart fra USA. Wal-Mart er verdens største dagligvareselskap, og oppkjøpet av ASDA markerte en satsning inn i det europeiske markedet.

6.2 Butikktyper i Norge og i EU

Det norske dagligvaremarkedet er dominert av små supermarkeder. I 2002 hadde de en markedsandel på 48 % (ACNielsen, 2004a). Store supermarkeder og supretter fulgte deretter med en markedsandel på 45 %. Hypermarkeder er så langt ikke særlig utbredt i Norge med 5,4 % av omsetningen, mens små dagligvarebutikker bare hadde vel 1 %.

Figur 6.2 Butikktyper etter størrelse i de nordiske dagligvaremarkeder i 2002

Kilde: ACNielsen (2004b)

Det er vesentlige forskjeller i butikktyper i de nordiske dagligvaremarkeder. I Norge står ifølge figur 6.2 butikkene som har størrelse mellom 100–399 m² og mellom 9 400–900 m² for henholdsvis 25,8 % og 48 % av alt salg, noe som er svært høye andeler sammenlignet med de andre nordiske landene (ACNielsen, 2004b).

Også i Danmark står butikktypen med gulvflate mellom 400–999 m² for hovedtyngden av salget med 38,7 %. Sverige har en relativt høy andel av salget i butikker med størrelse mellom 1 000–2 400 m² med 36,4 %, og en heller liten andel i butikker under 400 m². Sammenlignet med de andre nordiske landene, utgjør hypermarkedene med over 2 500 m² en langt større andel i Finland. I Finland står denne type butikker for 30,2 % av dagligvareomsetningen, mens de i Norge bare står for 5,4 % av omsetningen. Det er verdt å merke seg at hypermarkedene tar en stadig større andel av salget i alle de nordiske landene, mens butikker under 1 000 m² taper. Trenden er spesielt dramatisk for butikker under 100 m² som har fått halvert sin markedsandel de siste 5–7 årene, men i Norge har trenden flatet ut de siste 2 årene med bakgrunn i endrede rammevilkår (adgang til å ha søndagsåpent for butikker under 100 m²).

De nordiske landene utmerker seg med at de har et ganske stort utvalg av lavprisbutikker av typen «soft-discounters²⁴». I Europa ellers er de såkalte «hard-discounters²⁵» (som Lidl og Aldi) i vekst.

Antall butikker har gått sterkt ned i hele Norden. I Finland har antall butikker gått ned fra nesten 9 000 i 1980 til 3 533 i 2002. I Norge har det i samme tidsrom forsvunnet nesten 4 000 butikker, og det var om lag 3 800 butikker tilbake i 2002. Antall butikker i Sverige og Danmark i 2002 var henholdsvis ca. 4 800 og ca. 2 800 (ACNielsen, 2004b).

Utviklingen hva gjelder butikker i Europa som helhet er mye den samme som i Norden. Antall butikker i Europa har blitt nærmest halvert siden 1980. Nesten 130 000 butikker har forsvunnet (ACNielsen, 2004b). Spesielt de minste butikkene har blitt betydelig færre. De har enten blitt kjøpt opp av andre detaljister eller blitt nedlagt. Hypermarkeder er derimot i vekst. Basert på data fra 2000, har ACNielsen (2003) funnet at det europeiske dagligvaremarkedet samlet består av 407 740 butikker (London Economics, 2003). Av disse er 5 293 hypermarkeder (over 2 500 m²), 55 364 er store (mellom 1 200 og 2 500 m²) og små (mellom 400 og 1 200 m²) supermarkeder, og 341 094 er supretter og små, tradisjonelle butikker (under 400 m²). Hypermarkedene står likevel for 31 % av samlet omsetning i Europa²⁶, mens store og små supermarkeder står for henholdsvis 22 % og 23 %. Supretter og små, tradisjonelle butikker står på sin side for 21 % av samlet dagligvareomsetning i Europa (London Economics, 2003). I motsetning til landene i EU samt Sveits der supretter

²⁴ «Soft discount»: Lavpriskjede med fokus på faste lave priser som har utvalg av de største leverandørmerkene i hver kategori, samt noen egne merker.

²⁵ «Hard discount»: Lavpriskjede med fokus på lav pris, begrenset vareutvalg, få leverandørmerker og høy andel egne merker.

²⁶ I Storbritannia og i Frankrike står hypermarkeder for over 50 % av samlet omsetning (London Economics, 2003).

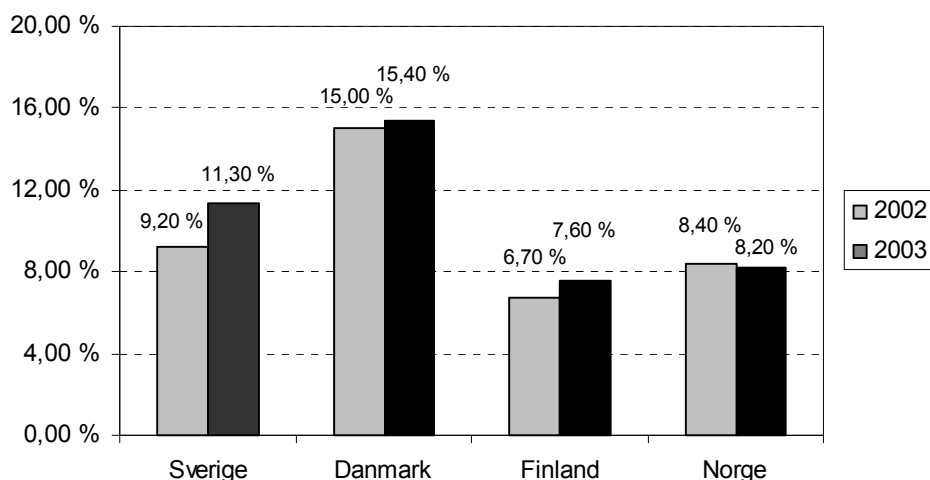
og små, tradisjonelle butikker dominerer i antall, så er det små supermarkeder som dominerer i antall i Norge.

Flere studier har vist at i valg av dagligvarebutikk for innkjøp er det ikke pris, kvalitet eller vareutvalg som er mest utslagsgivende, men derimot hvor butikkene er lokalisert i forhold til bopel eller arbeidsplass (London Economics, 2003).

6.3 Framveksten av handelens egne merkevarer

Handelens egne merkevarer startet sitt inntog i de europeiske dagligvaremarkedene for alvor på 1970-tallet. I 1976 introduserte franske Carrefour såkalte generiske produkter. Dette var produkter uten merkenavn. Deretter fulgte introduksjonen av såkalte «private labels» og «own brands» der fokus var å holde lave salgspriser og øke marginene. På 1990-tallet kom en ny kategori merkevarer med mer eksklusivt preg, såkalte «extended own brands» eller «super own brands». Dette var merker der formålet var å konkurrere mer direkte med leverandørens egne merkevarer; dvs. å ta opp kampen med profilerte merkevarer som Kelloggs, Nestle og Coca-Cola. Denne utviklingen med introduksjon av handelens egne merkevarer, kom senere i gang i de nordiske dagligvaremarkedene enn i Vest-Europa ellers. Kampen mellom handelens egne merkevarer og leverandørens merkevarer går på forbrukerlojalitet og handelsvaner. På mange måter er kraften i merkeloyalitet den viktigste faktoren bak forbrukernes handelsvaner og i deres valg av merke (Omar, 1999). Framveksten av handelens egne merkevarer er klart en stor trussel mot leverandørens egne merkevarer. Ulike dagligvarekjeder har valgt ulike merkevarerstrategier, og har dermed i større eller mindre grad lagt opp til en konfrontasjon med leverandørens merkevarer. Enkelte kjeder satser på en svært høy andel egne merkevarer. Marks & Spencer i Storbritannia selger for eksempel kun sitt eget merke St Michaels i sine butikker. Den økte styrken til handelens egne merkevarer betyr likevel ikke at det går mot døden for leverandørens nasjonale merkevarer (Omar, 1999).

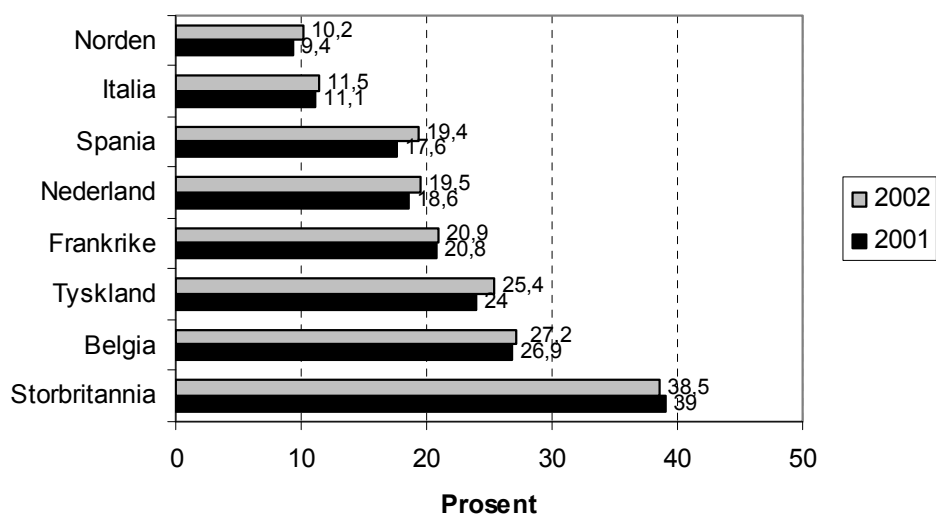
I Norden (unntatt Island) utgjorde ifølge figur 6.3 dagligvarehandelens egne merkevarer 10,2 % av samlet dagligvareomsetning (i verdi) innen utvalgte varekategorier i 2003 mot 9,4 % i 2002. Dette er lavt i europeisk sammenheng (se figur 6.4). Mest utbredt er egne merkevarer i Danmark med 15,4 % av samlet omsetning i 2003, mens Finland ligger lavest med 7,6 %. I Sverige er handelens egne merkevarers markedsandel i klar vekst, fra 2002 til 2003 var det en økning fra 9,2 % til 11,3 %. I Norge gikk markedsandelen til dagligvarehandelens egne merkevarer litt ned fra 2002 til 2003, og den ligger nå på 8,2 %. Det var en vekst i verdien av handelens egne merkevarer, men veksten i verdien av den samlede omsetningen innen de utvalgte varekategorier var enda større (ACNielsen, 2004b). At dagligvarehandelens egne merkevarer ikke har fått større innpass i Norge, kan ha noe sammenheng med den sterke posisjonen landbrukssamvirket og deres merkevarer TINE, Gilde og Prior har hatt.

Figur 6.3 Handelens egne varemerker i salgsverdi i forhold til samlet dagligvareomsetning i de nordiske landene. 2002 og 2003

Kilde: ACNielsen (2004b)

Det framgår av figur 6.4 at Storbritannia merker seg ut med en svært høy markedsandel for handelens egne merkevarer med 38,5 % i 2002, men veksten synes nå å ha stagnert siden det var en liten nedgang fra 2001. I alle de andre europeiske landene som er representert i figur 6.4, var det en viss økning fra 2001 til 2002.

Figur 6.4 Handelens egne varemerker i salgsverdi i forhold til samlet dagligvareomsetning av de utvalgte kategorier i en del europeiske land. 2001 og 2002

Kilde: ACNielsen (2004b)

I sentraleuropeiske land ligger markedsandelene for dagligvarehandelens egne merkevarer i verdi innen de utvalgte kategorier fra 27,2 % i Belgia, til 25 % i Tyskland, 20,9 % i Frankrike og til 19,5 % i Nederland. En årsak til de høye markedsandelene er at kjeder har fokusert på egne merkevarer innen varegrupper med høy verdi, som melk og meieriprodukter, leskedrikker, ferskt kjøtt og ferskt brød (ACNielsen, 2004b). En annen årsak kan være at de ekstreme lavpriskjedene («hard discounters») er pådrivere i bruken av egne merkevarer, og disse kjedene er langt sterkere representert utenom Norden enn i Norden.

Det er ikke til å komme bort fra at det er en sterk sammenheng mellom konsentrasjonen i dagligvaremarkedet og markedsandelene som blir tatt av handelens egne merkevarer (Omar, 1999). Dette faktum ble vist i en internasjonal studie av Akehurst and Alexander (1995) som fant høy grad av konsentrasjon i detaljistledet og høy andel egne merkevarer i USA og Storbritannia, og lave andeler for begge i Italia og Belgia.

6.4 Økt internasjonal konkurranse i de nordiske dagligvaremarkeder

Vi har i kapittel 6.1.1 nevnt at det skjer økt samarbeid mellom dagligvareselskaper i Norden gjennom for eksempel samordnet innkjøp, men også gjennom mer integrert eierskap. Det er for eksempel etablert tett samarbeid mellom Coop Norge Coop Norge, Coop Danmark og Coop Sverige gjennom etableringen av Coop Norden AB. ICA Norge er som kjent et datterselskap av ICA AB i Sverige, der nederlandske Ahold er hovedaksjonær med 50 % av aksjene. Flere av de nordiske kjedene samarbeider dessuten i europeiske innkjøpsorganisasjoner. På denne måten er de store (paraply)kjedene i Norden i ferd med å styrke sin markedsrett overfor nordiske leverandører. Dette både ved at de kan spille de ulike nordiske leverandørene ut mot hverandre og ved at de kan «true» med å gå til leverandører utenom de nordiske landene. I dette delkapittelet er likevel søkelyset rettet mot det faktum at dagligvareselskaper/-kjeder utenom Norden nå går inn i nordiske markeder.

Den tyske lavpriskjeden Lidl etablerte seg med sine første butikker i Sverige i 2003. I mars 2004 hadde Lidl 40 butikker i Sverige (ACNielsen, 2004b). Bare 7 % av sortimentet var merkevarer som tidligere har blitt solgt i Sverige. Hele 93 % av artiklene var Lidls egne merkevarer, og av disse var bare 5 % produsert i Sverige. Enkelte butikker nær de nyåpnede Lidl-butikkene i Sverige, opplyste at de tapte ca. 10 % av omsetningen de første ukene etter Lidls etablering, men at situasjonen deretter normaliserte seg (ACNielsen, 2004b).

Lidl er også etablert i Finland. De første 10 butikkene ble åpnet høsten 2002. I dag har Lidl nærmere 75 butikker i Finland, men markedsandelen er så langt beskjeden med bare noen få prosent (NewsRoom Finland, 2004).

Det har i 1–2 år vært sterkt fokus på at den tyske lavpriskjeden Lidl planla åpning av butikker i Norge. Det var ventet at denne etableringen ville få betydning for den videre utviklingen i det norske dagligvaremarkedet siden Lidl er en kjede basert

på «hard discount»²⁷ i motsetning til de norske lavpriskjedene som primært har utviklet seg til det som kalles «soft discount»²⁸. Lidl har vanligvis et relativt lite vare-sortiment (ca. 1 000 varelinjer), og høy andel egne merkevarer («private labels» eller «own brands») med ca. 85 % (Kjuus, 2004). Handelens egne merkevarer er vanligvis noe billigere enn leverandørenes merkevarer («manufacturers brands»), og Lidl kan dermed holde relativt lave priser. Lidl satser også på å holde lavere priser på egne merkevarer enn det vi finner for tilsvarende egne merker hos konkurrenter. Kjeden nytter dessuten aktivt «non food» – varer som lokkevarer (for eksempel sykler, barneklær, datautstyr og lignende).

De norske dagligvarekjedene har naturlig nok vurdert mulige effekter av Lidls inntog i det norske dagligvaremarkedet og har forberedt seg på dette. Det har naturlig nok vært mest fokus på hvordan de norske lavprisselskapene ville møte konkurransen fra Lidl som planla etablering av sine første butikker senhøsten 2004. Et tegn på at noe var i gjære, var at flere kjeder det siste året før Lidls planlagte åpning, satte ned prisene på øl til dels betydelig. Ja, faktisk ble det tilløp til ren priskrig. Det var nemlig ventet at Lidl ville bruke billig øl som et lokkemiddel til sine butikker. Den norske Gruppen innledet de et samarbeid med franske Carrefour. De første samarbeidsbutikkene ble åpnet 16. september 2004. Navnet på den nye kjeden er MenyChampion og er, som det framgår av navnet, et samarbeid med dagens Meny-kjede. Hovedformålet med denne etableringen er å konkurrere med alle, inkludert Lidl, både på pris og utvalg. Hovedvåpenet i priskrigen er til sammen 1 100 billigvarer i to priskategorier som blir fraktet fra Carrefours lager i Frankrike og fraktet til Norge, og som kommer i tillegg til dagens vareutvalg (Nationen, 2004a). Med nærmer 14 000 varer i butikkene vil MenyChampion være en kjede basert på hypermarkeder. Etableringen av MenyChampion med sitt sterke innslag av importerte varer, vil kunne bety mindre salg for norske leverandører av dagligvarer.

Samtidig med MenyChampions etablering og den forestående etableringen av Lidl, uttalte ifølge Nationen (2004a), det svensk-nederlandske ICA Norgea ved administrerende direktør Erland Björn at også denne kjeden ville satse stort framover. Erland Björn ønsket å bruke hele 2 mrd. kroner på å bli den største dagligvarekjeden i Norge.

Uken før Lidl åpnet sine butikker i Norge, fikk Forbruker-rapporten sammen med forskerne Arne Dulrud og Eivind Jacobsen fra Statens institutt for forbrukersforskning en eksklusiv omvisning på Lidl i Lier av administrerende direktør Jesper Innes. Ifølge Forbruker-rapporten (2004) var det overraskende mange norskproduserte varer, for eksempel melk fra Tine, egg fra Norgården, kjøtt fra Gilde, Mackøl og fiskeboller fra Vesterålen, hvetemel fra Regal og norskprodusert makrell i tomat. Tyske produkter dominerte som ventet i hyllene, men det var altså overraskende mye norsk. Forbruker-rapporten (2004) konkluderer med at Lidl har gjort lokale tilpasninger, og har en høyere grad av norske varer enn det Lidl har av nasjonale

²⁷ «Hard discount»: lavpriskjede med fokus på lav pris, begrenset vareutvalg, få leverandørmerker og høy andel egne merker.

²⁸ «Soft discount»: Lavpriskjede med fokus på faste lave priser som har utvalg av de største leverandørmerkene i hver kategori, samt noen egne merker.

varer i både Sverige og Finland. Andelen norske produkter ble av Forbruker-rapporten (2004) angitt til drøyt 30 %.

Lidl åpnet sine første 10 butikker 23. september 2004. Det skjedde i Askim, Florø, Kristiansand, Larvik, Lier, Nordfjordeid, Os Sarpsborg, Stord og Ålesund. Like før etableringen uttalte redaktør Georg Mathisen i Handelsbladet FK til NTB at forbrukerne ville merke nyetableringen i form av lavere priser (Nationen, 2004a). Etter åpningen av Lidls butikker presenterte flere aviser resultater av prisundersøkelser de selv eller andre hadde fortatt. Flere aviser, deriblandt Dagbladet, VG og Dagsavisen konkluderte med at Lidl ikke var billigst, men at Rema 1000 var en anelse billigere. Ifølge forsker Arne Dulrud ved Statens institutt for forbruksforskning, vil etableringen av Lidl i Norge neppe påvirke konsumprisindeksen i nevneverdig grad (Dagsavisen, 2004). Dulrud viser til at etableringen av Lidl-butikker i Finland og Sverige ikke har påvirket konsumprisindeksen i disse landene. Med bakgrunn i erfaringer fra Finland og Sverige, mener han likevel at etableringen av Lidl-butikker kan påvirke prisene lokalt (Dagsavisen, 2004).

Mange som besøkte Lidl-butikkene de første dagene etter åpningen, var positivt overrasket over utvalget av frukt og grønnsaker. Utvalget var større enn mange ventet og til ganske lav pris sammenlignet med andre dagligvarebutikker. Innslaget av norske varer var også større enn kanskje mange ventet på forhånd, men dette henger i stor grad sammen med at det norske tollvernet for mange jordbruksprodukter gjør det lite interessant å importere varer fra Tyskland eller andre EU-land. I tillegg kommer at Lidl må ta hensyn til at norske forbrukere kan ha (har) andre forbruksvaner enn i de europeiske markedene Lidl har etablert seg i før. Ifølge Nationen (2004b) forklarer Lidl-direktør Jesper Innes den høye norskandelen bl.a. med norske forbruksvaner med klare preferanser for nasjonale kjøttprodukter og meieriprodukter. Lidl har da også inngått avtaler med flere norske leverandører om produksjon av varer under Lidls egne merker. Det gjelder for eksempel AS Svindland, Flekkefjord (spekemat), Vestfold Kjøtttråvare, Kodal (stykningdeler og ubearbeidede kjøttprodukter), Nøtterøy Kjøtt AS, Nøtterøy (kjøttpålegg), Vestfold Fugl, Sandefjord (kylling og kalkun), Norgården Egg, Bærum (egg), Brønne Mineralvatn, Volda (brus og mineralvann), Trio Bryggerier, Skien (øl), Mack, Tromsø (øl), Vesterålen (fiskeboller), Regal (mel), Lerum (saft), Fjordland (ferdige middagsretter) og Terrina (lapskaus) (Nationen, 2004b). I tillegg har Lidl inngått avtale om innkjøp av melk fra TINE og kjøttvarer fra Gilde. Samtidig som Lidls etablering kan bety økt konkurranse for større norske merkevareleverandører, kan det dermed også innebære økt salg for en del små og mellomstore næringsmiddelbedrifter i Norge som produsenter av varer under Lidls egne merker. At Lidl velger å føre varer fra TINE og Gilde (sammen med kjøttvarer produsert under Lidls egne merker), kommer trolig av at dette er så innarbeidede og sterke merkevarer i Norge at Lidl ikke kan ta sjansen på å ikke kunne tilby disse merkevarene til sine kunder. TINE har da også valgt en merkevarestrategi som innebærer at selskapet ikke vil inngå avtaler om å produsere meieriprodukter under handelens egne merkevarer.

Lidl er også på veg inn i Danmark. Det ventes at kjeden starter med ca. 15–20 butikker og at siktemålet er å øke til ca. 100 butikker (AS Nielsen, 2004b).

Det gjenstår å se hva Lidl's inntog i de nordiske dagligvaremarkedene vil få å si for strukturen på litt sikt, men at det vil bety økt konkurranse, særlig for de nåværende lavprisbutikkene, er klart.

Det er dessuten godt mulig at andre store dagligvareselskaper som for eksempel amerikanske WAL-Mart, verdens største dagligvareselskap, og britiske Tesco vurderer å gå inn i de nordiske markedene. De nordiske landene er kjennetegnet av kjøpesterke innbyggere, og landene ligger langt framme i bruk av informasjonsteknologi, også innen dagligvaresektoren. Landene er dessuten relativt oversiktlige, og kan dermed trolig være velegnet for å prøve ut nye produkter og konsepter.

6.5 Utviklingen i engroshandel med dagligvarer i Norge og i EU

Samtidig med den økte konsentrasjonen hva gjelder dagligvareselskaper, har det også skjedd endringer i engrosleddet med til dels færre grossister. Baker (2003) oppgir at det har vært en betydelig reduksjon i antall grossister innen matvaresektoren i Danmark mellom 1995–2000, og en langt sterkere reduksjon enn hva gjelder næringsmiddelbedrifter. Ifølge Baker (2003) er det blitt 23 % færre bedrifter som driver engrossalg av korn, frø og kraftfôr i Danmark. For meieriprodukter, kjøtt og blomster har nedgangen vært enda større, med ca. 40 % siden 1995. For frukt og levende dyr har nedgangen vært på hele 60 %. De fleste europeiske land har opplevd en reduksjon i antall dagligvaregrossister i perioden 1995–2000, med et bemerkelsesverdig unntak for Italia, Portugal og Sverige (Baker, 2003). Den danske reduksjonen har vært betydelig større, og over flere delsektorer, enn det som har vært tilfelle for noe annet europeisk land. Nederland, Norge og Tyskland har alle mistet grossister innen de fleste delsektorer i perioden 1995–2000, men ikke i samme grad som Danmark (Baker, 2003).

Vi ser også økt forekomst av vertikal integrasjon mellom grossistleddet og detaljistleddet i dagligvaresektoren. NorgesGruppen ble for eksempel etablert i desember 1994 som en samarbeidsorganisasjon for en rekke enkeltaktører på detaljist- og grossistsiden innenfor dagligvarehandelen. Målet var å styrke det eksisterende samarbeidet mellom disse enkeltaktørene, samtidig som det var viktig å skape en felles front for posisjonering i et marked i stadig dreining mot færre og større aktører med økende integrasjon mellom engros og detalj (NorgesGruppen, 2004). I februar 2000 ble NorgesGruppen omdannet til et konsern av betydelig størrelse, da selskapet fusjonerte med store deler av Joh. Johannson-konsernet (som var et stort grossistselskap) og en rekke samarbeidende kjedeselskaper. NorgesGruppens engrosvirksomhet omfatter de regionale Asko-selskapene og Storcach-enhetene. Joh-System AS i Oslo er både et regionalt Asko-selskap og morselskapet for området engros. ASKOs landsdekkende grossistvirksomhet leverer til dagligvarebutikker, bensinstasjoner, kiosk-/servicehandel, storhusholdninger og offshorevirksomhet (NorgesGruppen, 2004). NorgesGruppen eier videre grossistselskapet Unil AS (UNIL, 2004). Unil AS er ansvarlig for utvikling, innkjøp og markedsføring av produkter under NorgesGruppens egne merker.

ICA AB som eier ICA Norge, er engasjert i et internasjonalt markedssamarbeid gjennom AMS, Associated Marketing Services, hvor mange av de største aktørene på det europeiske dagligvaremarkedet deltar. Det gjelder bl.a. Ahold (Nederland), Casino/Opera (Frankrike), Edeka (Tyskland), Danske Supermarkeder (Danmark), Kesko (Finland), Jeronimo Martins (Portugal), Superquinn (Irland) og Safeway (Storbritannia) (Dobson, 2003). Gjennom den internasjonale innkjøpsalliansen INTERCOOP/NAF International samarbeider for eksempel Coop Norge, Coop Sverige, Coop Danmark, Coop Italia, Ersoki (Spania), KF (Sverige) og SOK/Tradeka (Finland). EMD er en stor innkjøpsallianse der bl.a. Delhaize Le Lion (Belgia), Leclerc (Frankrike), Esseltunga (Italia), UNIL (Norge), Axfood (Sverige) og Musgrave (Irland) er med sammen med flere andre, nasjonale innkjøpsorganisasjoner i Europa (Dobson, 2003). En annen, og betydelig mindre innkjøpsorganisasjon, er BIGS som består av Spar International (Tyskland, Hellas, Danmark, Østerrike, Spania, Irland, Frankrike og Norge), Spar Landmark (Storbritannia), Axfood (Sverige), Laurus (Nederland) samt et par andre dagligvareselskaper.

7 Priser og kostnader

I dette kapitlet er det sett på priser på enkelte produkter og driftsmidler i produksjonen i noen EU-land Norge. Det er begrenset med sammenliknbare data på dette området og det gjøres oppmerksom på en viss usikkerhet for enkelte av dataseriene som er benyttet. Tallene må derfor tolkes med et visst forbehold.

7.1 Produsentpriser

Vilkår og kostnadsforhold som landbruket er underlagt varierer i de ulike landene. Produktpriser må følgelig ses i en slik sammenheng.

Prissammenlikninger gir ellers kun et delbilde av inntektsrammene for landbruket i de forskjellige landene. Inntektene i landbruket er vanligvis fordelt mellom markedet via priser på produkter og ulike tilskudd via de offentlige budsjetter. Fordelingen mellom priser og tilskudd kan være en del forskjellig mellom land slik at sammenlikninger av produktpriser ikke nødvendigvis gir det fulle bilde av inntekts-siden. Mer om inntektssiden i kap. 4.

Figur 7.1 viser produsentprisene på et utvalg av plante- og husdyrprodukter for Norge og en del EU-land for perioden 1995–2002. Prisene er hentet fra databasen for CAPRI-modellen²⁹. Mesteparten av dataene til CAPRI-modellen er basert på data fra EUROSTAT³⁰. NILF står for innarbeidingen av de norske dataene til modellen.

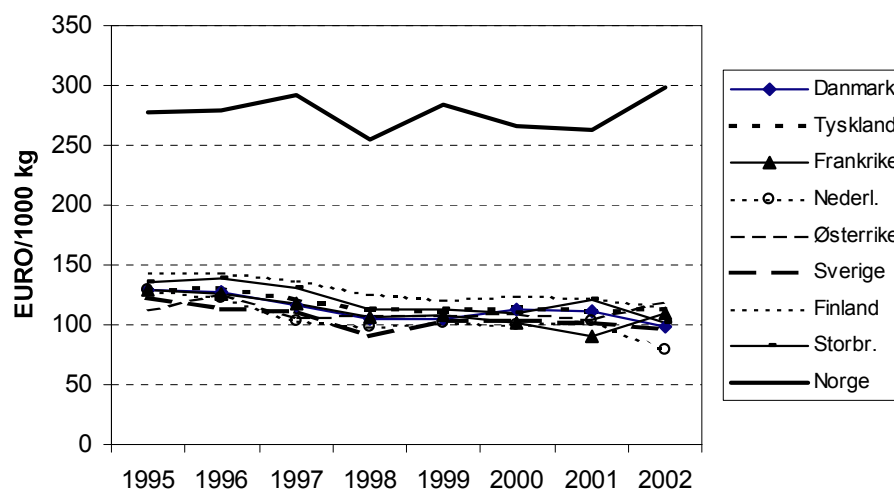
²⁹ Common Agricultural Policy Regional Impact Analysis. Modell for beregninger av utslag på regionalt nivå av endringer i EU's felles landbrukspolitikk (CAP).

³⁰ EU-kommisjonens statistiske sentralbyrå

Prisene er gjennomsnittspriser for hvert land. Slike priser tar ikke hensyn til ulikheter i omsetningsformer mellom land. Eksempelvis kan en ha forbrukerpreferanser for varer produsert etter visse driftsformer eller kvaliteter. Økologisk produserte varer og egg fra frittgående høner er eksempler på produksjonsopplegg som har preferanser i visse markeder. Produkter av spesielle kvaliteter kan eksempelvis være innrettet mot mer gourmetpregede markeder. Slike markeder kan ha et omfang og betalingsvillighet som kan innebære høyere prisuttak enn for mer «standard-produserte» varer. Omfanget av de ulike markedene og produksjonen kan variere mellom land og gi utslag på den gjennomsnittlige utbetalingsprisen. En bør likevel være oppmerksom på at spesialprodukter og -produksjoner gjerne medfører økte kostnader i forhold til en mer «standard» produksjon.

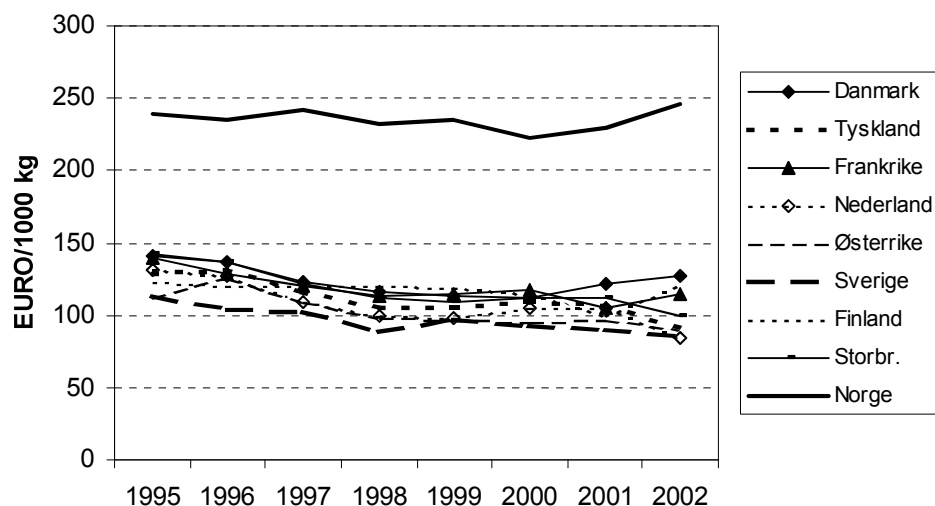
Prisene er beregnet i EU's felles myntenhet euro. Euro ble felles myntenhet for de fleste EU-land fra 01.01.02. Sammenlikningene er mer ment som illustrasjon av prisnivå og i mindre grad mhp. utviklingen i prisene. Dette skyldes at valutaen kan svinge slik at prisen beregnet i en felles enhet ikke nødvendigvis gjengir prisutviklingen på varen innenlands. Stigende norsk kronkurs fra 1998 overfor euro innebærer isolert sett prisstigning på norske varer ved omregning til euro. Sammenlikningene vil imidlertid i hovedtrekk gjenspeile forskjellene mellom land og til dels utviklingen i denne.

Det er først gjengitt priser for et utvalg av planteprodukter, dvs. hvete, bygg, poteter, tomat og epler.

Figur 7.1 Produsentpris på hvete 1995–2002

Kilde: CAPRI

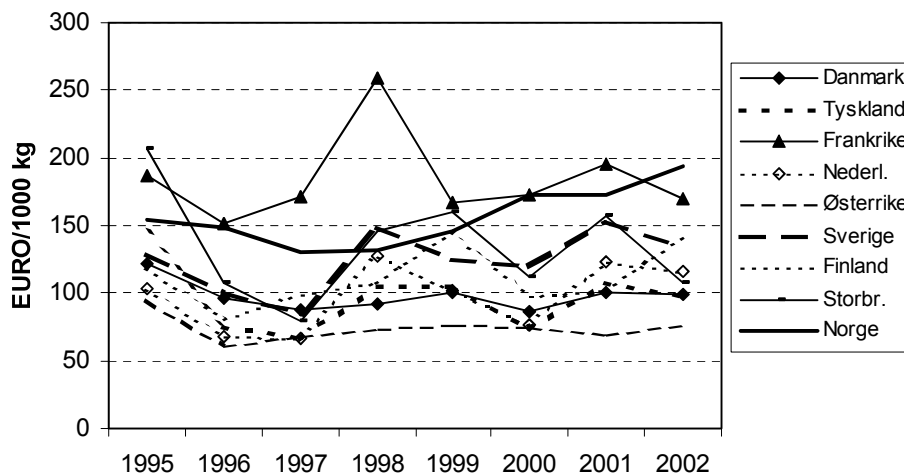

Figur 7.2 Produsentpris på bygg 1995–2002

Kilde: CAPRI

Det er store forskjeller i kornpriser mellom Norge og EU. Høye norske kornpriser er en helt sentral del av landbrukspolitikken i Norge. En viser til omtalen av valuta-effekten ved omregning til € som ikke reflekterer prisreduksjon på norsk korn i denne perioden.

I figurene 7.3–7.5 er prisene for poteter, tomater og epler gjengitt.

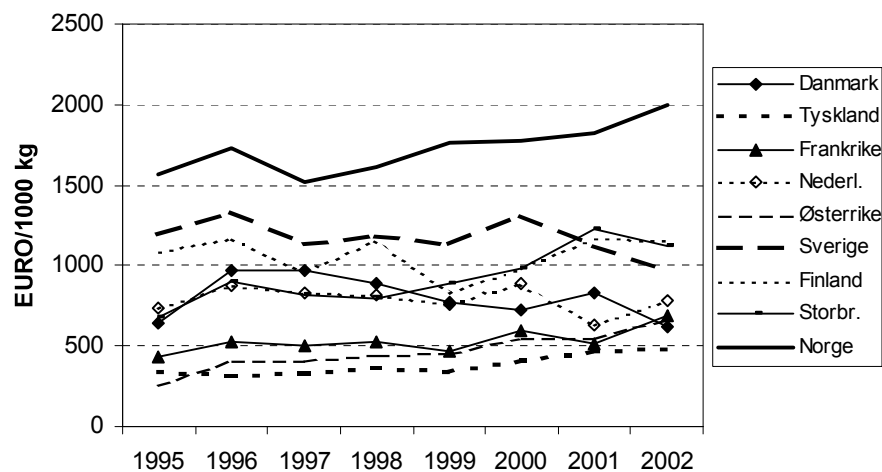

Figur 7.3 Produsentpris på poteter 1995–2002

Kilde: CAPRI

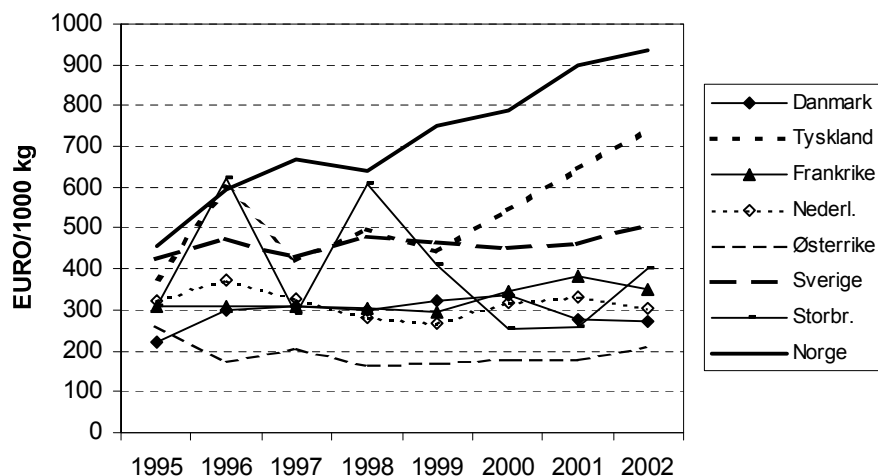
Norge ligger over nivået for EU med unntak for Frankrike samtidig som det er større spredning i prisene mellom landene enn for korn og større variasjon mellom år. Spredningen kan skyldes ulikheter i anvendelse. Går alt til mat eller også til andre formål, f.eks. videre bearbeiding? Poteter er i mindre grad enn korn en handels-

vare slik at lokale avlingsvariasjoner kan gi større prisutslag. Forskjellen i prisnivå mellom Norge og EU er imidlertid vesentlig mindre enn for korn. Prisserier for tomater og epler (inkl. pærer) går fram av figurene 7.4 og 7.5.

Figur 7.4 Produsentpris på tomater 1995–2002

Kilde: CAPRI

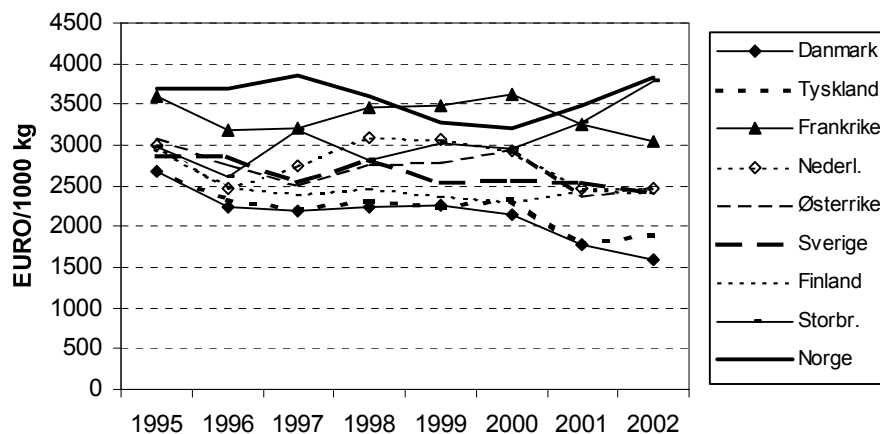

Figur 7.5 Produsentpris på epler (inkl. pære) 1995–2002

Kilde: CAPRI

Også for tomater og epler ligger nivået i Norge klart over nivået i EU-landene. Det er ellers relativt stor spredning i prisene innen EU.

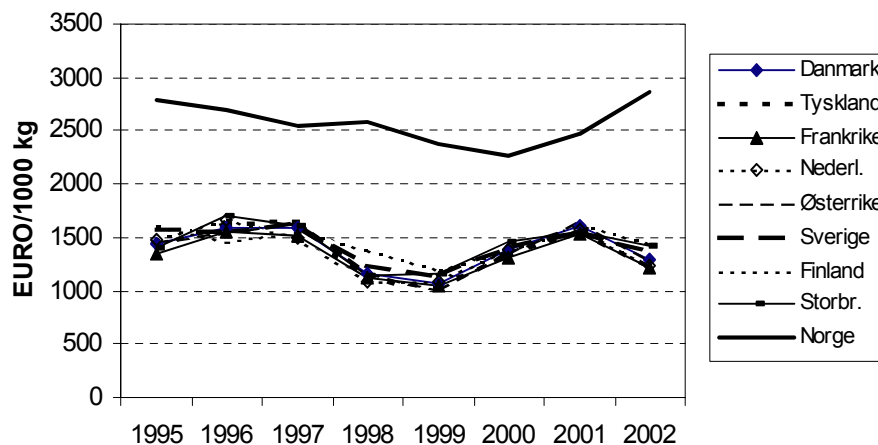
Nedenfor følger priser på et utvalg av husdyrprodukter, dvs. storfe- og svinekjøtt, sau/lam, fjørfekjøtt samt melk og egg.

Figur 7.6 Produsentpris for storfekjøtt 1995–2002

Kilde: CAPRI

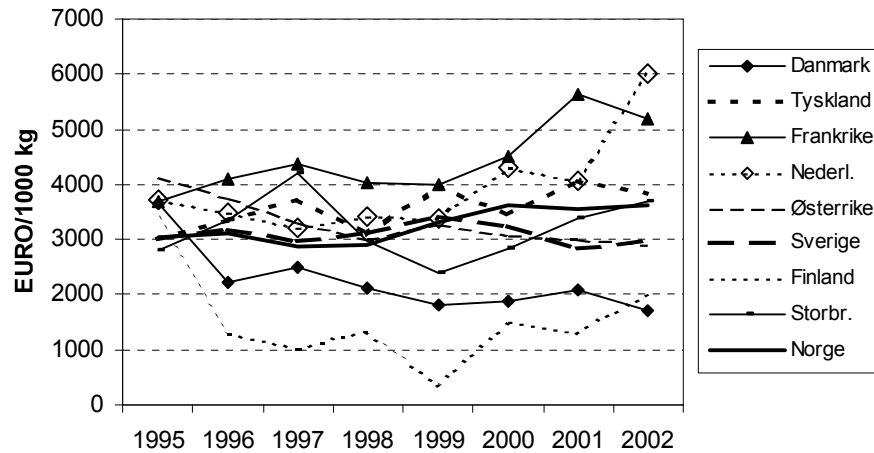
Norge ligger i den øverste del av prisintervallet. Det er verdt å være oppmerksom på at markedsprisuttaket betyr mer for produksjonsinntektene i EU enn i Norge. I Norge kommer en større del av inntektene via ulike tilskudd.

Figur 7.7 Produsentpris for svinekjøtt 1995–2002

Kilde: CAPRI

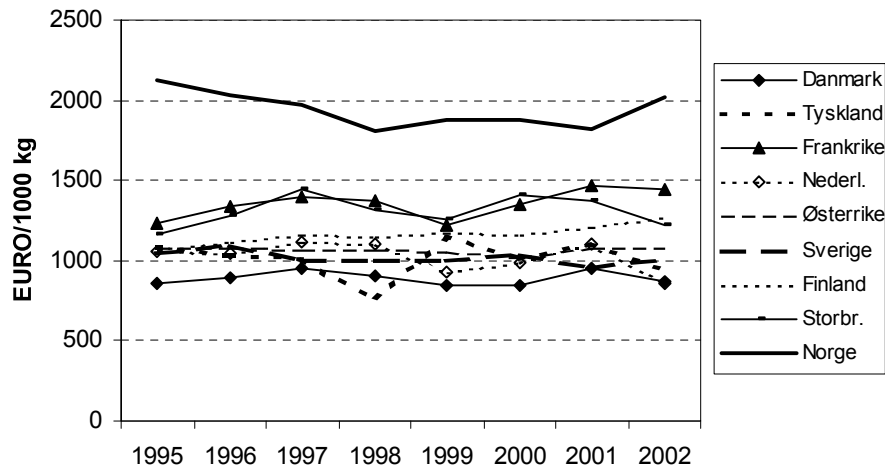
For svinekjøtt er det store nivåforskjeller. Den viktigste innsatsfaktoren i denne produksjonen, kraftfôret, slår her ut i høye norske priser på grunn av høye kornpriser. I tillegg betyr også markedet (prisene) mer for totalinntektene i Norge i denne produksjonen enn i storfekjøttproduksjonen. Videre er det konsesjonsbelagte produksjonsbegrensninger per bruk i norsk produksjon.

Figur 7.8 Produsentpris for sau/lam 1995–2002

Kilde: CAPRI

Prisen på sau/lam i Norge ligger omtrent midt i prisleiet for sammenlikningslandene. For flere av EU-landene er ikke sau/lam noen stor produksjon og er mer å betrakte som en eksklusiv vare hvor en kan hente ut høyere pris. I Norge kommer også større deler av inntektene i denne produksjonen fra ulike tilskudd enn for andre produksjoner. Prisen kan dermed relativt sett holdes lav.

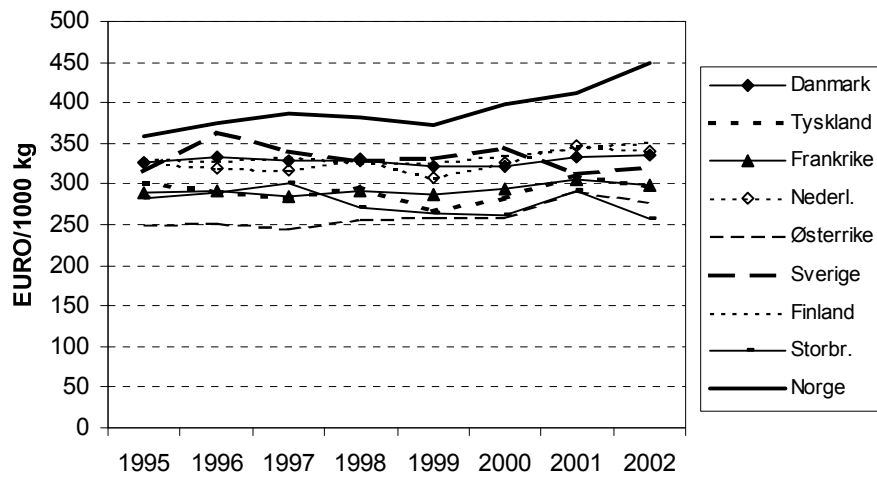
Figur 7.9 Produsentpris på fjørfekjøtt 1995–2002

Kilde: CAPRI

Figuren viser samme forhold for fjørfekjøtt som for svinekjøtt, dvs. høyere priser i kraftfôrkrevende produksjoner hvor høyere norske kornpriser slår ut i høye priser i forhold til EU-landene. I likhet med svinekjøttproduksjonen, er markedet (prisene) relativt sett viktigere enn tilskudd for fjørfekjøtt i Norge, enn det er for storfekjøtt

og sau/lam. Også innen fjørfekjøttproduksjonen er det konsesjonsbelagte produksjonsbegrensninger per bruk.

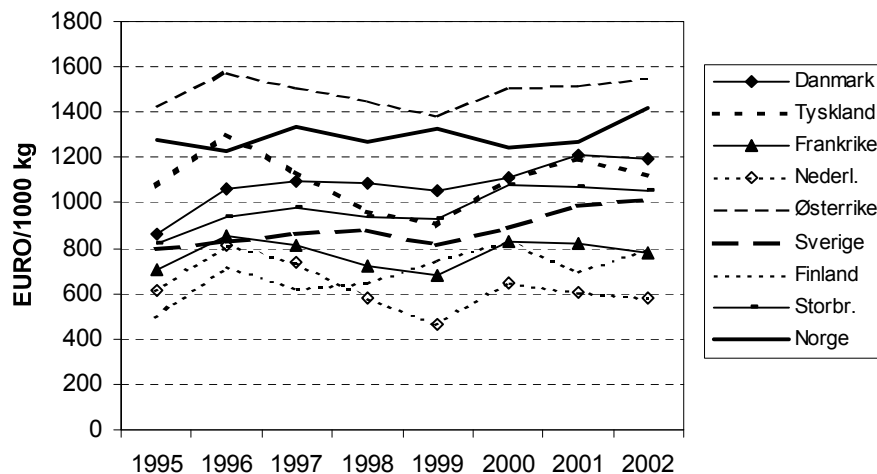
Prisene for melk og egg går fram av figurene 7.10 og 7.11.

Figur 7.10 Produsentpris på kumelk 1995–2002

Kilde: CAPRI

Prisen på melk ligger også over nivået i EU. I melkeproduksjonen, som for annen grovfôrbasert husdyrproduksjon, betyr inntekter via tilskudd, hovedsaklig husdyr- og arealtillegg, mye i Norge og mer enn i EU. Prisen på melk kan dermed relativt sett holdes lav mot EU.

Figur 7.11 Produsentpriser på egg 1995–2002

Kilde: CAPRI

Det er overraskende at eggprisene i Østerrike er høyere enn i Norge. Dette er undersøkt nærmere. Fra Østerrikes Statistiske sentralbyrå har en mottatt oppgaver gjengitt i tabell 7.1.

Tabell 7.1 Priser per 100 egg i Østerrike. Euro

	2000	2001	2002	2003
Salg til lokale butikker	10,54	10,64	10,49	10,70
Direktesalg	14,39	15,53	15,99	17,36
Grossistsalg				
- frittgaende utendørs, store egg	9,30	9,30	9,61	9,84
- " , middelst. "	8,14	8,21	8,61	8,84
- frittgaende innendørs, store egg	7,27	7,63	8,03	8,48
- " , middelst. "	6,69	6,98	7,23	7,67
- burhøns, store egg	5,96	5,74	6,03	6,99
- " , middelst. "	5,45	5,52	5,50	6,46
Veide eggpriser	8,65	8,94	9,11	9,84

Kilde: Statistics Austria

Beregnet med de veide eggprisene og en vekt på 60 gram/egg gir dette omtrent samme eggpriser, ca. 1,5 Euro/kg, som CAPRI-statistikken som er benyttet i figuren. Et stort innslag av lokal- og direktesalg samt høyere pris etter driftsform, dvs. egg fra frittgående høns, gir et relativt høyt prisnivå i Østerrike. En bør være oppmerksom på at større andel av omsetningen i regi av bonden normalt medfører kostnader som ellers belastes ordinære salgssledd. Samtidig er det relativt stor spredning i prisene innen EU. Generelt kunne en forvente større nivåforskjeller mellom Norge og EU. Dette på bakgrunn av at eggproduksjonen i Norge, i likhet med svin og fjørfekjøtt, både er kraftfôrkrevende og har konsesjonsbelagte produksjonsbegrensninger. Det er mulig at prisspredningen innen EU gjenspeiler variasjoner i omsetningsforhold nevnt innledningsvis i dette kapitlet samt for Østerrike ovenfor. I Norge omsettes svært mye av eggproduksjonen gjennom «ordinære» salgssledd.

Oppsummering

Det går fram at det for en del av produktene er varierende prisforskjeller, men at prisene i Norge jevnt over ligger i overkant av eller klart høyere enn prisleiet i EU. Prisene er gjennomsnittspriser for hvert land, som ikke tar hensyn til ulikheter i produktvarianter og omsetningsformer. Visse markeder med preferanser for eksempel økologisk produserte varer eller spesielle kvaliteter, kan gi en merpris i forhold til mer «standardproduserte» varer. Omfanget av de ulike markedene og produksjonen kan variere mellom de ulike land og gi utslag på den gjennomsnittlige utbetalingsprisen. Det er videre forskjeller i fordelingen mellom priser og tilskudd i Norge og EU. EU-landbruket er i større grad markedsbasert, dvs. at inntektene er resultatet av produksjon og pris, mens en større del av inntektene i norsk landbruk hentes inn via tilskudd. Prisene gir dermed ikke det fulle bilde av rammene for

landbruksdrift i henholdsvis Norge og EU-landene. Sammenligningene bør følgeses i lys av disse forholdene.

Det er likevel slik at mer av inntektene i de kraftfôrkrevende produksjonene i Norge hentes inn via markedsinntektene enn for de grovfôrbaserte produksjonene. Det er også strukturbegrensninger i norsk produksjon, blant annet gjennom konseksjonsreguleringer.

7.2 Forbrukerpriser

7.2.1 Problemer med å sammenligne absolutte priser

Det er svært begrenset tilgjengelighet av absolutte prisdata for forbrugsgoder i europeiske land. Den eneste kilden er Eurostat som har sammenlignbare prisdata for beregning av kjøpekraft. Ellers finnes forbrukerprisdata mest som indekser.

Det er en del problemer knyttet til absolutte prisundersøkelser som forklarer at de i liten grad er å finne. Et hovedproblem er representativitet. De fleste undersøkelser er gjort i større byer, og vanligvis er forbrukerprisene der rimeligere enn på landsbygda i samme land. Med absolutte priser blir altså spørsmålet hvor representative de innsamlede prisene er.

Et annet hovedproblem er at en ikke finner det samme produktet i alle land og at produktene i landet skifter over tid. Produksjonsmåte, pakningsstørrelser og innpakningsmåte varierer og derved varierer kvalitet og pris. Servicegrad inkludert i prisen kan også variere og sammenligning blir vanskelig.

7.2.2 Årsaker til prisforskjeller mellom land

Prisforskjeller mellom europeiske land skyldes til en viss grad ulik inflasjon, men også forskjeller i indirekte skatter, forskjeller i reguleringer og kompensasjon for slikt, ulik detaljhandelstruktur, forskjeller i hva kundene foretrekker, markedets størrelse og geografiske plassering. Finland og Irland er to av de dyreste landene i Europa blant annet på grunn av høye forbruksavgifter, slik som merverdiavgift, og de er i europeisk sammenheng små markeder i utkanten.

Ulik inflasjon mellom land skyldes at mange varer og spesielt mange tjenester i mindre grad er utsatt for internasjonal konkurranse enn varer som importeres fullt ut til et land. Viktige faktorer som påvirker prisstigningen i et land er vekslingskurs, bruttonasjonalprodukt og arbeidskostnader.

Til tross for det indre EU marked, eksisterer fortsatt store prisforskjeller på mat innen EU. Dette skyldes servicegrad og lønn for de som utfører tjenester, ulik lønnsstrukturer i landene, tekniske handelshindringer og manglende konkurranse. I noen land foretrekker forbrukerne lokal mat, mens i andre land er det omvendt og dette kan variere mellom produkter. Sterke lokale eller nasjonale merkevarer kan bety mye og internasjonale matkriser (for eksempel kugalskap) kan også «svekke» konkurransen. Ulike forbrukere foretrekker ulike merker og disse kan ha ganske for-

skjellige priser endog i samme butikk. Streiker kan også påvirke forbrukernes handlevaner. Geografisk avstander, nasjonale grenser og internasjonal trender påvirker prisutviklingen. Homogene produkter er minst påvirket av nasjonale grenser. Felles valuta bidrar til mindre prisforskjeller.

7.2.3 Sammenligning av prisnivaindekser

De aller fleste sammenligninger av forbrukerpriser på matvarer gjøres ved hjelp av indekser. «En kjøpekraftsparitet er et prisrelativ mellom to eller flere land, regioner eller andre «punkter i rommet». Hvis et gitt produkt koster 100 norske kroner i Norge og 95 svenske kroner i Sverige, er kjøpekraftspariteten mellom de to landene, for dette produktet, lik $95/100=0,95$. Kjøpekraftspariteter kan beregnes for enkeltprodukter eller for aggregater, som for eksempel bruttonasjonalprodukt eller privat forbruk. Ved beregning av kjøpekraftspariteter for aggregater vektet paritetene med utgiftsandeler fra nasjonalregnskapet.» (SSB, 2004d). En kjøpekraftsparitet uttrykker hvor mange forbruksgoder man i sitt eget land kan få for sine egne penger.

I tabell 7.2 kan forbrukerprisnivåindekser på matvarer sammenlignes. Indeksene er beregnet av Eurostat som forholdet mellom kjøpekraftspariteter og vekslingskurs for hvert land og uttrykkes i forhold til gjennomsnittlig prisnivå i EU. Undersøkelsen bruker prisnivået i EU-landene som basis (EU-25), slik at prisnivået i hvert enkelt deltakerland på et gitt tidspunkt uttrykkes i forhold til gjennomsnittlig prisnivå i EU.

Tabell 7.2 Sammenlignbare prisnivaindekser for mat varen 2003, EU25 = 100

Land	Matvarer	Brød og kornprodukter	Kjøtt	Melk, ost, egg	Frukt	Grønnsaker
Norge	155	156	184	143	140	146
Sverige	123	132	121	115	122	126
Finland	122	141	119	106	116	153
Danmark	137	150	142	110	138	142
Tyskland	107	109	117	94	110	105
Østerrike	111	123	119	98	110	111
Nederland	106	103	113	108	105	115
Storbritannia	103	89	116	104	100	100
Frankrike	114	114	124	111	123	113
Polen	53	50	47	54	52	53

Kilde: Eurostat (2004d)

Tabellen viser at våren 2003 var matvarer (tobakk og drikkevarer er da holdt utenom) 55 % dyrere i Norge enn det gjennomsnittlige prisnivået i EU-25. Island og

Sveits er ikke med i tabellen, men har priser på norsk nivå. Prisenivået i Polen er det laveste i hele EU-25 og er omtrent det halve av gjennomsnittet i EU. Alle de nye medlemslandene ligger lavere enn EU-snittet. Bortsett fra Polen ligger prisnivået på matvarer for alle landene i tabell høyere enn gjennomsnittet i EU, men lavere enn prisnivået i Norge. Danmark har de nest høyeste matvareprisene av landene i tabellen. Prisene i Norge var 13 % (155/137) høyere enn i Danmark i 2003 og 26 % høyere enn i Sverige.

Tabellen viser videre prisnivåer for undergrupper av matvarer. Tabellen viser at kjøttvarer kjøpt i Norge var priset 84 % over gjennomsnittlige EU-priser på kjøtt og er derved den matvaregruppen med høyest prisforskjell. Minst prisforskjell er det for frukt der det norske prisnivået er 40 % høyere enn gjennomsnittlige EU-priser for frukt. Kjøttprisene i Norge var 30 % høyere enn i Danmark og 52 % høyere enn i Sverige. Fruktprisene i Norge er på samme nivå som i Danmark og 15 % dyrere enn i Sverige.

Tabellen viser ellers at Norge har det høyeste prisnivået i alle matvaregrupper bortsett fra for grønnsaker der prisene var 5 % høyere i Finland enn i Norge. Alle EU-15 landene i tabellen ligger over gjennomsnittlig prisnivå i EU-25 for alle matvaretyper bortsett fra Storbritannia der brød og kornproduktene ligger 12 % under EU-snittet og Tyskland og Østerrike som begge viser et prisnivå under gjennomsnittet i EU for matvaregruppen «melk, ost og egg».

Eurostat understreker at prisnivåindeksene er godt egnet til en grov inndeling av land i kostnadsgrupper, men at metoden ikke er egnet til streng rangering av land.

7.3 Kostnader i primærjordbruket

Kostnadene i produksjonen gis av de naturgitte vilkår for landbruksdrift, de generelle økonomiske og samfunnsmessige forhold og de rammer som samfunnet ellers setter gjennom landbrukspolitikken.

Kostnadene deles tradisjonelt i varige og ikke-varige driftsmidler. Til de ikke-varige hører kostnader som vanligvis forbrukes samme år de er anskaffet, som for eksempel kraftfôr, gjødsel og diesel. De varige (faste) vil si innsatsfaktorer som er ment å vare over flere år, dvs. bygninger, maskiner og redskaper, grøfter og lignende. Kostnadene til disse innsatsfaktorene fordeles, avskrives, over flere år.

Mye av de høye kostnadene i norsk landbruk sammenlignet med mange andre land er særlig knyttet til struktur, dvs. bruksstørrelse samt de naturgitte forhold. Bruksstørrelse er gitt av både naturgitte forhold og samfunnsmessige rammer. Naturforholdene i Norge innebærer mye oppstykkede og bratte arealer samt at Norge ligger i en klimamessig randzone for dyrking av mange vekster med et lavere avlingsnivå. De samfunnsmessige rammer har bla. bestått i et mål om spredt bosetting og sysselsetting. Politikken har vært rettet inn mot opprettholdelse av et landbruk i hele landet med relativt sett mange bruk. Mye av husdyrproduksjonen, i hovedsak de grovfôrbaserte som melk, har gjennom landbrukspolitiske virkemidler vært kanalisert til områder som har få eller ingen alternativer til annen produksjon. Kornproduksjonen har vært lokalisert til klimamessig bedre stulte områder på Østlandet

og i Trøndelag. Videre er det produksjonsbegrensninger for hvert enkelt bruk i viktige husdyrproduksjoner som melk, svinekjøtt, egg og fjørfekjøtt.

7.3.1 Ikke-varige driftsmidler

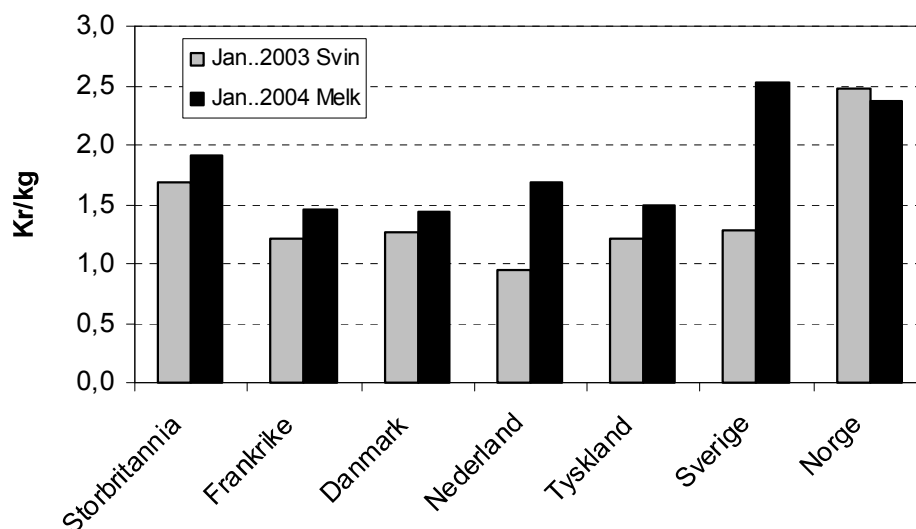
I Norge kommer kraftfôret i særstilling av de kostnadene som regnes inn blant de ikke-varige driftsmidlene. Denne er indirekte politisk styrt gjennom (den høye) kornprisen. For andre innsatsfaktorer er ikke prisdannelsen i prinsippet annerledes enn for andre land. Her vil altså generelle etterspørsels- og konkurranseforhold samt avgifter, være avgjørende. På grunnlag av de generelle forholdene og avgifter kan prisene likevel variere relativt mye. Norge er for eksempel et høykostland noe som også slår ut på priser på driftsmidler til landbruket. Samtidig kan for eksempel geografi og struktur i Norge med lange avstander og mange enheter slå ut i høye fraktkostnader. Mhp avgifter har en i Norge for eksempel miljøavgift på plantevernmidler.

Det er lite av sammenliknbar og helhetlig statistikk for typer av kostnader som hører inn under de ikke-varige driftsmidlene. Produktvarianter og ulik bruk kan vanskeliggjøre sammenlikninger. I regi av EFAC³¹, registreres det priser på produkter og kostnader i organisasjonens medlemsland. I figurene 7.12–15 er prisene for noen typiske kostnadsslag fra denne statistikken, dvs. kraftfôr, såfrø og diesel per januar 2003 og 2004, gjengitt. For handelsgjødsel har en benyttet oppgaver fra CAPRI-modellen. Dette skyldes skjevheter i EFAC-statistikken for denne varegruppen som trolig skyldes forskjeller i metode og datagrunnlag mellom land. For kraftfôr og såfrø er oppgaver fra Felleskjøpet Øst-Vest (FKØV) benyttet for Norge mens det for diesel er benyttet oppgaver fra Norsk Petroleumsinstitutt.

Kraftfôr

Prisene for kraftfôr per januar 2003 i figur 7.12 gjelder kraftfôr til svin mens de for januar 2004 gjelder storfe (melkeku). Prisene for 2003 og 2004 er dermed ikke direkte sammenliknbare men gir indikasjoner på prisforskjeller mellom land. Prisen for Sverige per jan. 2004 er lite sannsynlig og skyldes trolig feilregistrering el. En ser uansett at prisnivået i Norge ligger klart over sammenlikningslandene. Som nevnt er dette en funksjon av høye norske kornpriser.

³¹ European Federation of Agricultural Consultancy. Et samarbeidsorgan mellom rådgivningstjenestene i landbruket i de seks landene Storbritannia, Frankrike, Danmark, Nederland, Tyskland, Danmark og Sverige

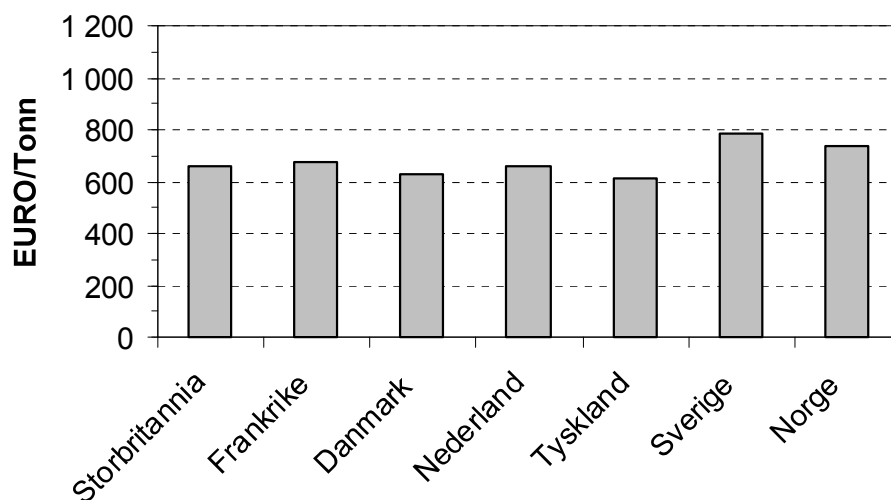

Figur 7.12 Priser på kraftfôr. Kraftfôr til svin per januar 2003, til melkeku per januar 2004

Kilde: EFAC. FKØV

Handelsgjødning

Det er relativt stor forskjell i bruk og typer av handelsgjødning mellom mange av sammenlikningslandene og Norge. I Norge, og også i Sverige og til dels Danmark, er fullgjødningstyper vanlig, dvs. ferdige blandinger av nitrogen, fosfor og kalium (N, P og K). I mange andre land er det vanligst med bruk av enkeltvise gjødningstyper, dvs. at N, P og K spres hver for seg eller blandes mekanisk sammen. Dette henger sammen med forskjeller i jordart og næringstilstand. Bruk av ulike gjødningstyper og ulikheter i leveringsmønstre, med større grad av bulklevering i mange land og i liten grad i Norge, er forhold som slår ut på gjødningkostnadene. Det er lite av helhetlige metoder for beregning av prisen per kg. verdstoff i gjødning, og dermed lite av sammenliknbar statistikk. I CAPRI-databasen er det imidlertid beregnet slike priser. Prisene på nitrogen i handelsgjødning er gjengitt i figur 7.13.

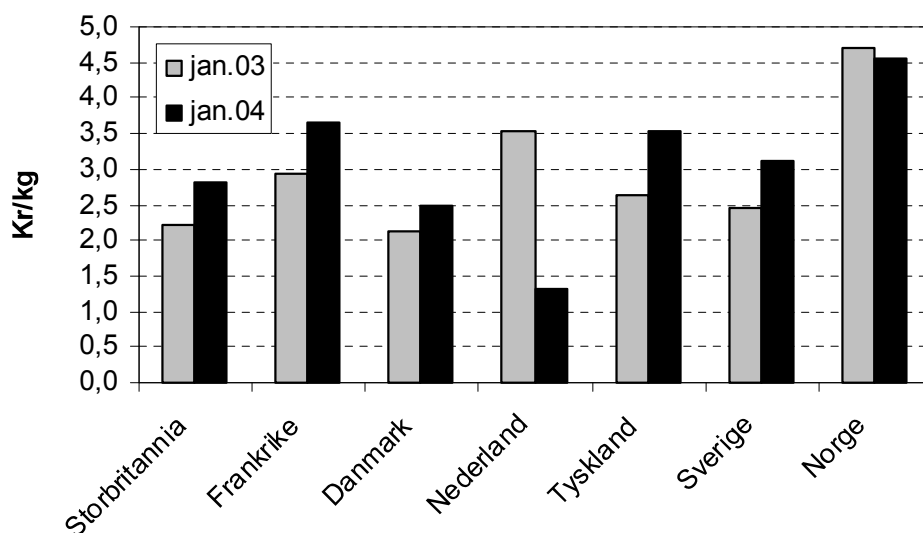

Figur 7.13 Prisen på nitrogen i handelsgjødsel i 2001

Kilde: CAPRI

Sakorn

For såkorn er det prisen på såkorn av hvete som er benyttet. Det er en del svingninger som kan skyldes årvisse variasjoner.

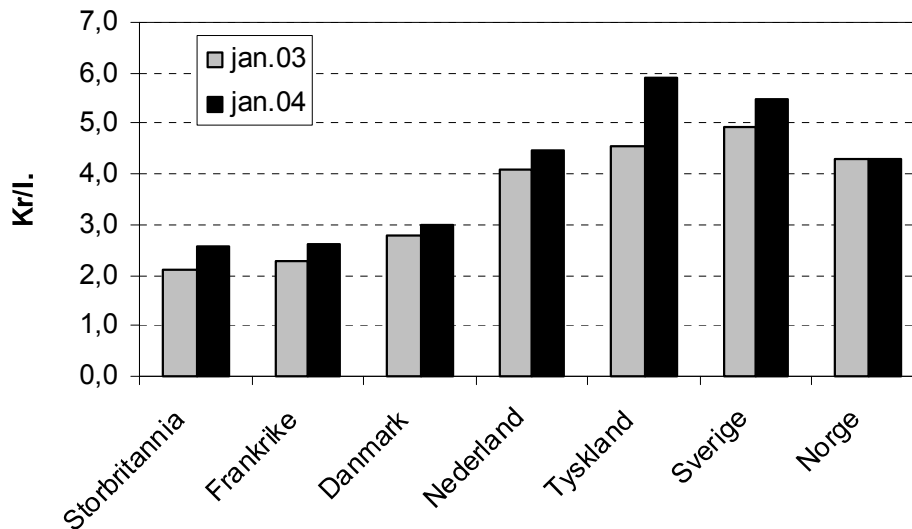
Figur 7.14 Priser på såkorn (hvete) per januar 2003 og 2004

Kilde: EFAC. FKØV

Såkornprisene i de ulike landene er avledet av kornprisene. Dette slår ut i høyest nivå i Norge.

Diesel

Dieselpriisen i Norge ligger på nivå med eller litt under prisene i Nederland, Tyskland og Sverige. I Norge omfattes landbruket av ordningen med avgiftsfri diesel. Dette slår ut i lav pris.

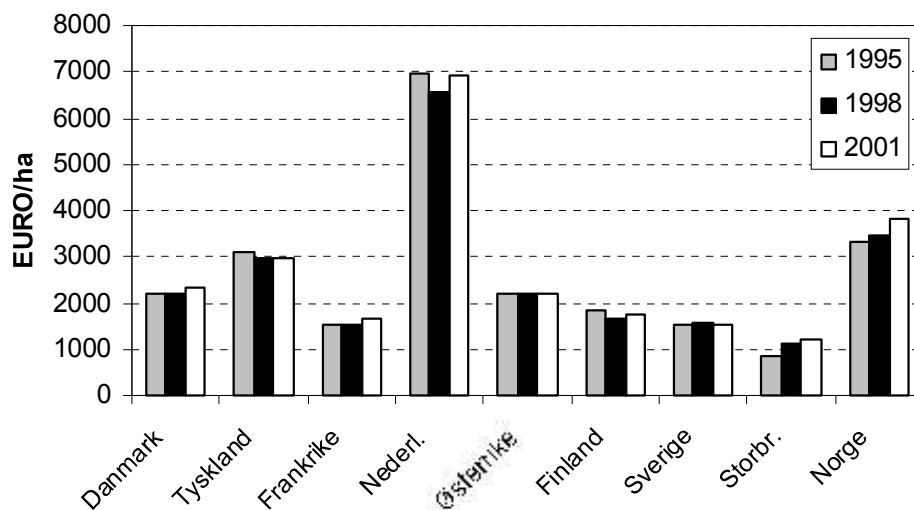
Figur 7.15 Priser på diesel per januar 2003 og 2004

Kilde: EFAC. Norsk Petroleumsinstitutt

7.3.2 Faste kostnader, varige driftsmidler

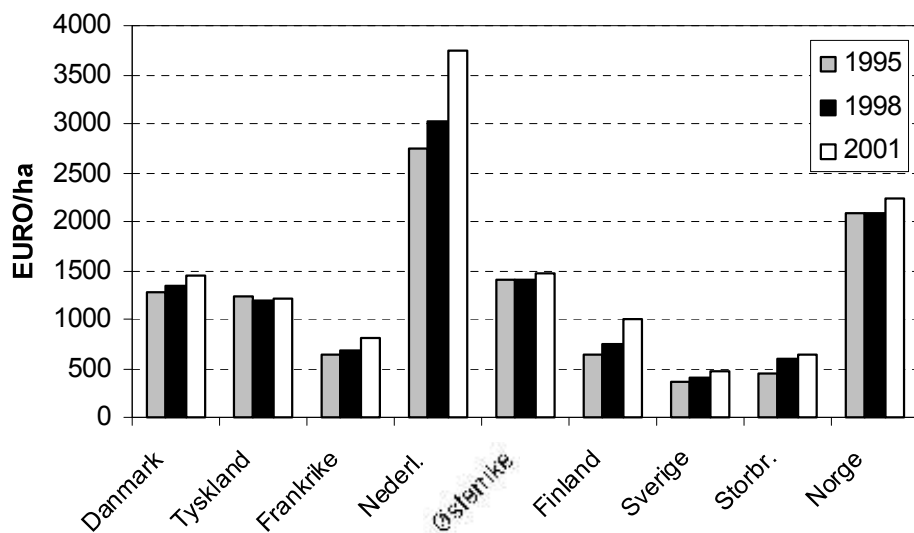
Som nevnt innledningsvis er store deler av kostnadene i norsk landbruk knyttet til struktur, dvs. bruksstørrelse. Bruksstørrelsen i Norge er mindre enn i mange andre land. Dette innebærer høyere faste kostnader til bygninger, jord, maskiner og redskaper samt høyere innsats av arbeidskraft. Bruksstørrelsen er en funksjon av de naturgitte forholdene for landbruksdrift samt rammer lagt av samfunnet via landbrukspolitikken.

I figur 7.16 og 7.17 er kostnadene, dvs. avskrivningene, til de varige innsatsfaktorene som maskiner og redskaper og bygninger, gjengitt. Kostnadene er målt per enhet (ha.) totalt jordbruksareal. Tallene er hentet fra Eurostat's EAA-statistikk hvor også tall for Norge inngår. Avskrivningene i de ulike landene skal være beregnet ut i fra et prisjustert kostnadsgrunnlag. Et forhold som kan slå ut i denne sammenlikningen er forskjeller i sammensetningen av produksjoner mellom land. Ulike produksjoner er mer eller mindre kapitalkrevende. Dette kan gi varierende kostnad når en måler per arealenhet.

Figur 7.16 Kostnader (avskrivninger) til maskiner og redskaper

Kilde: Eurostat 2004c. NILF

Figur 7.17 Kostnader (avskrivninger) til bygninger

Kilde: Eurostat 2004c. NILF

Tema: Handelshindringer mellom Norge og EU

Av Frode Veggeland

EØS-avtalen trådte i kraft 1. januar 1994 og er den mest omfattende handelspolitiske avtalen Norge noensinne har inngått. Avtalen innebærer at Norge integreres økonomisk i EUs indre marked, at Norge fortløpende inkorporerer EUs regler på de områder som dekkes av avtalen, og at handelshindringer dermed blir fjernet. EØS-avtalen gir ikke Norge rett til å delta i EUs politiske prosesser. Norge kan derfor i utgangspunktet føre en selvstendig politikk på handelsområdet, for eksempel i internasjonale handelspolitiske fora som Verdens handelsorganisasjon (WTO). I WTO opptrer Norge som en selvstendig aktør, mens det er EU-kommisjonen som representerer EU. Dette gir Norge et visst spillerom i handelspolitikken til tross for at EØS-avtalen naturligvis binder opp det norske regelverket på en rekke områder.

Det er samtidig viktig å huske på at to viktige politikkområder ikke dekkes av EØS-avtalen, nemlig fiskeripolitikken og landbrukspolitikken. Her behandles Norge som tredjeland av EU, dvs. ikke som en del av det indre marked. EØS-avtalen medfører dessuten heller ikke noen tollunion mellom EØS-landene lik det som er i EU. Det er derfor mange regler som ikke er harmonisert, samtidig som det gjenstår en rekke tollmessige og ikke-tollmessige hindringer i matvarehandelen mellom Norge og EU.

To spørsmål skal i denne sammenheng belyses nærmere: Hvordan reguleres handelen med sjømat og landbruksprodukter mellom Norge og EU, og hvilke handelshindringer gjenstår?

Det er tollfrihet på handelen med industrivarer mellom Norge og EU. Det samme gjelder imidlertid ikke for sjømat og landbruksprodukter. Her gjenstår til dels betydelig toll. Størrelsen på mange av disse er lavere enn hva som er maksimalt tillatte satser under WTO-regelverket, noe som skyldes preferansetoll gjennom EØS-avtalen og ulike bilaterale ordninger.

Handel med fisk reguleres i hovedsak av EØS-avtalens protokoll 9. I tillegg reguleres deler av handelen av det såkalte Fiskebrevet fra 1973 og av kompensasjonsavtalene fra 1986, 1995 og 2004 som er blitt utarbeidet i forbindelse med utvidelser av EU. Handel med bearbejdede landbruksprodukter reguleres i hovedsak av EØS-avtalens protokoll 3, mens utvidet handel med enkelte ubearbejdede landbruksprodukter er regulert gjennom en bilateral avtale. EØS-avtalen inneholder dessuten utviklingsklausuler som legger opp til regelmessige vurderinger av handelen med landbruksprodukter med sikte på å utvide vareomfanget og fjerne resterende handelshindringer.

Til tross for at det på denne måten er lagt opp til tollreduksjoner i handelen mellom Norge og EU, er det et faktum at toll fortsatt utgjør en betydelig handelshindring. Dette er særlig tilfelle for viktige landbruksprodukter som kjøtt og meierivarer, der ikke minst Norge opprettholder et høyt beskyttelsesnivå. Samtidig har viktige norske eksportprodukter, som oppdrettslaks og bearbejdede fiskeprodukter, begrenset markedsadgang til EU på grunn av toll og andre restriktive tiltak. Situasjonen er derfor slik at bønder i EU, ikke minste danske og svenske bønder, har en interesse av forbedret adgang til det norske markedet, mens norske sjømatprodusenter, ikke minst eksportører av oppdrettslaks, ønsker bedre adgang til EU-markedet.

Ikke-tollmessige tiltak kan også skape handelshindringer. Slike tiltak kan for eksempel være veterinær grensekontroll, krav til sanitære forhold i nærings-

middelbedrifter, og produktkrav relatert til helse, merking og emballasje. Når slike ordninger og krav enten brukes som begrunnelse for å nekte eller begrense import av produkter som ikke oppfyller kravene, eller påfører eksportører unødige kostnader i form av tid og ressurser, snakker vi om tekniske handelshindringer. Parallelt med at tollsatsene er redusert internasjonalt, har det i senere år skjedd en økning av slike handelshindringer. Når det gjelder handelen med mat mellom Norge og EU, er problemet med denne typen ikke-tollmessige handelshindringer sterkt redusert. EØS-avtalen har nemlig fjernet grensekontrollen og ført til at Norge overtar det meste av EUs matvareregelverk. Avtalen forutsetter derfor at Norges og EUs regler harmoniseres og at det ikke skal oppstå problemer forårsaket av tekniske handelshindringer.

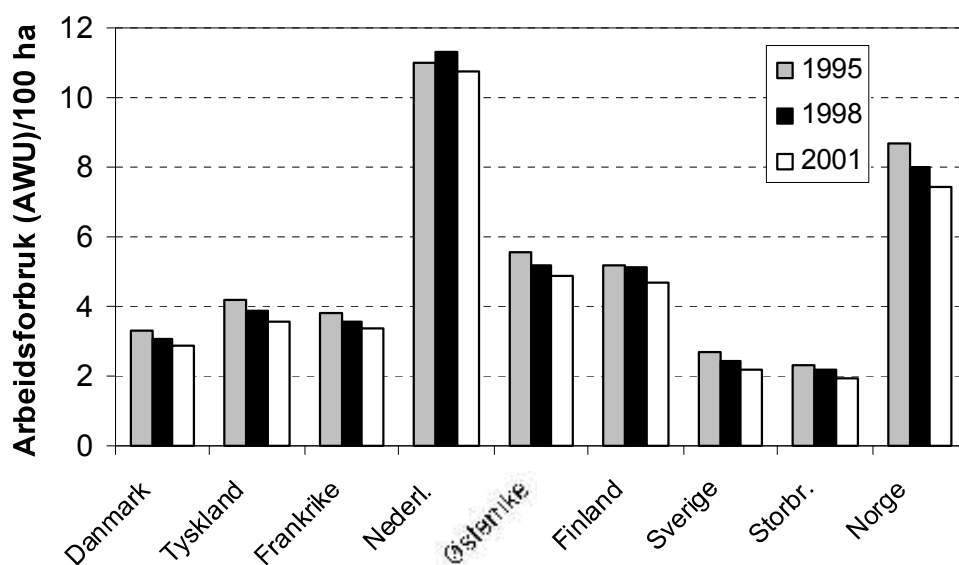
Det er imidlertid en annen type tiltak som både kan skape og har skapt problemer for handelen mellom Norge og EU, nemlig såkalte handelspolitiske tiltak («trade remedies»). Dette dreier seg blant annet om ulike beskyttelsestiltak («safeguards»), tiltak rettet mot andre lands subsidiering («utjevningsavgifter»), og tiltak rettet mot eksportbedrifters dumping («anti-dumping tiltak»). Handelspolitiske tiltak kan innføres i form av både straffe- eller tilleggstoll og kvoter, og kan derfor potensielt virke svært skadelig på handelen. Norsk lakseeksport har flere ganger vært truet av slike tiltak. Allerede på begynnelsen av 1990-tallet ble den norske lakse-næringen anklaget av EU for å motta subsidier og drive dumping. EU vedtok ikke den gangen utjevningsavgifter eller anti-dumping tiltak, men valgte i stedet å forhandle fram en avtale med Norge om minstepris og begrensninger i eksportveksten, den såkalte «lakseavtalen» eller «minsteprisavtalen».

Våren 2003 opphørte lakseavtalen, og norske lakseeksportører fikk dermed en forbedret markedsadgang. Gleden var imidlertid kortvarig. Høsten 2003 ba den britiske regjeringen om at EU-kommisjonen skulle innføre såkalte «safeguards» mot import av laks til EU. Bakgrunnen var at skotske og irske lakseoppdrettere mente det hadde skjedd en dramatisk økning i import av laks til EU som truet med å skade EUs egen lakseproduksjon. De mente derfor det var nødvendig med beskyttelsestiltak i form av tilleggstoll eller kvoter på importert laks, som kunne gi rom for EUs laksprodusenter til å foreta de nødvendige tilpasninger. Saken endte med at EU-kommisjonen i slutten av juli 2004 innførte midlertidige beskyttelsestiltak i form av importkvoter på laks. Tiltakene skulle i utgangspunktet opphøre etter seks måneder, men det var samtidig lagt opp til at det måtte finnes en mer varig løsning innen den tid. Til tross for disse tiltakene ble det kort tid etter også rettet dumpinganklager mot norske lakseeksportører fra skotske oppdrettere. Samtidig pågikk det diskusjoner mellom EU og norske myndigheter om grunnlaget for en mer varig løsning som begge parter kunne være tilfredse med.

EUs tiltak mot norsk lakseeksport illustrer et viktig poeng når det gjelder reguleringen av handelen med mat mellom Norge og EU, nemlig at Norge på enkelte områder behandles som tredjeland. Til tross for at EØS-avtalen har opprettet et frihandelsområde, er derfor en rekke norske produkter, spesielt knyttet til primærnæringene, utsatt for handelsbegrensende tiltak fra EUs side. I slike situasjoner, hvor Norge behandles som tredjeland, er samtidig handelen regulert gjennom regelverket i WTO. Norge kan derfor i utgangspunktet utfordre EU på disse områdene i WTO-systemet. Spørsmålet er om norske myndigheter er villige til å ta belastningen med å bruke WTOs tvisteløsningsprosedyrer til å forsøke å tvinge EU til å fjerne det som fra norsk side anses å være urettmessige tiltak.

En ser at Norge har høyere kostnader til maskiner og redskaper og bygninger regnet per enhet jordbruksareal enn sammenlikningslandene, med unntak av Nederland. Årsaken til det høye nivået i Nederland er sannsynligvis det intensive jordbruket, inkl. en omfattende hagebrukssektor, og et begrenset jordbruksareal. Jf. avsnittet foran om utslaget av mer eller mindre kapitalkrevende produksjoner i de enkelte land når kostnaden måles per arealenhet. Kostnadene til maskiner og redskaper i Norge er ikke svært mye høyere enn i Tyskland ifølge denne statistikken.

En annen vesentlig innsatsfaktor er arbeidskraft. Strukturen i Norge med mindre bruksenheter innebærer et høyt arbeidsforbruk i forhold til de fleste sammenlikningslandene. Dette går fram av figur 7.18 hvor arbeidsforbruket er målt som årsverk (AWU)³² i forhold til jordbruksarealet. Det gjøres oppmerksom på at innholdet i årsverksbegrepet AWU varierer noe mellom land.

Figur 7.18 Arbeidsforbruk (årsverk - AWU) per 100 ha. jordbruksareal

Kilde: Eurostat 2004c. NILF

Arbeidsforbruket ligger klart høyere i Norge med unntak av Nederland. Som for avskrivningskostnadene kan sannsynligvis ulik produktsammensetning forklare noe av forskjellene mellom land. Dvs. at forekomsten av mer eller mindre arbeidskrevende produksjoner varierer i de enkelte landene. Dette slår ut når en måler per arealenhet. Det er rimelig å tro at det høye nivået i Nederland som følge av et intensivt landbruk, spesielt hagebrukssektoren, og et begrenset jordbruksareal, er et eksempel på dette. Generelt går arbeidsforbruket ned i de fleste landene.

³² Annual Working Unit

8 Handel

8.1 Handelsavtaler mellom Norge og EU

8.1.1 EØS - avtalen

EØS står for Europeisk Økonomisk Samarbeidsområde, og dette området omfatter nå 25 medlemsland i EU samt EFTA-landene (European Free Trade Association) Island, Liechtenstein og Norge (Sveits er EFTA-land, men ikke med i EØS). EØS er et indre marked der samme grunnleggende regler gjelder. Det betyr at varer, tjenester, kapital og personer kan bevege seg fritt. Landbruks- og fiskeripolitikk og handelspolitikk er noen av politikkområdene i EU som ikke er omfattet av EØS-avtalen. EØS-avtalen har likevel bestemmelser med stor innvirkning på handelen med mat og landbruksprodukter (EFTA, 2004a).

EØS-avtalen er dynamisk, slik at bestemmelsene stadig oppdateres. Avtalen er bygd opp i 129 relativt korte artikler som gir et hovedrammeverk. Til en del av artiklene finnes tillegg i form av 22 vedlegg og 49 protokoller. Vedleggene inneholder lister over hvilke deler av EUs regelverk som gjelder også for EFTA-statene i EØS. Protokollene inneholder utfyllende regler og detaljerte bestemmelser på en del områder, for eksempel om overgangsperioder og tollprosedyrer. Hele avtalen finnes på EFTA-sekretariatets hjemmesider (EFTA, 2004b).

Vi skal se nærmere på de delene av avtalen som har størst betydning for handelen med mat og landbruksprodukter, og det gjelder særlig artikkel 19 og protokoll 3. I tillegg nevner vi kort at vedlegg 1 (artikkel 17), som gjerne betegnes veterinæravtalen, innebærer at det ikke lenger er veterinær grensekontroll mellom Norge og EU.

Det betyr at eksportlandet har ansvaret for å kontrollere blant annet at matvarer fra dyr ikke bringer smitte.

8.1.2 Artikkel 19

Etter denne artikkelen skal Norge og EU med to års mellomrom forhandle om utvidet samhandel med basis jordbruksvarer som melk, kjøtt og grønnsaker. Lignende formuleringer fantes for øvrig også i frihandelsavtalen med EF som ble undertegnet i 1972. Osteavtalen med EF ble undertegnet i 1983.

Etter flere års stillstand ble disse forhandlingene tatt opp igjen våren 2002 og avtale om økt handel med enkelte landbruksprodukter ble inngått i desember 2002. Artikkel 19-avtalen ble iverksatt 01.07.2003, der halvdelen av kvantumet i artikkel 19-kvotene ble fordelt på 2. halvår 2003 (prorata-basis).

For kjøtt innebærer den nye artikkel 19-avtalen en gjensidig tollfri kvote på til sammen 800 tonn. EU gis tollfrie kvoter på svinelever, skinker, pølser og kjøttboller, mens Norge har fått tollfrie kvoter inn til EU på lammekjøtt, spekemat og spekepølser. Ostekvotene økes fra 2 560 tonn til 4 000 tonn, i tillegg blir hele kvoten tollfri. For både kjøtt og ost vil dette innebære noe økt konkurranse på hjemmemarkedet, men samtidig også en bedring av norske bedrifters eksportmuligheter til EU. Også for grønnsaker, frukt, bær og grønne planter innebærer avtalen en etablering av gjensidige tollfrie importkvoter. For enkeltprodukter som såfrø, eplejuice, bacon crisp, potetflak og epler (før 1. august), har EU fått tollfrie kvoter inn til Norge. For en del av landbruksvarene som inngår i artikkel 19-avtalen utnytter Norge ikke på langt nær kvotene.

Neste forhandling i henhold til artikkel 19 er ventet å skje i løpet av 2005.

8.1.3 Protokoll 3

I forbindelse med forhandlingene om EØS-avtalen ble det også utarbeidet en egen protokoll om handelen med bearbeidede landbruksprodukter. Protokoll 3 til EØS-avtalen omfatter gjensidige tollpreferanser for bearbeidede landbruksvarer som pizza, supper, sauser, syltetøy og margarin. Landbruksvarer under Protokoll 3 er underlagt EØS-avtalens generelle bestemmelser om fri bevegelse av varer, men avtalepartene kan anvende toll og eksportrestitusjon for å utjevne prisforskjeller på basis landbruksvarer som inngår i ferdigvarer. Protokollen ble først iverksatt 1. januar 2002. En justert avtale fra mars 2004 innebærer at industrielementet i tollsatsene fjernes.

Inntil Protokoll 3 trådte i kraft, fant handelen med bearbeidede landbruksprodukter sted i tråd med Protokoll 2 til frihandelsavtalen mellom Norge og EU fra 1973. Protokoll 2 ble sist revidert i 1996. I forhold til protokoll 2, innebærer Protokoll 3 en utvidelse av vareomfanget og et generelt kutt i tollsatsene inn til Norge og EU med 3 %. Utvidelsen av vareomfanget omfattet store produktgrupper som bl.a. syltetøy, margarin og barnemat. For syltetøy og margarin ble tollreduksjonen på 20 %, mens den ble 8–40 % for barnemat. Også for enkelte andre produkter

(müsli, supper/buljonger) har tollsatsen inn til Norge blitt redusert med mer enn de generelle 3 %. For øvrig ble det avtalt å forhandle om å fjerne industribeskyttelsen i tollsatsene. Disse forhandlingene mellom Norge og EU-kommisjonen ble avsluttet i desember 2002, men denne avtalen ble ikke akseptert av medlemslandene. Samtalene fortsatte derfor videre, og først 11.03.2004 kom Kommisjonen og Norge til enighet om reduserte tollsatser på enkelte bearbejdede landbruksvarer. De siste justeringene som ble gjort i avtalen innebærer blant annet redusert toll inn til Norge på syltetøy av skogsbær og margarin. Norge har tilsvarende fått redusert toll inn til EU på de samme produktene. I tillegg har Norge fått økt kvoter av teknisk sprit inn til EU. Avtalen fra mars i år venter fortsatt på godkjenningen i EU, og er således ikke iverksatt ennå.

8.1.4 RÅK

Generelt er norsk landbruksproduksjon sterkt beskyttet mot utenlandsk import gjennom høye tollsatser. Bildet er mer nyansert for en del bearbejdede landbruksprodukter. Varer med råvarepriskompensasjon (RÅK-varer) er underlagt et eget handelsregime, bl.a. gjennom avtaler med EU. For landbrukssektoren i Norge er det dette handelsregimet med EU som kanskje har størst betydning.

RÅK-ordningen er forkortelse for ordningen med råvarepriskompensasjon eller råvareprisutjevning. Råvarepriskompensasjonen gis enten i form av prisnedskrivning, eksportstøtte eller toll på konkurrerende import. Sentrale RÅK-varer er brød og bakervarer, frokostblandinger, sjokolade og sukkervarer, iskrem, pasta, pizza, supper og sauser.

NILF har anslått verdien av produksjonen av RÅK-varer i norsk næringsmiddelindustri til om lag 14,0 mrd. kroner (Kjuus 2004). Dette er verdi regnet ut fra industrien. Legger man til øl og mineralvann, kommer man opp i 23,5 mrd. kroner. RÅK-varene utgjør om lag 18 % av den samlede omsetningen av nærings- og nytelsesmidler i Norge. Inklusive øl og mineralvann blir dette tallet 31 %. I 2003 ble det importert RÅK-varer for om lag 4,3 mrd. kroner, mens eksporten lå på 0,9 mrd. kroner. Importen har vist en økende tendens de senere årene, ikke minst innenfor gruppene kjeks, brød og pizza. Eksporten av RÅK-varer har holdt seg relativt stabil de senere årene. Fra 1995 og frem til 2003 har importen av RÅK-varer gått fra å være tre ganger større til å bli nesten fem ganger større enn eksporten.

Innenfor RÅK-ordningen kan man nytte følgende virkemidler: *Toll* på importerte RÅK-varer, *eksportstøtte/tilskudd* for eksport av innenlandsk produserte RÅK-varer, samt *prisnedskrivning* på innenlandsk produserte RÅK-varer. I tillegg har man ordningen med *innenlandske bearbejding*, der jordbruksråvarer kan importeres tollfritt til Norge, bearbejdes i Norge, for så å reeksporteres. Sistnevnte er imidlertid ikke en del av RÅK-ordningen.

Tollbeskyttelsen for RÅK-varer skulle i prinsippet dekke den faktiske prisforskjellen mellom norsk og internasjonalt nivå med hensyn på («norske») jordbruksråvarer. Industrielementet skal således ikke være tollbeskyttet, selv om det her er enkelte unntak. Satsene på råvarene som nyttes for å beregne denne tollene ble i ut-

gangspunktet fastsatt av Statens kornforretning. Dette skjedde i forbindelse med implementeringen av WTO-avtalen i tollsystemet fra og med 04.10.1995. Råvaresatsene ble da beregnet på grunnlag av prisdifferansene mellom de aktuelle råvarene i Norge og på verdensmarkedet i 1994. Disse satsene ble justert noe ned i 1996, som et resultat av en reforhandlet Protokoll 2-avtale, og ytterligere ned i 2004, som følge av den nye Protokoll 3 avtalen. Dette betyr at tollbeskyttelsen er svakere for landbruks(rå)varen når denne inngår i et bearbeidet landbruksprodukt enn når den importeres som råvare direkte.

Ordningen med *prisnedskrivning* innebærer at bedrifter som selger enkelte typer norskproduserte ferdigvarer kan få tilskudd for bruk av enkelte typer norskproduserte råvarer. Ferdigvarer som kan få tilskudd er bl.a. sjokolade og sukkervarer (for råvarene melk og glykose), iskrem (for råvarene melk og glykose) og pizza (for råvarene ost og kjøtt). Prisnedskrivningssatsene blir revidert med jevne mellomrom, og har økt en del de senere årene.

Hensikten med *eksportstøtte* er å bidra til å utjevne forskjellen mellom nasjonal råvarepris og råvareprisen som produsenter i andre land må betale. Eksportstøtte gis til bestemte norske råvarer (melkeprodukter, korn/mel, egg, poteter og kjøtt) til diverse ferdigprodukter gitt at de eksporteres. Alle bakervarer er for eksempel berettiget eksportstøtte. Støtten beregnes på grunnlag av differansen mellom verdensmarkedsprisen og den norske prisen for jordbruksvarer som er brukt i framstillingen av varen. Eksportrestitusjonen beregnes så langt som mulig ut fra faktisk forbruk av de støtteberettigede råvarene.

Den norske RÅK-vareindustrien har i den senere tid uttrykt økende bekymring for konkurransesituasjonen. I EU har prisene sunket, samtidig som tollsatsene er blitt redusert. I Norge har prisene på en del råvarer økt noe de senere årene.

8.2 Handel mellom Norge og EU

Tabellen nedenfor viser norske tollkvoter inn til EU og utnyttelsen av disse (Kjuus, 2004). I tillegg kommer den gjensidig ostekvoten som nå er økt til 4000 tonn tollfri ost. Storbritannia, Sverige, Tyskland og Danmark er de fire viktigste EU-landene som kjøper norsk ost. Til sammen eksporterte TINE 2 368 tonn ost til disse fire landene i 2003 noe som er 50 tonn mindre enn året før.

Tema : Markedsregulering

Av Nils Øyvind Bergset

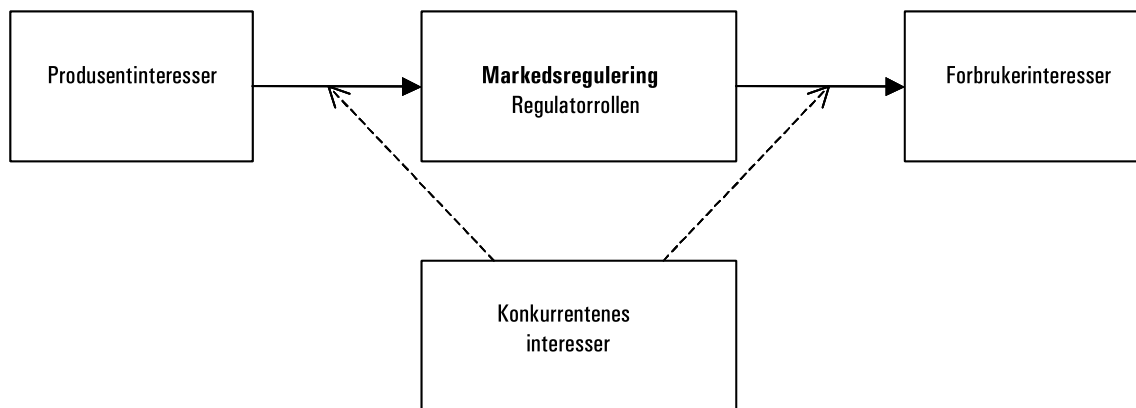
I denne artikkelen vil vi se nærmere på markedsreguleringen i Norge og EU i lys av de interessene reguleringen skal ivareta. Målsettingene med markedsreguleringen er så å si den samme i Norge og EU, men det er forskjeller i organisering og finansiering. I Norge er det produsentens organisasjoner og foredlingsledd som har ansvaret for reguleringen med basis i at produsenten selv er ansvarlig for finansieringen av reguleringen gjennom omsetningsavgiften. I EU er det myndighetene som har både det administrative og økonomiske ansvaret for markedsreguleringen.

Markedsreguleringens fremste målsetninger i Norge er å sikre avsetningsmulighetene for produsenten, stabilisere prisene for produsenten, sørge for noenlunde ens priser over hele landet, og bidra til at produsenten oppnår priser mest mulig i samsvar med jordbruksavtalens forutsetninger. Målsettingen med EUs landbrukspolitikk fokuserer på å stabilisere markedene, sikre forsyninger og sikre at forsyningene når forbrukerne til fornuftige priser. I begge systemer er begrunnelsen for reguleringen ikke bare basert på produsentens interesser, men også på forbrukerens interesser. I de norske målformuleringene er hensynet til å sikre ens priser over hele landet og hensynet til å oppnå målprisen i jordbruksavtalen også trukket fram. Dette er et resultat av de avtaler som eksisterer mellom næringsorganisasjonene og staten, hvor produsentene har oppnådd rettigheter til å forhandle med staten om prisene på varene sine.

Av denne grunnen er også prisreguleringen forskjellig i Norge og EU. I Norge regulerer man ut fra et pristak, mens i EU reguleres det i forhold til et prisgulv. Formålet med reguleringen er i Norge å gi produsenten muligheten til å oppnå en målpris (maksimalpris) mens det i EUs intervensjonssystem er å sikre produsenten en minstepris. I begge reguleringssystemene er lagring av overskudd og subsidiering av eksport et sentralt element.

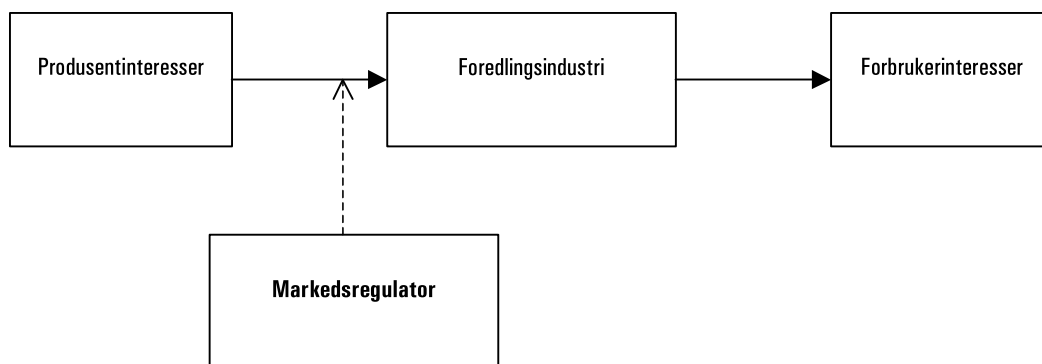
Det spesielle med Norge er at foredlingsmarkedet har vært dominert av store samvirkebedrifter som også har hatt rollen som markedsregulator. Konkurransen mellom samvirkeindustrien og annen næringsmiddelindustri har vært tilstede i hele markedsreguleringens historie. Det har derfor vært viktig å sikre at systemet ikke er et sikkerhetsnett for omsetnings- og foredlingsleddene, men fungerer nøytralt for alle aktører. For å sikre lik informasjon til alle aktører om den administrerte prisen, har vi et system med noteringspris som forteller hvilken pris markedsregulator mener det er mulig å ta ut av markedet. Denne prisen brukes også som en kontrollmekanisme for myndighetene slik at de, gjennom administrative tollnedsettelse, kan gripe inn for å bringe prisene ned dersom de er høyere enn avtalt. Staten har på denne måten gått inn som garantist for at forbrukeren ikke skal bli skadelidende, på grunn av de fordelene produsenten har med jordbruksavtalen.

Basert på de grunnleggende målsettingene, nemlig å ta hensyn til produsent og forbruker, og på interessene fra konkurrerende industri, kan vi sette opp følgende figur som illustrerer hvilke interesser i verdikjeden markedsreguleringen skal balansere og som markedsregulator må balansere i sin virksomhet i Norge:

Interessene til produsent og forbruker sikres gjennom markedsregulators mottaksplikt fra produsent og forsyningsplikt til markedet. Systemet må imidlertid også sikre konkurransenøytralitet både på råvaresiden og i videreforedlingen. Ulik konkurransesituasjon i de ulike sektorene gir seg utslag i forskjeller i mottaks- og forsyningsplikten i ulike sektorer.

I EU har en hatt andre forhold på markedet hvor det har vært større konkurranse mellom ulike foredlingsbedrifter. Markedsregulatorrollen ligger hos myndighetene og forbrukerens prisnivå sikres først og fremst gjennom konkurranse i foredlingsindustrien. Konkurransespektet er dermed ikke så sentralt i reguleringen slik vi har forsøkt å illustrere i figuren under.

Vi har i denne artikkelen vist at, selv om formålet er det samme, så er det store forskjeller i hvordan markedsreguleringen i Norge og EU er organisert og finansiert samt at det er ulikheter i prisreguleringen. I Norge er hensynet til prisen for forbrukeren bygget inn i reguleringssystemet. I EU er det i større grad konkurransen mellom ulike foredlingsbedrifter som sikrer at forbrukerens priser ikke går for høyt.

Tabell 8.1 Tollkvoter inn til EU

Varenavn og tollnummer	Kvote	Utnyttelsesgrad	
		2002	2003
Fersk, kjølt eller fryst fisk (ex.0302, ex.0303)	9 760 tonn	94 %	94 %
Fiskefileter og annet fiskekjøtt (ex.0304)	10 530 tonn	99 %	99 %
Fisk, tørket, saltet el røykt (ex.0305)	7 430 tonn	57 %	63 %
Fersk, kjølt eller fryst krepsdyr (ex.0306)	2 650 tonn	100 %	76 %
Fisk, tilbreddt el konservert (ex.1604,)	16 230 tonn	73 %	69 %
Mel og pelleter av fisk til dyrefor (ex.2301)	28 000 tonn	1 %	0 %
Blomkal, kinakal og broccoli (ex.0704)	6 300 tonn ¹⁾	3 %	2 %
Plommer, moreller, kirsebær og jordbær (ex.0809, ex.0810)	3 170 tonn ²⁾	8 %	8 %
Fett og oljer fra fisk (tran mm) (ex.1504)	487 tonn	56 %	20 %
Fett, oljer, og animalske fettstoffer til dyrefor (ex.1504, ex.1516)	1 000 tonn	1 %	0 %
Animalske fettstoffer og oljer (ex.1516)	5 140 tonn	2 %	0 %
Margarin (ikke flytende) (ex.1517)	2 470 tonn	22 %	22 %
Sjokolade og andre næringsmidler m kakao (ex.1806)	5 500 tonn	50 %	37 %
Gjær, tilbreddt bakepulver (ex.2102)	150 tonn	67 %	17 %
Majones, remulade m.m (ex.2103)	130 tonn	100 %	0 %
Supper og buljonger (ex.2104)	390 tonn	100 %	100 %
Tilberette næringsmidler (ex.2106, 3202)	510 tonn	100 %	93 %
Øl, fremstil av malt (ex.2203)	4 800 hektoltr	50 %	³⁾
Etylalkohol, brennevin mm (ex.2207)	137 340 hektoltr	65 %	76 %
Tilberette produkter til dyrefor (ex.2309)	1 177 tonn	1 %	100 %
Røyketobakk (ex.2403)	370 tonn	15 %	4 %
Kjøtt, slakteavfall, skrotter av lam (ex.2100, 1601, 0204)	400 tonn	⁴⁾	6 %

1) I 2002 var kvoten på 6 000 tonn

2) I 2002 var kvoten på 2 700 tonn

3) Ingen kvote i 2003

4) Ingen kvote i 2002

8.2.1 Oversikt over kvoter inn til Norge

Innenfor rammen av importvernet administrerer Statens landbruksforvaltning om lag 45 importkvoter med reduserte tollsatser. Kvotene spenner over mange ulike produkttyper som islandshest, ulike typer kjøtt og kjøttprodukter, ost, egg, ulike typer frukt og grønnsaker, grønnsaksprodukter, frø og honning. Noen av disse kvotene er globale, dvs. at de er åpne for import fra alle land. I tillegg finnes det blant annet GSP-kvoter for import fra utviklingsland og bilaterale tollkvoter, det vil si kvoter fra et bestemt land eller grupper av land som følge av inngåtte frihandelsavtaler. Importkvotene er regulert gjennom internasjonale avtaler og de administreres

etter de forutsetninger som myndighetene har fastsatt i bestemmelser og forskrifter. De største tollkvotene kan deles inn i;

- Matkorn og råvarer til karbohydratkraftfôr (auksjon)
- Kvote for viltkjøtt (auksjon/søknad)
- Høykvoten fra EU med 35 000 tonn og 500 tonn fra andre land (søknad)
- EU-kvote for issalat (søknad)
- EU-kvote for egg, frø, kjøttprodukter, frukt og tørkede poteter (auksjon)
- Ostekvoten fra EU med 4 000 tonn og EFTA med 60 tonn (historisk)
- WTO-kvotene for kjøtt, egg, smør, epler, pærer og kål (auksjon)
- WTO-kvote for kjøtt og kjøttprodukter til messer og lignende (søknad)
- GSP- kvotene for hermetiske kjøttvarer med hermetiske grønnsaker (auksjon)
- Islandshest med 200 hester per år (søknad)

Tollkvotene åpner for import til reduserte tollsatser innenfor definerte mengder. WTO- kvotene har en toll på om lag 1/3 av ordinær toll. For de andre kvotene er det ingen eller svært lav toll. I forbindelse med den nye markedsordningen for korn som kom i 2001, er det også etablert importkvoter for korn. Fra og med år 2003 er det til sammen 60 importkvoter for landbruksvarer, hvorav 47 fordeles ved auksjon.

8.3 Norsk import/eksport mot tredjeland

Tollpreferanser til utviklingsland

Den gjeldende GATT/WTO-avtalen gir mulighet til å gi spesielle tollpreferanser til utviklingsland. Flertallet i Stortinget besluttet våren 1995 ved behandlingen av St. prp. nr. 59 (1994–95) «Om endringer i tollavgifter for landbruksvarer», at følgende tollpreferanser skulle gjelde for import fra 01.07.1995:

MUL (de 48 minst utviklede landene, i tillegg til Botswana og Namibia)

- generelt tollfritak med unntak for korn, mel og fôrstoffer
- for korn, mel og fôrstoffer; 30 % preferanse med indikative tak på 20 000 tonn proteinfôr, 75 000 tonn fôrkorn og 100 000 tonn matkorn.

Øvrige utviklingsland

- sensitive frukt og grønnsaker; 15 % tollpreferanse
- ikke sensitive varer (tropisk frukt og grønnsaker m.m.); tollfritak
- kjøtt og kjøttvarer, korn, mel og fôrstoffer; 10 % tollpreferanse.

Det var grunn til å regne med at virkningene for norsk jordbruk av disse tollpreferansene ville bli heller små. Dette fordi MUL-landene (samt Namibia og Botswana) har en begrenset eksportkapasitet og fordi preferansene for øvrig i stor

grad gjelder jordbruksprodukter som det blir produsert lite eller ingenting av i Norge. Noe usikkerhet var likevel knyttet til hvilket omfang tollfri import av storfekjøtt fra Botswana og Namibia kunne få. Interessen for import av storfekjøtt var stigende fra om lag 1 600 tonn i 1996 til 2 100 tonn i 1998, mens importen viste en svak nedgang til 2 000 tonn i 1999 og til knapt 1 900 tonn i 2000 (som utbeina vare). Importen kan dermed ikke sies å ha «tatt av». Dette hadde nok bl.a. sin årsak i at det ble oppdaget flere tilfeller av salmonellasmitte i kjøttpartier fra Namibia og Botswana i 1996 og senere.

Fra 01.01.2002 er det innført toll- og kvotefri markedsadgang for alle produkter fra MUL, bortsett fra for korn, mel og kraftfôr som kom med fra 01.07.2002. For sistnevnte er det innført et overvåkningssystem for import, samt en sikkerhetsmekanisme som kan utløses når markedsbalansen vurderes å være i fare. For Botswana og Namibia, som ikke er definert som MUL-land av FN, vil Norge opprettholde tollfritak på samme måte som for MUL-land, men der importen av storfekjøtt fortsatt skal kunne begrenses oppad til 2 700 tonn samlet for de to landene. Et vilkår for eksport til Norge er at kjøttet og kornet (samt ev. andre varer) oppfyller de hygieniske og sunnhetmessige kravene Norge stiller, noe som i praksis kan bli en hindring for mange av landene i lang tid. I 2002 var importen av storfekjøtt fra MUL-land (eller i praksis fra Namibia og Botswana) på 2 700 tonn og i 2003 på 2 500 tonn (som utbeina vare). Det er forventet en import på ca. 2 700 tonn storfekjøtt i 2004.

Det er uansett viktig å være klar over at dersom importen fra utviklingslandene skulle vise seg å få et omfang som norske myndigheter finner betenkelig ut i fra nasjonale hensyn, så kan Norge når som helst trekke tilbake (eller endre) de tollpreferansene som er gitt overfor utviklingslandene. Dette skyldes at dette er ensidige norske tiltak.

EU og andre store industrialiserte land har tilsvarende unilaterale ordninger av større eller mindre omfang. Ordningene er kritisert da de ikke gir tilstrekkelig forutsigbare rammer.

8.4 Handel i EU

8.4.1 Intra-EU handel

Handelen med mat og landbruksprodukter mellom EU-15 land i 2002 beløp seg til omtrent 1250 mrd. kroner (drøyt 150 mrd. €). Fordelingen av dette går fram av tabellen nedenfor.

Tabell 8.2 Internhandel av mat og jordbruksprodukter innen EU-15 i 2002, mrd. €

Land	Import	Eksport
Belgia	14	18
Danmark	4	6
Tyskland	29	21
Hellas	3	1
Spania	9	14
Frankrike	22	27
Irland	4	7
Italia	17	12
Luxembourg	1	1
Nederland	15	36
Østerrike	4	3
Portugal	3	1
Finland	2	0,5
Sverige	4	1
Storbritannia	22	10
Totalt	153	159

Vi ser at Tyskland har den største importen fra andre EU-land fulgt av Storbritannia og Frankrike. Nederland har størst eksport til andre EU-land fulgt av Frankrike og Tyskland. Storbritannia har størst importoverskudd i handelen med jordbruksprodukter mellom EU-land.

8.4.2 EUs handel med land utenfor EU

Tabell 8.3 viser at EU-15 samlet både importerte og eksporterte mat- og jordbruksprodukter for 62 mrd. € eller 465 mrd. kroner (kronekurs på 7,5 i 2002). Drøyt 70 % av handelen med mat og jordbruksprodukter i EU er altså internhandel. Tyskland er den største importøren fra land utenfor EU, fulgt av Nederland og Storbritannia. Frankrike er den største eksportøren av mat og jordbruksprodukter ut av EU.

Tabell 8.3 EUs handel med mat og jordbruksprodukter i 2002, mrd. €

Land	Import	Eksport
Belgia	5	3
Danmark	1	4
Tyskland	11	9
Hellas	1	1
Spania	5	4
Frankrike	6	12
Irland	1	2
Italia	7	7
Luxembourg	0	0
Nederland	11	10
Østerrike	1	1
Portugal	1	1
Finland	0	1
Sverige	1	1
Storbritannia	10	7
Totalt	62	62

I tabell 8.4 nedenfor kan en studere litt nærmere hvilke jordbruksprodukter som er de viktigste i handelen mellom EU-15 og andre land. Drikkevarer (vin) er i denne sammenhengen viktigst på eksportsiden mens frukt og nøtter har størst verdi på importsiden.

Cotonoe-avtalen avløste fra 2001 Lomé-avtalen fra 1975. Dette er en avtale om blant annet handelssamarbeid mellom EU og etter hvert 71 forskjellige land i Afrika, Karibien og Stillehavet (ACP-land). Det dreier seg stort sett om tidligere franske og britiske kolonier som har fått overført sitt spesielle forhold til en tidligere kolonimakt til EU som helhet. Mange av disse landene er av FN regnet blant verdens minst utviklede land.

Fordelene disse landene har hatt av avtaler med EU er avtakende fordi de generelle tollbeskyttelsene inn til EU er avtakende. Derfor er det lagt opp til nye forhandlinger i 2007 om regionaløkonomisk samarbeid med en gruppe av disse landene. Avtalen har også tidligere gitt noe større fordeler til de minst utviklede landene. Utover handelen med de minst utviklede landene er det egentlig bare 12 av disse landene EU importerer fra. Med unntak av kjerneproduktene i EUs landbrukspolitikk er importen uten toll og det er gitt importkonsesjoner for sukker (1 300 000 t/år), bananer (750 000 t/år), storfekjøtt (52 100 t/år), ris (139 000 t/år til halv toll), mais og noen hagebruksprodukter og tropiske frukter.

Fra 2001 har EU i hovedsak fjernet toll og kvoter for all import fra verdens 48 fattigste land (MUL-land). Dette gjelder ikke våpen, og i tillegg er det blant annet laget overgangsordninger for sukker, ris, og bananer.

I 1995 inngikk EU en egen samarbeidsavtale med Argentina, Brasil, Paraguay og Uruguay (Mercosur-land). Avtalen gjorde det lettere for disse landene å selge land-

bruksprodukter til EU, men det er fortsatt begrensninger for handelen med følgende produkter for EU slik som storfekjøtt, sukker, frukt og grønnsaker. Avtalen reforhandles nå.

I 1999 inngikk EU en handelsavtale med Sør-Afrika der det ble enighet om nesten full handelsliberalisering i løpet av 12 år.

I 2000 fikk landene på Balkan en frihandelsavtale med EU. Avtalen omfatter ikke fisk, storfekjøtt og vin. Særlig sukker er en viktig vare i avtalen.

EU (og EFTA, Romania og Bulgaria) er i ferd med å inngå avtale med en gruppe naboland rundt Middelhavet (Algerie, Egypt, Israel, Jordan, Libanon, Marokko, Palestinske territorier, Syria, Tunisia og Tyrkia). Disse statene selger betydelig mengder frukt og grønnsaker til EU, mens EU eksporterer korn, kjøtt og melk til dem (Agra Europe, 2004).

Tabell 8.4 EUs handel med mat og jordbruksprodukter i 2002, mrd. €

Produkt	CN kode	Import	Eksport
Levende dyr	01	0,8	0,9
Kjøtt	02	4	4
Melk, egg og honning	04	1	5
Andre produkter fra dyr	ex. 05	0,8	0,4
Levende planter og blomster	06	1	2
Spiselige grønnsaker mv.	07	3	2
Frukt og nøtter	08	9	2
Kaffe, te, krydder	09	3	0,9
Korn	10	3	2
Mølleprodukter, stivelse mv	11	0,1	2
Oljeholdige frø og frukter	12	6	1
Gummi, harpiks, safter og ekstrakter	13	0,4	0,6
Oljer og fettstoffer, spisefett og voks	15	3	3
Tilberedte produkter av kjøtt mv	ex. 16	0,7	0,5
Sukker og sukkerverer	17	2	2
Kakao	18	3	2
Produkter av korn, mel mv. Bakverk	ex. 19	0,6	4
Produkter av grønnsaker, frukter mv.	20	3	2
Forskjellige tilberedte næringsmidler	21	1	4
Drikkevarer, etylalkohol og eddik	22	4	13
Reststoffer og avfall fra næringsmiddelind.	ex. 23	6	2
Tobakk mv.	24	2	3
Andre landbruksprodukter (jf. Uruguayrunde)		5	5
Totalt		62	62

Kilde: CAP monitor

9 Støtte til landbruket

9.1 Generelt

I dette kapitlet skal vi se på støtteordninger til landbruket i Norge og EU. Vi vil fokusere på budsjettstøtte som i en eller annen form går direkte til produsent og på det totale volumet av slik støtte. Oversikten gis i hovedsak i form av tabeller hvor satser for støtten, betingelser og totale budsjettutgifter i 2004 kommer fram.

I denne forbindelsen er det verdt å merke seg at støtteordninger er i konstant endring. Spesielt gjelder dette EU som bl.a. innfører et nytt prinsipp for store deler av sin støtte fra 2005. I denne rapporten har vi fokusert på ordningene slik de praktiseres i 2004, men for endringer som er planlagt har vi lagt inn beskrivelser av hvordan de endrede ordningene vil fungere.

Vi vil gjøre oppmerksom på at dette kapitlet ikke er uttømmende i forhold til støtte som produsenten mottar. Utenom de direkte budsjettstøtteordningene vi tar for oss her, kommer annen type støtte som for eksempel skjermingsstøtte, forskning og støtte til organisasjoner. Det er også stor ulikhet i forhold til hvordan spørsmål som velferd og skatt behandles i de ulike landene. I Norge er velferd definert som en del av støtten over statsbudsjettet. Innad i EU er det ulikheter i hvordan landene behandler disse temaene.

9.2 EU

Som vi har sett i tidligere kapitler, er støtteordningene i EU bygd opp over lang tid, og de preges av de ulike faser i utviklingen av samarbeidet. Den totale pakken av

støtte som gjelder i 2004 er en kombinasjon av markedsstøtte, direkte støtte og støtte til bygdeutvikling. Innføringen av enkeltbrukstilskudd (SFP - Single Farm Payment) fra 2005 medfører ytterligere et element i støtteordningene under CAP. Vi behandler derfor denne endringen i et eget kapittel.

Tabell 9.1 viser hovedtallene i CAP fordelt på ordninger ut fra budsjettet i 2004. Vi ser at de totale utgiftene til CAP ligger på over 50 mrd. € og at støtten til plante- produkter, animalske produkter og bygdeutvikling utgjør hoveddelen av utgiftene. Under overskriftene «planteprodukter» og «animalske produkter» skjuler det seg både markedspristøtte og direkte støtte.

Tabell 9.1 CAP-budsjettet for 2004 i mill. €

Ordning	Bevilgninger 2004 i 1000 €
Administrative utgifter	143 266
Planteprodukter	27 537 400
Animalske produkter	12 717 500
Bygdeutvikling	10 093 244
SAPARD (program for søkerland)	225 200
Eksterne relasjoner	5 145
Revisjon av landbruksutgiftene	-361 725
Politikkstrategi og koordinering	99 000
Totalt	50 459 480

Kilde: EU-kommisjonen (2004).

Ut over de utgiftene som går over EU sitt budsjett, kan de enkelte medlemslandene bruke noe av egne midler til å støtte landbruket. tabell 9.2 viser medlemslandenes egne utgifter til landbrukssektoren i perioden fra 1992 til 2001. Tallene er basert på opplysninger fra EU-kommisjonen og er ikke fullstendig utfyllende i forhold til de utgifter medlemslandene har hatt.

Tabell 9.2 Medlemslandenes egne utgifter til landbruket. 1993-2001 i mill. €

	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Belgia	258	235	241	245	254	211	276	374	374
Danmark	227	179	274	248	245	229	240	287	215
Tyskland	4 110	4 135	2 676	2 245	1 810	1 590	1 814	1 808	1 599
Hellas	295	246	201	214	214	217	203	212	253
Spania	1 360	1 341	805	744	689	622	662	703	694
Frankrike	3 461	3 538	3 444	3 664	3 420	2 889	3 166	3 253	3 306
Irland	86	167	94	102	78	79	353	397	508
Italia	993	1 038	1 210	1 312	1 638	1 625	1 625	812	1 059
Luxemburg	31	33	28	32	32	32	34	35	35
Nederland	601	597	626	589	1 501	860	1 143	1 118	908
Østerrike	-	-	1 359	1 241	1 073	997	919	902	869
Portugal	214	210	132	159	308	303	304	310	310
Finland	-	-	2 248	1 547	1 515	1 522	1 341	1 347	1 465
Sverige	-	-	252	242	318	336	360	448	336
Storbritannia	937	873	701	1 611	1 600	1 235	1 149	1 154	1 036
Totalt	12 573	12 592	14 291	14 195	14 695	12 747	13 589	13 160	12 967

Kilde: Agra Europe (2004)

9.2.1 Markedsprisstøtte

Markedsprisstøtte har vært et sentralt element i EU sin politikk siden 1960-tallet, men den har i den senere tiden blitt mindre vektlagt som støtteform. Støtten skjer i form av intervensjon og eventuell lagring, destruksjon eller eksport av det oppkjøpte produktet. Tabell 9.3 gir en indikasjon på hvor store deler av EUs budsjett som brukes til denne støtten i dag gjennom hvor store utgifter de har budsjettert til dette formålet. Intervensjonen vil i alle tilfeller avhenge av markedssituasjonen, og det vil i mange tilfeller ikke være mulig å forhåndsbudsjettere slike forhold. I tillegg er EU, gjennom landbruksavtalen i WTO pålagt og begrense sin eksportstøtte. Tabellen gir derfor uttrykk for graden av planlagt intervensjon i enkelte sektorer.

Tabell 9.3 Markedsprisstøtte i EU

Sektor	Budsjett 2004 i 1000 €
Melk	
- intervensjon pa SMP, smør og oster	77 000
- eksportstøtte	1 731 000
- foredling	1 049 000
- skolemilk	86 000
Storfe og kalv - eksportstøtte	308 000
Svin - eksportstøtte	38 000
Egg - eksportstøtte	12 000
Fjørfe - eksportstøtte	106 000
Korn - eksportstøtte og lagring	181 000
Ris - eksportstøtte og lagring	66 000
Sukker - eksportstøtte	1 285 000
Frukt og grønt	
- eksportstøtte	39 000
- Kompensasjon for tilbaketrekking og oppkjøp	95 000
- fond for produsentorganisasjonene	405 000

Kilde: EU-kommisjonen (2004).

9.2.2 Direkte støtte

I den neste tabellen har vi gjennomgått de viktigste tilskuddene til produsent som finansieres over EUs budsjetter. Tilskuddene er ordnet per sektor, og tabellen inneholder både satser og de totale budsjettutgiftene til de enkelte ordningene.

Tabell 9.4 Støtteordninger i EU

Produkter	Sats	Betingelser og begrensninger	Budsjett 2004 i 1000 €
Storfe og kalv			
Ammekutliskudd	200 euro/dyr. Inntil 50 €/dyr.	Nasjonal støtte som i enkelte tilfeller kan dekkes av fellesbudsjettet.	1 972 000
Storrefremie	150 €/dyr for kastrede ungokser (x 2). 210 €/dyr for okser. 72,45 til 18,11 €/dyr avhengig av uke i sesongen.	Nasjonale kvoter for antall dyr. Begrenset til 90 dyr per driftsenhet innen hver aldersgruppe.	1 946 000
Sesongstøtte for slakt av kastrede ungokser	Inntil 100 €/dyr.	Støtte avhengig av dyretetthet. Maksimum 1,8 storfeenheter per hektar (hvor hanndyr og kviger mellom 6 og 24 måneder, sauer og geiter regnes om til stor- feenheter).	1 020 000
Ekstensiveringsstilskudd		Nasjonale kvoter for antall dyr.	1 750 000
Slaktestøtte			
- voksne	80 €/dyr		
- kalver	50 €/dyr		
Sau og geit			
Søyetilskudd	21 €/dyr	Nasjonale kvoter for antall dyr.	1 066 000
- søyer	16,8 €/dyr		
- hunngeiter	16,8 €/dyr		
- melkeprod. søyer	16,8 €/dyr		
Tilleggsstøtte i LFA	7 €/dyr		393 000
Olivenolje			
Produksjonsstøtte	1 322,50 €/tonn	Nasjonale kvoter for volum som kan støttes.	2 342 000

Tabell 9.4 fortsetter	Støtteordninger i EU	Betingelser og begrensninger	Budsjett 2004 i 1000 €
Produkter	Sats		
Melk			
Direkte støtte	8,15 €/tonn kvote i 2004. 16,31 €/tonn kvote i 2005. 24,49 €/tonn kvote fra 2006. I tillegg kan landene selv fordele en viss sum penger (begrenset) ut fra objektive kriterier.	Støtten skal frikobles innen 2007.	
Arealtilskudd			14 075 000
- Korn	63 €/tonn	Fordeles ut fra gjennomsnittsavling i en referanseperiode.	
- Oljefrø	63 €/tonn		
- Proteinplanter	63 €/tonn		
- Poteter til stivelse	63 €/tonn		
- Nøtter	120,75 €/ha		
Nordlig støtte	19 €/tonn	Kun i Sverige og Finland (nord for 62°).	1 999 000
Durumhvete			
Ris			
Arealtilskudd	971,73 til 1 329,27 €/ha i 2004. 411,75 til 563,25 €/ha i 2005.	Endring skyldes at resten av tilskuddet går inn i SFP.	109 000
Tørket for			386 000
- kunstig tørket	68,83 €/tonn	Nasjonale kvoter for volum som kan støttes. Satsene samles og reduseres gradvis til 8,24 €/tonn i 2008.	
- soltørket	38,40 €/tonn	Nasjonale kvoter for volum som kan støttes.	
Potet (til stivelse)	178,31 €/tonn	40 % skal inngå i frikoblet støtte fra 2005.	
Kilde: Agra Europe (2004) og EU-kommisjonen (2004).			

Tema: Hva innebærer en frikobling av direkte tilskudd for norsk landbruk?

Av Klaus Mittenzwei

I kjølvannet av EUs jordbruksreform fra juni 2003 og enigheten om en rammeavtale i de pågående forhandlingene i WTO om en videre liberalisering av handelen med matvarer, har bruken av såkalt «frikoblet støtte» eller «produksjonsuavhengige tilskudd» fått økt oppmerksomhet i den landbrukspolitiske debatten i Norge. I jordbruksoppgjøret i 2004 ble det avtalt å delvis frikoble ca. 3 mrd. kr. En stor del av arealstøtten skal gis som flatt arealtilskudd uansett region, bruksstørrelse og dyrket vekst.

EUs nye jordbruksreform: Innføring av frikoblet støtte

EUs jordbruksreform MTR («*Mid-term review*») fra juni 2003 innebærer innføringen av et enkeltbrukstilskudd. Tilskuddet beregnes i utgangspunktet for hvert enkelt bruk basert på hvor mye bruket fikk utbetalt i EUs areal- og dyrestøtte i 2000–2002. LFA-støtte, miljøstøtte og nasjonal støtte er unntatt. Beløpet blir delt på brukets areal og utbetalt som et flatt arealtilskudd. Dermed kan bruk i samme bygd kan få svært ulike støttesatser per daa. Derfor åpner EU for at støttesatsene også kan beregnes per region («regionsmodellen»). Det betyr at den samlede areal- og dyrestøtten som brukene i en region mottok i 2000–2002, deles på regionens jordbruksareal. Utformingen innebærer at bruk kan bli over- eller underkompensert i forhold til enkeltbruksmodellen. I tillegg åpner EU for at deler av den direkte støtten unntas frikoblingen. Dermed vil noe av den direkte støtten fortsatt kunne gis som koblete areal- og dyretilskudd.

Danmark har valgt regionsmodellen med hele Danmark som en region. Alle direkte tilskudd frikobles. Tyskland og England begynner med enkeltbruksmodellen og vil gradvis gå over til en regionsmodell. Finland og Sverige har valgt en såkalt «hybridmodell». Deler av tilskuddene til husdyr forblir koblet, mens resten av husdyrtilskuddene og arealstøtten frikobles på regionsnivå.

Et tankeeksperiment

Hva ville skje dersom Norge fulgte EUs eksempel og frikoble den direkte støtten til jordbruket? Dersom frikoblingen omfattet dagens produksjonstilskudd til husdyr og AK-tilskuddet samt driftstilskuddet i melkeproduksjonen (ca. 5,5 mrd. kr til sammen), ville dette utgjøre et flatt arealtilskudd på ca. 650 kr/daa jordbruksareal for hele Norge. Hvis en bruker en regionsmodell etter dagens AK-soner, ville satsene variere fra ca. 300 kr/daa på Østlandets flatbygder til ca. 900 kr/daa i AK-sone 5 (dvs. Sør-Norge unntatt Østlandets flatbygder, Jæren og Trøndelags flatbygder).

En såpass omfattende omlegging av virkemiddelbruken kan føre til betydelige endringer i jordbruket for å tilpasse seg de nye politiske rammebetingelsene. For å kunne si noe konkret om konsekvensene av en slik omlegging, må en gå nærmere inn på hva som egentlig menes med «frikobling». I sin mest ekstreme variant innebærer frikobling at det gis et tilskudd til alle bønder som er aktive på et bestemt tidspunkt og uavhengig av fremtidig produksjon. Utbetalingen av EUs nye enkeltbrukstilskudd er knyttet til miljøkrav og til at jordbruksarealet holdes i god hevd («*good agricultural conditions*»). Tilskuddet utbetales uavhengig av dyrket vekst. Dette perspektivet legges til grunn i det videre tankeeksperimentet.

Bondens tilpasning

I et kortsiktig perspektiv, der arbeids- og kapitalinnsats tas for gitt, vil det frikoblede tilskuddet ikke lenger påvirke bondens tilpasning fordi det gis vekstuavhengig. I forhold til dagens situasjon vil dette innebære en klar reduksjon av dekningsbidraget (dvs. markedsinntekter pluss koblet støtte fratrukket ikke-varige kostnader) i de aller fleste produksjoner. Reduksjonen vil være høyest for bruk som mottar en stor andel av inntekten gjennom direkte støtte og som har forholdsvis lite areal (f.eks. bruk med sau, geit eller ammekyr). Beregninger viser at dekningsbidraget i slike produksjoner kan bli negativt.

I et langsiktig perspektiv, der arbeid og kapital betraktes som variable innsatsfaktorer, påvirker de frikoblede tilskudd derimot bondens tilpasning, fordi de er knyttet til fortsatt jordbruksaktivitet. Beregninger viser da at selv produksjoner med negativt dekningsbidrag vil kunne oppnå en arbeidsfortjeneste som tilsvarende dagens nivå. Dette kan lede til den paradoksale situasjonen der bonden minimerer sitt driftsopplegg, men opprettholder jordbruksaktiviteten for å motta den frikoblede støtten. Da er vi ikke langt fra det noen kaller «museumsjordbruk». Et annet mulig scenario er at bonden velger å ekstensivere deler av jordbruksarealet for fortsatt å motta støtte, mens resten av arealet drives desto mer intensivt.

Frikoblingen av direkte tilskudd innebærer videre at markedsinntektene, og dermed prisen, i større grad enn før bestemmer dekningsbidraget. Dersom prisnivået i Norge skulle reduseres samtidig som direkte tilskudd frikobles, vil det bli enda vanskeligere å oppnå et positivt dekningsbidrag i mange produksjoner.

Virkninger på produksjonsvolum

En må regne med at den skisserte tilpasningen på enkeltbruksnivå betyr mest for bruk med grovfôrbasert husdyrproduksjon og for bruk med korn. For eksempel vil melkebruk ha mulighet til å endre gjødslingsnivået, førsammensetningen samt melkeytelsen. I de kraftfôrkrevende produksjonene som gris, egg og fjørfø, er det trolig færre muligheter til å endre driftssystemer i retning av ekstensivering.

Ser en på de enkelte produksjonene isolert sett, vil en omlegging av virkemiddelbruken i retning av frikoblet støtte derfor trolig føre til mindre konsekvenser for produksjonsomfanget av svinekjøtt, egg og fjørfekjøtt. Produksjonen av sauekjøtt vil derimot trolig gå tilbake fordi lønnsomheten blir betydelig svekket. Det er vanskeligst å spå utviklingen av produksjonen av storfekjøtt, fordi optimalt driftsopplegg for melkebruk er avhengig av brukets nåværende ressurser og mulig ressurstilgang (f.eks. mulighet for arealutvidelse, ledige fjøs plasser). De enkelte tilpasningene overlapper hverandre og har til dels motvirkende effekter.

Landbrukspolitiske konsekvenser

Frikoblet støtte synes å være et effektivt virkemiddel for å opprettholde inntektsnivået. Den distriktpolitiske effekten avhenger om det velges enkeltbruks- eller regionsmodell. Omfordelingseffekten vil være størst i en regionsmodell med få regioner. Tilskuddet vil bidra til å holde kulturlandskapet åpent, men landskapets utseende vil trolig endres fordi støtten endrer den relative lønnsomheten mellom produksjonene. Det kan også være vanskelig å legitimere bruk av frikoblet støtte overfor store deler av befolkningen. Det kan oppfattes som urettferdig å motta store beløp dersom det ikke er knyttet særlige krav i forhold til miljøgoder som f.eks. kulturlandskap.

9.2.3 Støtte til bygdeutvikling³³

Støtte til bygdeutvikling, herunder også miljøvirkemidler, har fått en stadig viktigere plass i CAP. Regulering 1257/1999 styrer nå bevilgningene på dette området, og denne reguleringen er i praksis en meny av program som de enkelte medlemsland kan velge blant. Kun miljødelen av virkemidlene er pålagt brukt. Utøvende ansvar for utvikling og gjennomføring av programmene ligger i utstrakt grad på nasjonalt og regionalt nivå. Finansieringen av disse ordningene er delt mellom EU og medlemslandene. For enkelte tiltak på landbruksområdet dekker EU fra og med 2005 inntil 85 % av utgiftene på de enkelte programmene i særskilte områder.

Ordningene på dette området er delt inn i syv kategorier av tiltak med eksempler på konkrete tiltak innen hver kategori:

- Modernisering av landbruket: investeringer i bygg og opplæring.
- Menneskelige ressurser: støtte til unge bønder og tidligpensjon for bønder.
- Less-favoured areas (LFA) - mindre begunstigede områder: støtte per hektar for å overvinne lokale naturlige, miljømessige eller klimatiske handikapp til landbruksproduksjon.
- Tiltak på landbruk og miljø: reduksjon av kjemikalieutslipp, øke bestanden av villdyr eller dyrevelferd.
- Foredling og markedsføring av landbruksprodukt: tilpasning til nye forbrukertrender, øke matvarekvaliteten og bruk av ny teknologi.
- Skogbruk: skogplanting og økning av den økologiske, økonomiske og sosiale verdien av eksisterende skog.
- Inntekt utenfor gården: turisme, håndverk utvikling av landsbyer, beskyttelse og konservering av lokal kulturarv.

De konkrete støtteordningene er også gjengitt i tabell 9.5 med satser og totalbudsjett for 2004.

Den største delen av denne typen støtte, Mål 1 regioner, går kun til spesielle regioner. Regioninndelingen er basert på generelle retningslinjer i EUs strukturfond, og for å kvalifisere til slik støtte må regionen ha BNP/capita som er lik eller mindre enn 75 % av EU-gjennomsnittet. I tillegg er de tynt befolkede regionene i det nordlige Sverige og Finland med, samt de fjerntliggende områdene i EU (de franske oversjøiske områdene, Kanariøyene, Azorene og Madeira).

LEADER+ (Liaisons Entre les Actions de Developpement Rurale) er et eget program som skal støtte innovative pilotprosjekter for integrert bygdeutvikling som ledes av lokale grupper og mellomstatlig samarbeid. Dette programmet dekker mer enn bare landbruket.

³³ Begrepet «bygdeutvikling» favner videre i EU enn i Norge, jf. fotnote i kap. 1.2.1

Tabell 9.5 Støtteordninger under bygdeutviklingsmidlene

Ordning	Støttesats	Budsjett 2004 i 1000 €
Etablererstøtte	25 000 € per bruker	103 000
Tidligpensjonering	15 000 € per bruker per ar i inntil 10 ar 3 500 € per arbeidstaker per ar i inntil 10 ar	223 000
LFA-støtte	Minimum 25 €/ha Maksimum 200 €/ha	846 000
Miljøstøtte	600 €/ha for arlige vekster 900 €/ha for flerarige vekster 450 €/ha for annen jordbenyttelse	2 007 000
Inntektskompensasjon for skog- plantning	Maksimum 725 €/ha for bønder/bondeorg. Maksimum 185 €/ha for andre	472 000
Tiltak for god skogpleie	Minimum 40 €/ha Maksimum 120 €/ha	
Opplæring		30 000
Støtte til foredling og Markedsføring		189 000
Skogbruk		472 000
Fremme utviklingen av bygdene		612 000
Annet		68 000
Mal 1 regioner		3 186 353
Spesielt program i Nord-Irland		9 280
LEADER+		361 111

Kilde: EU-kommisjonen (1999) og EU-kommisjonen (2004).

9.2.4 Enkeltbrukstilskudd

Gjennom MTR i juni 2003 ble det lagt opp til store endringer i måten EU distribuerer sine subsidier på. Enkeltbrukstilskudd (SFP) blir innført som et viktig prinsipp fra 1. januar 2005. Denne støtten går på tvers av ulike sektorer og den er uavhengig av hva produsenten velger å produsere. At støtten ikke er koblet opp mot faktisk produksjon kalles frikobling. Selv om støtten innføres 1. januar 2005, kan de enkelte land velge i utsette innføringen til 2007.

Støtten beregnes ut fra den faktiske støtten produksjonsenheten mottok i referanseperioden 2000–2002. Statene skal sette av 3% av sin nasjonale støtte til de som eventuelt falt utenfor systemet i referanseperioden. Det er nasjonale tak for hvor stor denne støtten kan være, jf. tabell 9.6. Medlemslandene kan imidlertid velge å bruke inntil 10 % av sitt nasjonale tak til andre former for utbetalinger hvor formålet er å beskytte miljøet eller forbedre kvaliteten og markedsføringen av landbruksprodukter.

Enkeltbrukstilskudd kan kun mottas dersom mottakeren fyller bestemte standarder til miljø, matvaresikkerhet, dyre- og plantehelse og dyrevelferd. Det er også et krav at jorda holdes i god jordbruks- og miljøforfatning. Oppfyllelsen av disse

standardene kalles «cross-compliance». Det er utformet en liste på 18 standarder som må oppfylles for å få utbetalt full støtte.

Det er medlemslandene selv som må utarbeide retningslinjer innenfor rammen som EU har satt for enkeltbrukstilskuddet. Medlemslandene kan velge om støtten regnes ut for hvert enkelt gårdsbruk («enkelbrukmodell»), eller om støtten gis som et regionalt gjennomsnitt basert på hvor mye støtte brukene i en region ville fått enkeltvis («regionsmodellen»). Statene kan velge å bare frikoble deler av enkelte av arealtilskuddene og støtten til sau og storfe. Uansett vil det være slik at noe av den nåværende direkte areal- og dyrestøtten fortsatt kan være koblet til løpende produksjon. Dette begrunnes blant annet med at det ellers vil kunne være fare for produksjonsnedgang i marginale områder.

Tabell 9.6 Nasjonale tak for utbetaling av enkeltbrukstilskudd i mill. €

Stat	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Belgia	408,0	408,0	525,0	525,0	525,0	525,0	525,0
Danmark	838,0	838,0	996,0	996,0	996,0	996,0	996,0
Estland	23,4	27,3	40,4	50,5	60,5	70,6	80,7
Finland	467,0	467,0	552,0	552,0	552,0	552,0	552,0
Frankrike	7 199,0	7 195,0	8 055,0	8 055,0	8 055,0	8 055,0	8 055,0
Hellas	837,9	834,0	856,0	856,0	856,0	856,0	856,0
Irland	1 131,0	1 131,0	1 317,0	1 317,0	1 317,0	1 317,0	1 317,0
Italia	2 539,0	2 530,0	2 882,0	2 882,0	2 882,0	2 882,0	2 882,0
Kypros	8,9	10,4	13,9	17,4	20,9	24,4	27,8
Latvia	33,9	39,6	55,6	69,5	83,4	97,3	111,2
Litauen	92,0	107,3	146,9	183,6	220,3	257,0	293,7
Luxemburg	26,0	26,0	35,0	35,0	35,0	35,0	35,0
Malta	0,67	0,78	1,59	1,99	2,38	2,78	3,18
Nederland	386,0	386,0	779,0	779,0	779,0	779,0	779,0
Polen	724,3	845,0	1 098,8	1 373,4	1 648,0	1 922,5	2 197,1
Portugal	450,0	450,0	516,0	516,0	516,0	516,0	516,0
Slovakia	97,6	113,6	144,5	180,5	216,6	252,6	288,6
Slovenia	35,3	41,4	55,5	69,4	83,3	97,2	111,0
Spania	3 207,0	3 203,0	3 401,0	3 401,0	3 401,0	3 401,0	3 401,0
Storbritannia	3 350,0	3 350,0	3 868,0	3 868,0	3 868,0	3 868,0	3 868,0
Sverige	612,0	612,0	729,0	729,0	729,0	729,0	729,0
Tsjekkia	227,9	265,7	342,4	427,8	513,2	598,5	683,9
Tyskland	4 479,0	4 479,0	5 468,0	5 468,0	5 468,0	5 468,0	5 468,0
Ungarn	350,8	408,7	495,1	618,5	741,9	865,2	988,6
Østerrike	613,0	613,0	711,0	711,0	711,0	711,0	711,0
Total	30 141,8	30 387,8	35 091,7	35 690,6	36 289,5	36 888,1	37 486,8

Kilde: Agra europe (2004) .

Et annet moment som berører den totale støtten til landbruket i MTR er det som kalles modulering («modulation»). Hensikten med denne ordningen er å styrke bygdeutviklingstiltakene. Dette skal skje gjennom at både enkeltbrukstilskuddet og den gjenværende direkte støtten reduseres for store bruk og overføres til et eget fond som administreres under bygdeutviklingstiltakene. På denne måten overfører en midler fra CAPs første pilar til den andre. De årlige reduksjonsratene i støtten er 3 % i 2005, 4 % i 2006 og 5 % fra og med 2007.

9.3 Norge

Tabell 9.7 viser de totale utgiftene til Landbruksdepartementet over statsbudsjettet. I tillegg til utgiftene kommer det et inntektskapittel, for eksempel i forhold til Mattilsynet, på noe over 1 mrd. kr.

Tabell 9.7 Budsjettutgiftene for landbruksdepartementet i 2004

Kap.	Benevnelse	Budsjett i tusen kr
	Mat- og landbruksforvaltning m.m.	
1100	Landbruksdepartementet	117 048
	<i>Sum kategori 15.00</i>	<i>117 048</i>
	Matvaresikkerhet, matvarekvalitet, dyrehelse og plantehelse	
1112	Forvaltningsstøtte, utviklingsoppgaver og kunnskapsutvikling m.m.	117 425
1115	Mattilsynet	1 098 348
	<i>Sum kategori 15.10</i>	<i>1 215 773</i>
1137	Forskning og utvikling	309 108
	<i>Sum kategori 15.20</i>	<i>309 108</i>
	Ressursforvaltning, næringsutvikling og verdiskaping	
1138	Støtte til organisasjoner	13 600
1139	Genressurser, miljø- og ressursregistreringer	23 496
1141	Kjøp av forvaltningsstøtte innen miljø- og næringstiltak i landbruket	32 855
1143	Statens landbruksforvaltning	314 701
1144	Ressursforvaltning og miljøtiltak i landbruket	10 313
1145	Jordskifterettene	145 583
1146	Norsk institutt for jord- og skogkartlegging	62 793
1147	Reindriftsforvaltninga	52 797
1148	Naturskade - erstatninger og sikring	96 089
1149	Verdiskapings- og utviklingstiltak i landbruket	341 066
1150	Til gjennomføring av jordbruksavtalen m.m.	11 183 949
1151	Til gjennomføring av reindriftsavtalen	95 000
1161	Statskog SF – forvaltningsdrift	24 075
	<i>Sum kategori 15.30</i>	<i>12 396 317</i>
	Sum utgifter	14 038 246

Kilde: Landbruksdepartementet (2003).

I Norge er støtten til produsentene fordelt på ulike ordninger og finansieringsmåter. Vi vil her gå gjennom markedsreguleringen, støtte mer eller mindre direkte til produsent og velferdsordninger.

9.3.1 Markedsregulering

Markedsreguleringen i Norge er spesiell i den forstand at det er produsentene som har ansvaret for eventuell overproduksjon og at det er de som finansierer reguleringen gjennom innbetaling av omsetningsavgifter. Dette elementet kan derfor ikke regnes som støtte i klassisk forstand, men vi har tatt det med som et sammenligningsgrunnlag i forhold til systemet i EU som er basert på finansiering fra myndighetene.

I tabell 9.8 viser vi innkrevingen av omsetningsavgift og bevilgningene til markedsregulering per sektor i 2003. Det er viktig å påpeke at omsetningsavgiftene og behovet for bevilgninger varierer mye fra år til år ut fra den konkrete markedssituasjonen.

Tabell 9.8 Omsetningsavgift og bruken av midlene fordelt på sektorer i 2003. I 1 000 kr

	Innkrevd omsetningsavgift	Bevilgninger
Melk	121 185	183 483
Kjøtt	105 970	166 670
Fjørfe	20 279	28 765
Egg	33 465	24 017
Hagebruk/potet	13 900	11 211
Pelsdyr	3 761	4 150
Korn	11 938	7 951
Totalt	310 498	426 247

Kilde: Omsetningsradet (2004)

9.3.2 Støtte til produsent

I den neste tabellen har vi gjennomgått de viktigste tilskuddene til produsent som finansieres over statsbudsjettet. Tilskuddene er ordnet per sektor, og tabellen inneholder både satser og de totale budsjettutgiftene til de enkelte ordningene.

Tabell 9.9 Støtteordninger i Norge. 2004

Ordning	Sats	Betingelser og begrensninger	Budsjett 2004 i tusen kr
Tilskudd til norsk ull	32,00 kr/kg	Tilskuddet varierer med kvaliteten.	163 200
Melk			
Pristilskudd melk			36 300
- Grunntilskudd geitmelk	1,588 kr/liter		454 200
- Distriktstilskudd melk	0,08 til 1,68 kr/liter	Landet er delt i 10 soner.	
Driftstilskudd melk			
- Enkelbruk og samdrifter			1 164 100
- Ammekyr		Avhengig av region, antall dyr og antall medl. i samdrifter.	36 900
Areal- og kulturlandskapstilskudd			3 033 059
Kulturlandskapstilskudd	200 kr/daa		
Arealtilskudd			
- grovfor	0 til 257 kr/daa	Avhengig av sone (7 soner) og størrelse på garden.	
- korn	78 til 220 kr/daa	Avhengig av sone (7 soner).	
- potet	50 til 900 kr/daa	Avhengig av sone (7 soner).	
- grønnsaker	0 til 1 500 kr/daa	Avhengig av sone (7 soner) og størrelse på garden.	
- frukt og bær	0 til 1 100 kr/daa	Avhengig av sone (7 soner) og størrelse på garden.	21 000
Tilskudd til seterdrift			27 901
Tilskudd til brattlendte bruk			10 000
Tilskudd til dyrking av for i fjellet			160 000
Tilskudd til endra jordarbeiding			
Distrikts- og kvalitetstilskudd på frukt, bær og grønnsaker			
- DK-tilskudd frukt, bær og grønt	0 til 4,17 kr/kg evt. stk	Avhengig av vekst og arealsone.	47 000
- potet i Nord Norge	1,00 kr/kg		2 500

Tabell 9.9 fortsetter Støtteordninger i Norge. 2004

Ordning	Sats	Betingelser og begrensninger	Budsjett 2004 i tusen kr
Kjøtt			
Grunntilskudd kjøtt			104 000
- sau	3,81 kr/kg		
- geit	5,15 kr/kg		
Distriktstilskudd kjøtt			507 000
- distriktstilskudd i soner	4,05 til 11,10 kr/kg	Landet er delt i 5 soner.	
- sau	12,50 til 13,00 kr/kg	Kun i 2 soner.	
- gris	0,54 til 5,40 kr/kg	Kun i enkelte regioner.	
- kylling og kalkun	0,20 kr/kg	Kun Vestlandet og Trøndelag.	
Produksjonstilskudd husdyr			2 053 025
- Kombinert melk og ammeku	430 til 3 020 kr/dyr	Avhengig av antall dyr.	
- Storfe	795 kr/dyr	Forutsatt under 250 dyr.	
- Melkegeit	525 til 1 018 kr/dyr	Avhengig av antall dyr.	
- Ammeku – spesialisert	430 til 3 020 kr/dyr	Avhengig av antall dyr.	
- Sau og ammegeit	0 til 570 kr/dyr	Avhengig av antall dyr.	
- Avlsgris	600 til 890 kr/dyr	Avhengig av region og antall dyr.	
- Slaktegris	28 kr/dyr	Forutsatt under 1 400 dyr.	
- Verpehøner	12 til 26 kr/dyr	Avhengig av region og antall dyr.	
- Hest	0 til 1 000 kr/dyr	Avhengig av alder.	
- Lammelakt	0 til 123 kr/dyr	Avhengig av slaktekvalitet.	233 000
Dyr på utmarksbeite			
- kyr, storfe og hest	250 kr/dyr		
- Sau, lam og geit	84 kr/dyr		
Distriktstilskudd egg			4 500
- Vestlandet/Trøndelag	0,40 kr/kg		
- Nord Norge	1,00 kr/kg		
Tilskudd til økologisk landbruk		Til omlegging, areal og husdyr	74 700

I forbindelse med jordbruksoppgjøret 2002 ble det vedtatt å bruke skattelette som et nytt element i landbrukspolitikken, slik at det ved skatteberegningen ble innført et flatt inntektsfradrag i inntekten fra jord- og hagebruk. Denne ordningen er videreført og senere utvidet til også å omfatte en inntektsavhengig del. For inntektsåret 2003 besto inntektsfradraget av en flat basisdel på 36 000 kroner per driftsenhet og et tilleggfradrag på 19 % av jordbruksinntekten mellom 36 000 og 170 211 kroner slik at samlet maksimalt inntektsfradrag var 61 500 kroner. Reglene for 2003 er videreført til å gjelde også for 2004. Fra og med 2004 er grunnlaget for jordbruksfradraget utvidet til også å omfatte produksjon av biobrensel basert på trevirke slik at deler av inntekten fra skogbruksvirksomheten valgfritt kan overføres til jordbruket etter nærmere retningslinjer.

Også i Norge kan en få støtte til investeringer. Støtte til investeringstiltak fra Landbrukets utviklingsfond (LUF) har de senere årene i økende grad blitt gitt til tiltak for å få i gang ny næringsvirksomhet i tillegg til tradisjonell landbruksdrift på bygdene, og i mindre grad enn tidligere til investeringstiltak innen tradisjonell landbruksproduksjon. LUF gir også investeringsstøtte til en del miljøtiltak. Investerings-tilskudd og rentefrie investeringslån over jordbruksavtalen er ofte omtalt som Bygdeutviklingsmidler (BU-midler).

Det ble opprettet et femårig verdiskapningsprogram for norsk matproduksjon som følge av jordbruksoppgjøret 2000. Innvilgingsramme for verdiskapningsprogrammet var 50 mill. kroner i 2001, mens den for 2002 var satt til 90 mill. kroner. Som følge av jordbruksoppgjøret 2003, ble bevilgingen til verdiskapningsprogrammet flyttet ut av jordbruksavtalen. Det er oppnevnt nytt styre for fase II av programmet (2003–2005), som skal arbeide strategisk med å utvikle programmet. Viktige områder for programmet vil være nyskappings- og bedriftsutviklingsprosjekter, mobiliseringstiltak og satsing på markedskanaler.

9.3.3 Velferdstiltak

I Norge blir også en rekke velferdstiltak finansiert over statsbudsjettet som et resultat av forhandlingene om jordbruksavtalen. Oversikt over disse tiltakene finnes i tabell 9.10.

Tabell 9.10 Velferdstiltak over statsbudsjettet i 2004, i 1 000 kr

Ordning	Betingelser	Budsjett 2004
Tilskudd til avløsning for ferie/fritid	Satser per dyr begrenset til maksimalt 48 500 kr per bruk.	1 054 819
Tilskudd til avløsning for sykdom m.m.	Maksimale dagsatser beregnes.	173 099
Medlemsavgift i folketrygden	Finansierer differansen i avgiftssats mellom selvstendig næringsdrivende og lønsmottakere.	130 800
Tilskudd til sykepengeordningen i jordbruket	Kollektiv innbetaling av tilleggspremien for økning av sykepengene fra 65 til 100 % for sykdom utover 14 dager.	88 000
Andre velferdstiltak	Tilskudd til landbruksvikarordningen, administrasjonstilskudd til avløserlag og tilskudd til landbrukshelsa.	45 000
Tidligpensjonsordning for jordbrukere		124 935
Totalt		1 633 354

Kilde: Landbruksdepartementet (2003).

9.4 Oppsummering

Denne oversikten viser at både Norge og EU har mange og til dels komplekse støtteordninger. Vi kan oppsummere med noen korte punkter:

- **Marked.** Begge har en form for markedsstøtte/markedsregulering. Forskjellen er at den i Norge finansieres av produsentene og at den i EU finansieres av myndighetene. Videre er systemet i EU designet for gripe inn ved et prisfall, mens det i Norge er basert på at markedsregulatorer griper inn i markedet for å kunne ta ut en målpris.
- **Direkte støtte.** Begge bruker slik form for støtte. I Norge skal støtten kompensere for ulemper i naturlige forhold, og den er derfor differensiert i forhold til regioner. I EU skal støtten kompensere for prisreduksjoner og satsene er ikke differensiert i forhold til regioner. EU vil fra 2005 imidlertid basere seg i mye større grad på at støtten skal være frikoblet fra produksjonen via innføringen av et enkeltbrukstilskudd.
- **Bygdeutvikling.** Begge baserer seg på egne ordninger for bygdeutvikling som gjerne går ut over det å støtte landbruket spesielt.
- **Velferd og skatt.** Her finner vi den største variasjonen mellom Norge og EU, men også mellom EUs egne medlemsland. På disse områdene har de enkelte medlemslandene sine egne ordninger.

10 Forholdet til internasjonale avtaler og organisasjoner

De 15 tidligere EU-medlemmene og Norge er alle medlemmer av Organisasjonen for samarbeid og utvikling (OECD). Av de 10 nye landene som ble EU-medlemmer fra 1. mai 2004, er Tsjekkia, Slovakia og Ungarn medlemmer av OECD. Organisasjonen har som formål å bidra til demokrati og friere verdenshandel. Innen jordbruks-, mat- og fiskeriområdet tilbyr OECD informasjon, analyser og praktiske råd vedrørende muligheter for å reformere og utvikle politikk for en friere handel. OECD fungerer bl.a. som et forum der medlemslandene jevnlig diskuterer spørsmål relatert til jordbruket. I denne sammenheng utfører OECD hvert år beregninger av støtten til jordbrukssektoren i medlemslandene. Disse beregningene, også kalt PSE-beregningene, måler hvor mye næringsstøtten (næringsoverføringene) utgjør av total produksjonsverdi (inkl. budsjettstøtte). I dette kapitlet presenteres disse beregningene for Norge og for EU.

Norge og medlemslandene i EU (samt EU³⁴ selv) er alle medlemmer av Verdens handelsorganisasjon (WTO). Denne organisasjonen arbeider for å heve velferden til innbyggerne i medlemslandene ved å fremme økonomisk vekst gjennom en friere handel basert på framforhandlede avtaler mellom medlemslandene. Medlemslandene i WTO har som resultat av Uruguay-runden, bl.a. inngått en landbruksavtale der landene har forpliktet seg til å gjennomføre nærmere fastsatte reduksjoner i støtte og vern av landbruket. I dette kapitlet skal vi se nærmere på de forpliktelser som gjelder for Norge og EU på landbruksområdet og hvordan den faktiske situasjonene vedrørende disse forpliktelsene er i henholdsvis Norge og EU.

³⁴ Strengt tatt er det European Communities (EC) som er medlem i WTO og ikke EU, men vi har her likevel valgt å benytte benevnelsen EU.

10.1 OECDs støtteberegninger for jordbruket

De beregnede totaloverføringene til jordbrukssektoren som helhet, som benevnes *Agricultural Support Estimate (ASE)*, utgjøres av summen av overføringene til produsentene, benevnt *Producer Support Estimate (PSE)*, samt budsjettutgiftene til institusjoner som utfører tjenesteproduksjon (forskning og utvikling, utdanning, tilsyn, veterinærtjenester, osv.) rettet mot jordbruket, benevnt *General Services Support Estimate (GSSE)*. Eventuelle forbrukersubsidier og rentestøtte på lån inngår også i beregningen av ASE.

I tillegg til de relativt lett målbare størrelsene som støtte via importvernet og tilskudd bevilget over budsjettene, er beregningene lagt opp til å gi et totalmål for støtte hvor også mer indirekte støtteformer tas med. I prinsippet skal for eksempel skatte- og avgiftslettelse tas med. Slike (indirekte) støtteformer kan bety relativt mye i enkelte land, selv om de kan være vanskelige å måle. For Norges del er avgiftsfritak på diesel et eksempel på avgiftslettelse som inkluderes i beregningene. Avgifter på kunstgjødsel (opphevet fra 2000) og plantevernmidler trekkes imidlertid ikke ifra. Bakgrunnen for det er at dette er avgifter rettet mot bruken, men ikke bruket, av slike midler.

PSE/ASE er definert som verdien av alle overføringer fra skattebetalerne og konsumentene som følger av politiske tiltak for jordbruket, i forhold til en situasjon hvor jordbruket kun var underlagt generelle politiske rammevilkår. For sammenlikning mellom land oppgis gjerne PSE/ASE i prosent av den totale produksjonsverdien i jordbruket.

De produktene som det gjøres særskilte beregninger for, er hvete, fôrkorn, ris, soyabønner, andre oljevekster, sukker, melk, storfekjøtt, svinekjøtt, sauekjøtt, fjørfekjøtt, ull og egg. Det gjøres et beregningsmessig tillegg for verdien av ikke PSE-beregnete produkter, hovedsakelig produkter innen grøntsektoren, dvs. poteter, frukt, bær og grønnsaker.

10.1.1 Oppbygging av beregningene

Skjematisk er beregningene av PSE og ASE oppbygd slik:

Skjermingsstøtte (fratrasket fôravgifter og omsetningsavgift)
+ budsjettstøtte
= PSE (Producer Support Estimate)
+ GSSE (General Services Support Estimate)
+ forbrukersubsidier
= ASE (Agricultural Support Estimate)

Skjermingsstøtte

Skjermingsstøtten er definert som forskjellen mellom innenlandsk produsentpris og referanseprisen multiplisert med produsert mengde. Produsentpris er fratrukket eventuelle pristilskudd. Referanseprisen skal gi uttrykk for aktuell importpris og være konsistent til referanseprisen som er nyttet for andre land. Skjermingsstøtten er fratrukket omsetningsavgifter og fôravgifter. Fôravgiftene som trekkes i fra er avgifter

på innenlandsk produsert korn til fôr. Avgiftene for norskprodusert korn, dvs. forskjellen mellom norsk pris og verdensmarkedets pris, kan betraktes som en overføring fra husdyrproduksjonen til kornproduksjonen. Denne delen er «belastet» kornproduksjonen i form av skjermingsstøtte tidligere i beregningen. Avgiften trekkes altså fra for å unngå en dobbelføring. Tidligere ble også avgiftene/tollen på importerte fôrstoffer og andre innenlandske fôrstoffer, hovedsakelig basert på fiskeråstoffer, trukket ifra, men dette gjøres ikke lenger. Skjermingsstøtten beregnes for hvert aktuelt produkt og summeres opp til en total skjermingsstøtte.

I beregningene for Norge benyttes EU-priser for hvete, bygg og havre, utbetalingsprisen for melk på New Zealand og EUs eksportpriser for storfe, svin, sau og fjørfeprodukter. Når det gjelder prisen på melk, er denne felles for alle land. Referanseprisene er oppgitt i utenlandske valutaer, men er omregnet til norske kroner i beregningene.

For hvert beregningsår nyttes referansepriser tilhørende beregningsåret. Referanseprisene varierer over tid og endringer i (fallende/økt) referansepris vil gi endringer i (økt/fallende) skjermingsstøtte, og dermed PSE/ASE, ved uendret virkemiddelbruk innenlands. Tilsvarende gjelder for valutakurssvingninger. Økt produksjon gitt uendrede priser, vil gi økt skjermingsstøtte (økt PSE/ASE) og motsatt.

Den totale PSE/ASE, slik den framkommer i OECD-beregningene, vil dermed kunne variere fra år til år, også ved uendret virkemiddelbruk. Slike forhold kan forklare en del av de årlige endringene i PSE/ASE.

Budsjettstøtte

Budsjettstøtten, dvs. ulike typer tilskudd som stort sett bevilges over kapittel 1150 i Landbruksdepartementets budsjett til gjennomføring av jordbruksavtalene, inntektsføres under PSE-delen. Det er kun tilskudd som anses å omfatte jordbruket som blir inntektsført. For Landbrukets Utviklingsfond (LUF) er det for eksempel kun bevilgninger til tradisjonelt landbruk som inntektsføres, bevilgninger til skogformål og bygdeutvikling holdes utenom.

GSSE, generelle tjenester rettet mot jordbruket

General Services Support Estimate (GSSE) omfatter bevilgninger som ikke vurderes å ha inntektseffekt på produsentnivå, dvs. PSE-delen av beregningene, men som er en del av den mer generelle tjenesteproduksjonen rettet mot jordbruksnæringen og som derfor inngår i beregningen av totaloverføringene til jordbrukssektoren (ASE). Elementer som omfattes av denne delen er forskning og utvikling, utdanning (landbruksskoler), diverse tilsyns- og kontrollvirksomheter, jordskifteverk og jordkartlegging. Midler til markedsregulering og beredskapslagre inngår også.

Annen støtte

Eventuell rentestøtte og forbrukersubsidier legges til beregningene for å komme fram til jordbrukets totalstøtte (ASE). Rentestøtten, som beregnes som differansen mellom den gjennomsnittlige rentesatsen (rentebeløpet) jordbrukerne betaler på den lånte kapital og markedsrenten, legges til PSE-delen av beregningene. Rentestøtten

består for tiden hovedsakelig av det rentefrie investeringslånet gjennom LUF. Etter 1. juli 1993 har det ikke vært gitt forbrukersubsidier på jordbruksprodukter. Momskompensasjonen på en del matvarer som ble innført fra samme tidspunkt, men opphevet fra og med 1. juli 1996, har ikke vært inkludert i beregningene.

10.1.2 OECDs beregninger for Norge og for EU

I tabell 10.1 er utviklingen i støtten til produsentene (bøndene) målt som prosent PSE, satt opp for EU og Norge samt for OECD-landene samlet. Det framgår av tabellen at prosent PSE har vært ganske stabil både for EU og Norge i perioden 1986-88 til 2001–2003, mens det har vært en nedgang for OECD samlet. I tillegg viser tabellen at prosent PSE er mye høyere i Norge enn i EU, med henholdsvis 71 % og 35 % i perioden 2001–2003. Støtten til produsentene i Norge målt som prosent PSE, ligger mer enn dobbelt så høyt som OECD-gjennomsnittet. Ifølge OECD (2004b) er støtten i Norge høy for alle jordbruksvaregrupper. Høyest prosent PSE i Norge i 2003 var det for storfekjøtt med 84 %, melk med 78 %, ull med 72 %, korn utenom hvete med 71 %, fjørfekjøtt med 69, hvete med 68 %, sauekjøtt med 66 % og svinekjøtt med 63 %. Egg har en betydelig lavere prosent PSE med 37 %.

Støtten til produsentene (prosent PSE) i EU har gått ned fra 39 % i 1986–1988 til 35 % i perioden 2001–2003 viser tabell 10.1. I 2003 kom støtten opp i 37 % hovedsakelig på grunn av lavere importpriser som følge av depresiering av euro overfor amerikanske dollar. Variasjonen i støttenivå for ulike varegrupper har økt mellom 1986–1988 til 2001–2003, og den varierer mellom 15 og 75 % (OECD, 2004b). Prosent PSE i EU i 2003 var høyest for storfekjøtt med 77 %, sukker med 63 %, sauekjøtt med 58 %, melk med 51 % og hvete med 41 %, mens den var svært lav for egg med 2 %.

Tabell 10.1 Utviklingen i prosent PSE for EU, Norge og for OECD-landene samlet

Land	1986–88	2001–03	2001	2002	2003 ¹
EU ²	39	35	34	35	37
Norge	70	71	68	73	72
OECD	37	31	31	31	32

1) Foreløpige tall

2) EU-12 til og med 1994, EU-15 etter 1995

3) Gjelder arene 1991–1993

Kilde: OECD (2004a)

I tabell 10.2 er hovedtallene for OECDs beregninger for Norge gjengitt mer i detalj for årene 1999, 2000, 2001, 2002 og 2003. Tabell 10.2 viser at PSE først gikk ned fra 9,3 mrd. kroner i 1999 til 8 mrd. kroner i 2000, for så å øke igjen til 10,1 mrd. kroner i 2003. Målt som prosent PSE, var det først en nedgang fra 72 % i 1999 til 68 % i 2000 og 2002, deretter var det en økning til 73 % i 2002 og en liten nedgang til 72 % i 2003.

Ifølge OECD (2004b) har den andelen summen av skjermingsstøtten og støtte utbetalt til innsatsfaktorer eller produkt utgjør av PSE, gått ned fra nesten 90 % i 1986–1988 til 76 % i 2001–2003. Produsentprisene i 2001–2003 var nesten tre ganger høyere enn på verdensmarkedet, mens de i perioden 1986–1988 var fire ganger så høye. Reduksjonen i de mest handelsvridende formene for støtte har blitt kompensert gjennom økning i arealstøtte og dyrestøtte.

Generelle tjenester rettet mot landbruket (GSSE) økte fra 1986–1988 til 2001–2003 fra 4 % til 6 % av samlet støtte (ASE) i Norge. ASE representerte 1,5 % av bruttonasjonalproduktet i 2001–2003 mot 3 % i 1986–1988.

Tabell 10.2 OECDs beregninger for overføringer til jordbruket i Norge. Mill. kroner

	1999	2000	2001	2002	2003
Total produksjonsverdi	28 645	28 499	28 847	29 286	29 307
PSE					
–skjermingsstøtte	9 331	8 043	8 399	9 774	10 140
–budsjettstøtte ¹	11 185	11 326	11 191	11 638	11 081
Sum	20 516	19 369	19 590	21 412	21 221
<i>PSE i prosent</i>	<i>72</i>	<i>68</i>	<i>68</i>	<i>73</i>	<i>72</i>
+ GSSE	1 301	2 019	1 296	1 548	1 465
+ Ev. forbrukersubsidier og rentestøtte til bønder	541	608	557	483	518
= Sum ASE	22 358	21 996	21 444	23 443	23 204

Kilde: OECD (2004a)

OECD (2004b) omtaler introduksjonen av en flat utbetaling på 200 kr/dekar til alle bønder for deres bidrag til kulturlandskapet som den viktigste endringen i norsk landbrukspolitik i 2003. Dessuten nevnes det at det ble introdusert større fleksibilitet i melkekvotemarkedet, og at maksimum kvote per bruk ble økt.

OECD (2004b) rapporterer om en viss framgang i det å redusere de mest produksjonsdrivende og handelsvridende støtteformene i Norge gjennom en vridning over mot mer målrettede virkemidler. Det blir likevel påpekt at det samlede støttenivået i Norge fortsatt er svært høyt, og at andelen av de mest produksjonsdrivende og handelsvridende støtteformene er betydelige. Ytterligere tiltak for å redusere begge er derfor påkrevet for å nå de langsiktig reformmålene, hevder OECD (2004b).

Tabell 10.3 OECDs beregninger for overføringer til jordbruket i EU. Mill. €

	1999	2000	2001	2002	2003
Total produksjonsverdi	272 502	281 890	293 288	286 040	289 111
PSE					
–skjermingsstøtte	69 852	56 768	55 150	58 231	61 552
–budsjettstøtte ¹	38 251	40 324	44 145	42 346	46 081
Sum	108 103	97 092	99 295	100 577	108 251
<i>PSE i prosent</i>	<i>40</i>	<i>34</i>	<i>34</i>	<i>35</i>	<i>37</i>
+ GSSE	9 753	8 793	9 216	9 338	9 675
+ Ev. forbrukersubsidier og rentestøtte til bønder	3975	3919	3676	3645	3964
= Sum ASE	121 831	109 804	112 187	113 560	121 890

Kilde: OECD (2004b)

I tabell 10.3 er OECDs mer detaljerte beregninger for overføringer til jordbruket for EU sett opp. Støtten til jordbruket mål ved PSE gikk opp fra 272 502 mill. € i 1999 til 293 288 mill. € i 2001 for så å gå litt ned igjen til 289 111 mill. € i 2003. Prosent PSE gikk ned fra 40 % i 1999 til 34 % i 2001 og 2002 for å gå litt opp igjen til 37 % i 2003. Ifølge OECD (2004b) har den andelen summen av skjermingsstøtten og støtte utbetalt til innsatsfaktorer eller produkt utgjør av PSE gått ned fra 96 % i 1986–1988 til 69 % i 2001–2003. De priser produsentene fikk i 2001–2003 var 34 % høyere enn på verdensmarkedet, mens produsentprisene var hele 72 % høyere i 1986–1988. I denne perioden har det vært en markert vridning av støtte fra markedsprisstøtte til utbetalinger basert på tilplantet areal eller antall dyr.

Generelle tjenester rettet mot jordbruket (GSSE) har gått ned fra 9,6 % av samlet støtte (ASE) i 1986–1988 til 8,1 % i 2001–2003 i EU. ASE som prosent av bruttonasjonalprodukt har blitt halvert siden 1986–1988 til 1,3 % i 2001–2003.

Den viktigste politikktutviklingen i EU i 2003 var ifølge OECD (2004b) reformen av den felles landbrukspolitikken i EU (CAP). Det viktigste elementet i reformen er introduksjonen av et produksjonsuavhengig enkeltbrukstilskudd som erstatning for deler av eller hele areal- og dyrestøtten basert på en historisk referanseperiode. I tillegg ble bygdeutviklingstiltakene styrket, bl.a. gjennom overføring av midler fra det som tidligere ble utbetalt i areal- og dyrestøtte. Nedgangen i bruk av de mest produksjonsdrivende og handelsvridende støtteformene er positiv, men viktige sektorer har fortsatt sterkt vern mot verdensmarkedet og støttenivået er fortsatt høyt, noe som bidrar til å presse verdensmarkedsprisene nedover (OECD, 2004b). Overgangen til bruk av enkeltbrukstilskudd er forventet å bidra ytterligere til reduksjon av de produksjonsdrivende og handelsvridende effektene av støtten til jordbruket i EU.

Tema: Konsekvenser av sommerens rammeavtale i WTO-forhandlingene

Av Klaus Mittenzwei

I slutten av juli 2004 ble det i Genève oppnådd enighet mellom WTO-landene om en rammeavtale som de videre forhandlingene i Doha-runden skal baseres på. De forventede konsekvensene av denne rammeavtalen for norsk landbruk og landbrukspolitikk førte til en til dels heftig debatt i Norge. Mens statsråd Lars Sponheim var tydelig fornøyd med avtalen, mente bondeorganisasjonene at den var svært dårlig.

Det viktigste med avtalen er at det er en rammeavtale som må fylles med konkret innhold i de videre forhandlingene. Detaljeringsgraden i avtalen er til dels svært lav. Dette kan indikere at landene står langt fra hverandre i synet om hvor langt liberaliseringen skal gå på de enkelte områdene. Enigheten i Genève kan likevel tolkes som en «seier» for WTO, i og med at WTO-landene faktisk klarte å bli enige om videre forhandlinger etter at Doha-runden hadde stoppet opp etter det mislykkede ministermøte i Cancún høsten 2003.

Rammeavtalens innhold

På landbruksområdet inneholder rammeavtalen bestemmelser på tre områder: eksportstøtte, markedsadgang og internstøtte.

Avtalen innebærer at alle former for eksportstøtte skal fases ut over tid. Planen for nedtrappingen og sluttdatoen er gjenstand for de videre forhandlingene. Det virker som om eksportstøtte har blitt en symbolsak for hele Doha-runden. Dette fordi eksportstøtte anses å være en av de mest handelsvridende virkemidler som brukes i dag. Sett med norske øyne skaper forbudet mot bruk av eksportstøtte først og fremst utfordringer for eksport av meieriprodukter, og da særlig ost. I dag eksporteres meieriprodukter tilsvarende rundt 10 % av melkeproduksjonen. Videre vil Norge miste muligheten til å foreta reguleringseksport av f.eks. kjøttprodukter. Hvorvidt dette vil føre til et lavere produksjonsnivå eller om det vil være mulig å avsette eventuelle overskudd innenlands, er det for tidlig å si noe om.

Når det gjelder markedsadgang, er avtalen langt mindre konkret enn for eksportstøtte. Avtalen innebærer «substansielle kutt i tollsatser» og at høyere tollsatser skal reduseres mer enn lavere tollsatser. Isolert sett vil dette særlig ramme de høye norske tollsatsene. På den andre siden åpner avtalen for at det kan defineres et visst antall sensitive produkter etter kriterier som det skal forhandles om. For disse produktene vil det være lavere tollreduksjoner. Tollkvoter skal imidlertid bidra til at det oppnås betydelig forbedring i markedsadgang – også for sensitive produkter. Videre skal det forhandles om hvorvidt det skal innføres et tolltak eller ikke. Forslaget fra Cancún innebar et slikt tak. Avtalens lave detaljeringsgrad med hensyn på markedsadgang gjør det umulig å trekke sikre konklusjoner om hva dette vil innebære for norsk landbruk. Uten å foregripe de videre forhandlingene må en imidlertid regne med at avtalen vil føre til reell økt importkonkurranse

Avtalen innebærer også reduksjoner av den interne støtten. I WTO-sammenheng deles den interne støtten i tre grupper eller «bokser». Den gule boksen (eller AMS) omfatter generell prisstøtte som gis enten gjennom administrative (mål-) priser eller over statsbudsjettet (f.eks. grunntilskudd). Blå boks omfatter mesteparten av dagens

areal- og dyretilskudd samt driftstilskuddet i melkeproduksjonen (7,7 mrd. kr i 2000), og grønn boks inneholder virkemidler som er av type miljøstøtte, velferdsordninger og bygdeutviklingsmidler (5 mrd. kr i 2000). Avtalen slår fast at summen av AMS (gul boks) og blå støtte skal reduseres med minst 20 % det første året etter avtalen er trådt i kraft. Videre skal den blå støtten ikke kunne overstige mer enn 5 % av jordbrukets produksjonsverdi. For Norge innebærer dette at den blå støtten må reduseres til ca. 1 mrd. kr. Dette trenger imidlertid ikke å innebære en like stor reduksjon i overføringsnivået til bøndene. En mulighet er å omgjøre blå støtte til grønn støtte. Så langt er det verken tak eller reduksjonsforpliktelser knyttet til grønne støtteordninger fordi disse anses som lite eller ikke handelsvridende. I årets jordbruksoppgjør ble det allerede vedtatt å overføre noe av den direkte støtten fra «blå» til «grønn». En ytterligere reduksjon av blå støtte, slik det ble foreslått i Cancún, finnes ikke lenger i avtalen fra Genève. Videre åpner avtalen fra Genève for en viss fleksibilitet for land som har en høy andel blå støtte som f.eks. Norge. I tillegg er det trolig mulig å redusere gul boks ved å fjerne målpriser for en del produkter. Hvorvidt den nye WTO-avtalen vil føre til lavere budsjettstøtte er uklart, siden grønn støtte kan økes. Det virker imidlertid overveidende sannsynlig at virkemiddelbruken må legges betydelig om for å kunne opprettholde nivået av budsjettstøtten.

Mulige konsekvenser

I sum vil en ny WTO-avtale komme til å legge ytterligere press på lønnsomheten i norsk landbruk og i næringsmiddelindustrien. Den strukturendringen norsk landbruk gjennomgår i dag, vil i hvert fall ikke bli mindre. Et viktig aspekt i den forbindelse vil være hvordan myndighetene sikrer de bøndene som forblir i næringen et inntektsnivå som gir grunnlag for fortsatt drift – også med tanke på at en ny generasjon bønder skal overta etter hvert. Dette vil kunne åpne for en storstilt debatt om landbrukspolitiske prioriteringer i årene som kommer.

Likevel vil norske myndigheter – også etter at en ny WTO-avtale vil være ferdig implementert – ha et landbrukspolitisk handlingsrom som vil være større enn dersom Norge skulle bli medlem av EU. Den største forskjellen mellom det å være innenfor eller utenfor EU er trolig prisforskjellen. Utenfor EU kan Norge opprettholde et høyere prisnivå – selv om importvernet skulle reduseres som en følge av en ny WTO-avtale. Når det gjelder budsjettstøtten, er situasjonen mindre entydig. Her vil mye være avhengig av hvordan norske myndigheter utnytter det resterende handlingsrommet dersom Norge forblir utenfor EU. EUs felles landbrukspolitikk er for det meste en ferdigsydd pakke – selv om den i den senere tid viser tegn til mer fleksibilitet.

Veien videre

WTO-avtalen er langt fra i havn. De reelle forhandlingene gjenstår og vil trolig skyte fart etter at presidentvalget i USA er over og etter at den nye EU-kommisjonen er kommet på plass. Ifølge avtalen fra Genève skal forhandlingene avsluttes på neste ministermøte i Hong Kong i desember 2005. Om avtalen da vil kunne implementeres allerede fra januar 2006, er vanskelig å si. Noen observatører mener at et nytt sammenbrudd ikke kan utelukkes. I så fall vil det ta enda flere år før en eventuell avtale vil kunne tre i kraft. Men det er i denne slutfasen av forhandlingene norske myndigheter må vise at den «forhandlingstekniske» seieren som ble oppnådd i Genève faktisk gir utslag i konkrete resultater. Det er en god regel ikke å selge skinnen før bjørnen er skutt.

10.2 WTO-forpliktelser

GATT/WTO-avtalen, eller mer presist Uruguayrundens (UR) landbruksavtale fra 1994, innebar forpliktelser på tre hovedområder: (1) markedsadgang, (2) eksportstøtte og (3) intern støtte. Forpliktelsene skulle gjennomføres i løpet av perioden 1995–2000. De enkelte medlemsland notifiserer hvert år overfor WTO hvordan de oppfyller forpliktelsene på de ulike områdene³⁵. I dette delkapittelet vil vi omtale Norges og EUs³⁶ WTO-forpliktelser hva gjelder reduksjon i vern og støtte av jordbruket og hvordan oppfølgingen har vært.

10.2.1 Norges oppfølging av WTO-forpliktelsene

I dette delkapittelet vil det kort bli redegjort for de viktigste elementene i forbindelse med Norges oppfølging av den gjeldende landbruksavtalen i WTO.

Markedsadgang

Spørsmålet om markedsadgang er grovt sett knyttet til toll og kvoter.

En viktig del av landbruksavtalen besto i at det kvantitative importvernet skulle erstattes med et tollbasert importvern. Det måtte derfor etableres et sett av tollsatser på landbruksområdet (tariffisering), noe Norge presenterte i de såkalte bindings- eller landlistene. Tollsatsen ble utregnet som differansen mellom verdensmarkedspris og tilsvarende administrerte, interne pris i basisperioden 1986–1988 og varierer for Norge fra 0 til over 500 %.

I avtalen forpliktet landene seg til å redusere disse tollsatsene med minimum 15 %, men der et *aritmetisk gjennomsnitt* av alle tollposisjonene skulle gi en reduksjon på 36 %. Selv om gjennomføringsperioden var 1995–2000, valgte Norge å reduserte sine tollsatser med en gang, dvs. i 1995. Tollreduksjonen var 15 % for de fleste «viktige» produkter, mens den var langt høyere for «ubetydelige» produkter og/eller på produkter som i utgangspunktet har svakt tollvern. Tabell 10.4 viser hovedelementene av tollreduksjonene.

Tabell 10.4 Tollreduksjoner i henhold til Norges bindingsliste – URs landbruksavtale

Prosentvis reduksjon	Produktgrupper (utvalg)
15	Kjøtt, melk og meierivarer, poteter, epler, pærer, konservergrønnsaker, en del RAK-varer
20	Egg, grønnsaker, moreller, jordbær
25	Havre
30	Korn ellers, mel
36	Frø
70–100	En rekke produkter som har lav toll i utgangspunktet/ingen/liten norsk produksjon

³⁵ Disse notifikasjonene blir også lagt ut på WTOs nettsider.

³⁶ Streng tatt gjelder forpliktelsene for European Communities (EC) og ikke EU, men vi har her likevel valgt å benytte EU.

Landbruksavtalen innebar videre at det enkelte land forpliktet seg til å sørge for at eksisterende importmuligheter ble opprettholdt. Der en hadde liten eller ingen import måtte det i tillegg opprettes minimums importkvoter med lav tollsats på minst 5 % ved slutten av avtaleperioden (2000), målt i forhold til konsumet i basisperioden 1986–1988 («*minimum access*»-kvoter med 1/3 av ordinær tollsats). Norge har bl.a. minsteimportkvoter for smør, storfekjøtt, svinekjøtt, sauekjøtt, fjørfekjøtt og egg. Det er likevel ikke noe krav om fysisk å importere disse minsteimportkvotene, bare at det skal legges til rette for slik import. Norske myndigheter har innført en auksjonsordning der potensielle importører byr på minsteimportkvotene. Det er Statens landbruksforvaltning som administrerer auksjonene.

Tabell 10.5 Minsteadgangskvoter (WTO) og auksjonert kvantum (tonn). 1995–2003

	1995	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Storfekjøtt, fryst:								
- kvote	181	542	723	903	1084	1084	1084	1084
- import (kvoteutnyttelse% ¹)	83 (8)	433 (40)	585 (54)	244 (23)	307 (28)	1084 (100)	1084 (100)	1084 (100)
Svinekjøtt, fryst:								
- kvote	230	691	921	1151	1381	1381	1381	1381
- import (kvoteutnyttelse% ¹)	34 (2)	75 (5)	878 (64)	1150 (83)	1135 (82)	1381 (100)	1381 (100)	1381 (100)
Sau/lam:								
- kvote	34	103	137	172	206	206	206	206
- import (kvoteutnyttelse% ¹)	0	2 (1)	127 (62)	166 (81)	206 (100)	206 (100)	206 (100)	206 (100)
Kjøtt av høns								
- kvote	116	158	179	200	221	221	221	221
- import (kvoteutnyttelse% ¹)	0 (0)	0 (0)	3 (1)	6 (3)	34 (15)	221 (100)	221 (100)	221 (100)
Kjøtt av kalkun								
- kvote	116	158	179	200	221	221	221	221
- import (kvoteutnyttelse% ¹)	0 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (0)	0 (0)	221 (100)	221 (100)	221 (100)
Kjøtt av ender								
- kvote	116	158	179	200	221	221	221	221
- import (kvoteutnyttelse% ¹)	0 (0)	7 (3)	8 (4)	37 (17)	24 (10)	221 (100)	221 (100)	221 (100)
Smør								
- kvote	366	450	491	533	575	575	575	575
- import (kvoteutnyttelse% ¹)	0 (0)	65 (11)	65 (11)	181 (31)	225 (39)	575 (100)	575 (100)	575 (100)
Høseegg								
- kvote	626	894	1027	1161	1295	1295	1295	1295
- import (kvoteutnyttelse% ¹)	0 (0)	181 (14)	932 (72)	77 (6)	102 (8)	1295 (100)	1295 (100)	1295 (100)
Hvitkal								
- kvote		67	90	112	134	134	134	134
- import (kvoteutnyttelse% ¹)		5 (4)	22 (16)	11 (8)	0 (0)	10 (7)	30 (22)	0 (0)
Rødkal								
- kvote		67	90	112	134	134	134	134
- import (kvoteutnyttelse% ¹)		5 (4)	22 (16)	11 (8)	0 (0)	10 (7)	90 (67)	0 (0)
Kalkunrullade								
- kvote		20	20	20	20	20	20	20
- import (kvoteutnyttelse% ¹)		0 (0)	6 (30)	12 (60)	13 (65)	20 (100)	20 (100)	20 (100)

1) Kvoteutnyttelse er beregnet i forhold til 2000-kvoten

Kilde: www.slf.dep.no

Fra tabell 10.5 ser vi at hele kvoten er auksjonert ut for kjøttvarer, smør og egg i perioden 2001–2003, mens kvoten for hvit- og rødkål ikke er fylt opp. Kvoter som er tildelt gjennom auksjon, blir ikke nødvendigvis faktisk importert. Tallene for faktisk import i perioden vil dermed kunne ligge under auksjonert kvantum.

I tabell 10.6 er det gjengitt kvotepriser, i intervall, på de kvotene som kjøpes for å kunne importere til Norge.

Tabell 10.6 Kvotepriser for 2001–2003

Kr/kg	2001	2002	2003
Storfe kjøtt, fryst	0,62 - 1,25	1,13 - 1,16	6,20 - 6,22
Svine kjøtt, fryst	0,15 - 0,30	0,01 - 0,10	0,01
Sau/lam, fryst	5,35	0,61 - 0,66	2,00 - 2,05
Kjøtt av høns	0,07 - 0,10	0,01	0,01
Kjøtt av kalkun	0,02 - 0,03	0,01	0,01
Kjøtt av ender	0,42 - 0,45	0,01	0,01 - 0,02
Smør	0,01	0,01	0,01
Høseegg	0,02 - 0,04	0,01 - 0,02	0,01 - 0,02
Hvitkål	0,01	0,01	-
Rødkål	0,01	0,01	-
Kalkunrullade	0,10 - 1,00	0,02 - 0,03	0,55 - 0,70

Kilde: www.slf.dep.no

Eksportstøtte

Dersom et produkt blir eksportert til lavere pris enn den innenlandske engrosprisen og dette skjer gjennom ordninger staten deltar i, er dette å regne som eksportstøtte ifølge GATT/WTO-avtalen. Avtalen krever at subsidiert eksport skal reduseres med 21 % i volum, og at eksportsubsidiene skal reduseres med 36 % i verdi i løpet av 6 år fra 1995.

Tabell 10.7 Faktisk subsidiert eksport i URs gjennomføringsperiode (mengde). 1000 kg

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	Forpliktelse
Storfe kjøtt	638	351	1633	2301	7876	1119	441	1497
Svine kjøtt	508	429	4547	818	11724	1418	763	3791
Sau/lam	122	240	1097	785	195	29,8	208	681
Fjorfe kjøtt	59	0	0	0	0	0	0	22
Egg	1448	1847	2092	1519	1235	1165	1433	1578
Smør	4382	2403	2366	1800	5329	3678	1244	5873
Ost	18894	18508	20601	23068	20197	16154	15990	16208
Mysepulver	92	0	0	0	72	0	0	24
Frukt og grønt	0	0	0	0	0	0	0	664
Honning	0	0	0	0	0	0	0	14

Tabell 10.8 Verdi av eksportsubsidier i URs gjennomføringsperiode (verdi). Mill. kroner

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	Forpliktelse
Storfe kjøtt	18	9	49	66	223	33	13	35
Svine kjøtt	8	6	85	17	265	26	13	87
Sau/lam	2	6	25	10	7	1	5	18
Fjorfe kjøtt	2	0	0	0	0	0	0	1
Egg	19	16	18	13	18	17	17	17
Smør	51	28	28	18	81	52	16	53
Ost	400	404	477	425	384	237	199	246
Mysepulver	3	0	0	0	2	0	0	0
Frukt og grønt	0	0	0	0	0	0	0	1
Honning	0	0	0	0	0	0	0	0
Bearb.landbr.varer	25	36	42	33	33	27	27	36
Sum	527	505	724	583	1 014	393	262	493

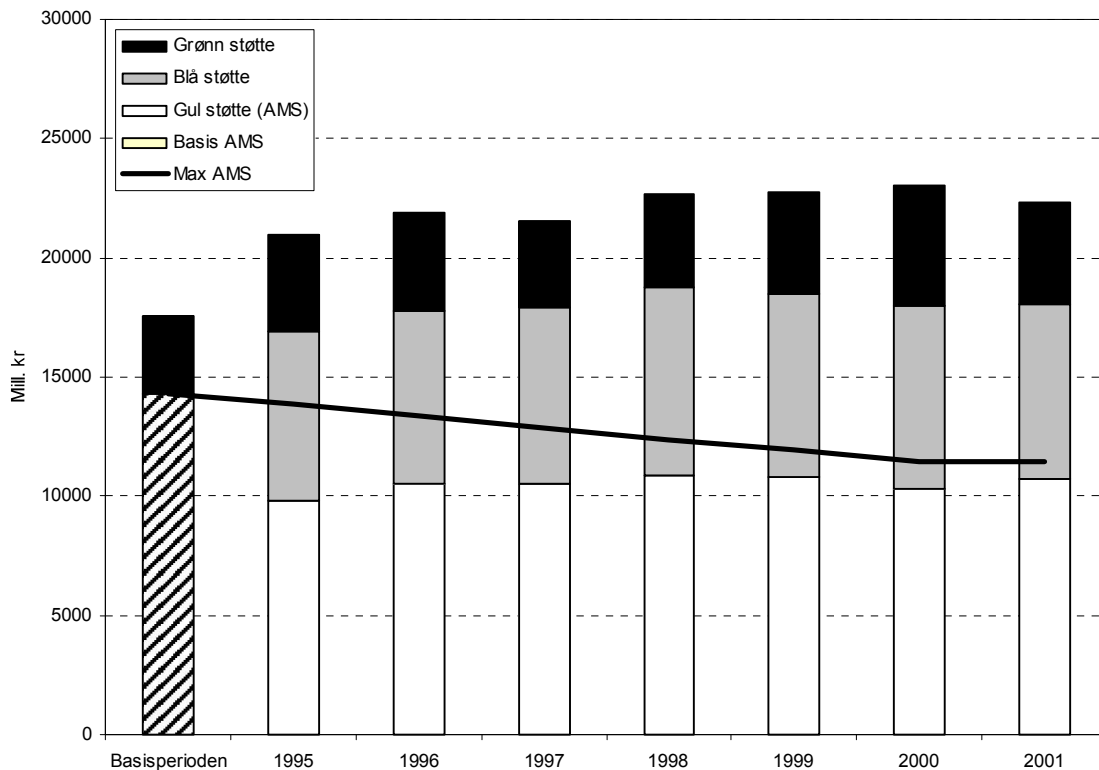
Kilde: Norges notifikasjoner til WTO

Tabell 10.7 og tabell 10.8 viser Norges subsidierte eksport med hensyn på henholdsvis mengde og verdi. Norge har benyttet seg av muligheten for å overføre «ubenyttet eksportstøtte» fra et år til senere år. År 2000-forpliktelsen gjelder imidlertid absolutt, og en ser at denne gir reelle begrensninger sett i forhold til den subsidierte eksporten gjennom hele perioden. Opplysningene her er hentet fra Norges notifikasjoner til WTO, der 2001 er siste året det foreløpig er notifisert for.

Internstøtte

Landbruksavtalen forpliktet medlemslandene til å redusere den nasjonale, eller interne støtten til landbruket, beregnet ved hjelp av AMS, med 20 % i løpet av seksårsperioden 1995–2000. AMS, Aggregate Measurement of Support, er summen av den direkte støtten over statsbudsjettet og en beregnet markedsprisstøtte («skjermingsstøtte»).

«Skjermingsstøtten» i AMS beregnes som differansen mellom innenlandske *målpriser* (dvs. ikke markedsprisene) og en fast verdensmarkedspris, beregnet som gjennomsnittet av treårsperioden 1986–1988. Dette avviker således en del fra metoden skjermingsstøtten beregnes på i OECDs PSE-beregninger, der en nytter løpende markedspriser, både norske og internasjonale.

Figur 10.1 Utvikling i nasjonal støtte til norsk jordbruk, sammenholdt med reduksjonsforpliktelsene i henhold til landbruksavtalen i WTO. 1995–2001

Kilde: Norges notifikasjoner til WTO

Når det gjelder beregningen av budsjettstøtten i AMS, holdes to deler av støtten utenfor; såkalt «grønn» og «blå» støtte. Den «grønne» støtten er klassifisert som «lovlig» og er unntatt reduksjonsforpliktelser. Den «blå» støtten inngikk i beregningen av den opprinnelige «basis AMS», dvs. det som skulle være utgangspunktet for reduksjonsforpliktelsene, men kunne i gjennomføringsperioden tas ut av AMS.

Det som for Norges del gjenstår som «gul støtte», dvs. reduksjonspliktig AMS, er således den tidligere omtalte «skjermingsstøtten», samt annen direkte produksjonsrelatert støtte, i hovedsak grunntilskudd og frakttilskudd. «Skjermingsstøtten» utgjør det alt vesentligste av norsk AMS. Den «grønne» støtten skal være produksjonsnøytral og er unntatt fra reduksjonsforpliktelser. Norge har for 2001 notifisert 4,3 mrd. kroner som «grønn» støtte overfor WTO. Mellom disse er avløserordningen, investeringsstøtte, støtte til utdanningsformål og støtte til beredskapslagring av korn viktigst.

Hovedkriteriet for «blå» støtte er at det er knyttet produksjonsbegrensninger til støtten. For 2001 har Norge notifisert «blå» støtte på 7,3 mrd. kroner. Norge har notifisert AK-tillegget, driftstillegget i melkeproduksjonen, produksjonstillegget i husdyrproduksjonen og distriktstillegg for melk og kjøtt som «blå» støtte. Figur 10.1 viser Norges oppfølging av reduksjonsforpliktelsene med hensyn på nasjonal støtte. «Basis AMS» ble beregnet på grunnlag av gjennomsnittet av årene 1986–1988. En

skilte ikke her mellom «gul» og «blå» støtte. Tallene er basert på de norske notifikasjonene, der 2001 er det siste året en har notifikasjoner for.

Som en ser av figur 10.1, har en fram til nå oppfylt kravet til reduksjonsforpliktelser, dvs. en ligger under maksimalt tillatt støttenivå. Samtidig ser en at AMS har økt noe gjennom perioden, men at denne i 2000 ble redusert en del. Årsaken til denne reduksjonen kan tilskrives målprisreduksjonen som ble gjennomført ved jordbruksoppgjøret i 2000. AMS har økt igjen i 2001, til om lag 10,7 mrd. kroner. Tillatt maksimumsnivå er 11,4 mrd. kroner.

Dersom en nærmer seg på tallene, er det en klar tendens at det er markedsprisstøtten («skjermingsstøtten») som har økt, mens den direkte prisstøtten er redusert. Det er først og fremst innenfor husdyrproduksjonene at en har hatt økning, dels som følge av økte målpriser og dels som følge av økt produksjon.

10.2.2 EUs oppfylging av WTO-forpliktelsene

Reduksjonsforpliktelsene for EU (strengt tatt European Communities) er de samme som for Norge, men utgangspunktet for reduksjonsforpliktelsene er naturlig nok forskjellig. Tollsatsene for jordbruksvarer i basisperioden (1986–1988) er for eksempel generelt mye lavere i EU enn de tilsvarende tollsatsene i Norge. På den andre siden gav EU relativt sett mye eksportstøtte sammenlignet med Norge, og stod for en svært stor andel av samlet bruk av eksportstøtte i verden.

Intern støtte

EU notifiserte i mars 2004 intern støtte (AMS) for markedsåret 2000/2001 til WTO. Tillatt maksimalt nivå for AMS i 2000 (og senere år) er i bindingslisten for EU fastsatt til 67 159 mill. € (WTO, 2004a). Faktisk AMS for markedsåret 2000/2001 (01.07.2001–30.06.2002) er oppgitt å være 43 654 mill. €. Dette viser at EU ligger godt under tillatt nivå for AMS, faktisk er bare 65 % av tillatt nivå benyttet. EU har dermed en del å gå på i de pågående forhandlingene i WTO om ytterligere kutt i AMS.

Når det gjelder såkalt «grønn», som er unntatt fra reduksjonsforpliktelser, har EU notifisert 22 223 mill. € for markedsåret 2000/2001 (WTO, 2004a). De fire største postene her er diverse generelle tjenester (forskning, sykdomskontroll, støtte til diverse markedsføringstiltak og til støtte til bedring av infrastruktur) med vel 4 735 mill. €, investeringsstøtte for å fremme strukturendringer med 5 860 mill. €, støtte under miljøprogrammer med 5 725 mill. € og regionalstøtte (bl.a. LFA-støtte) med 3 232 mill. €.

EU har som Norge notifisert såkalt «blå» støtte, dvs. direkte støtte som blir gitt under produksjonsbegrensende ordninger, med et samlet beløp på nesten 22 223 mill. € for markedsåret 2000/2001 (WTO, 2004a). Denne type støtte er også unntatt fra reduksjonsforpliktelser. EU har notifisert direkte støtte basert på areal med i alt 16 825 mill. € og direkte støtte basert på antall husdyr med i alt 5 240 mill. €. Når det gjelder direkte støtte basert på areal, er det utbetalingene til produsenter av korn (utenom mais) som er største posten med vel 10 000 mill. €. Sommeren 2003 vedtok EU å innføre enkeltbrukstilskudd uavhengig av framtidig produksjon, som erstatning for areal- og dyrestøtteordningene, med visse muligheter for tilpasninger for medlemslandene. De enkelte medlemslandene kan for eksempel velge å fortsatt

koble deler av støtten til produksjonen. For korn vil det for eksempel være tillatt å koble inntil 25 % av støtten til produksjonen og for ammekyr inntil 100 % av støtten. Innføringen av enkeltbrukstilskudd fra 1. januar 2005, vil med stor sannsynlighet medføre at EU kan «flytte» store deler av den direkte areal- og dyrestøtten fra «blå» til «grønn» boks i WTO. EU vil dermed ikke ha store problemer med at medlemslandene i WTO i slutten av juli 2004 ble enige om en rammeavtale for de videre forhandlingene, der det står at «blå» støtte skal reduseres til maksimum 5 % av produktionsverdien (med mulighet for en viss fleksibilitet for land som har plassert store deler av sin støtte i «blå» boks).

Eksportstøtte

I tabell 10.9 er eksportstøtteforpliktelsene samt faktisk eksportstøtte i EU oppgitt både i verdi og i mengde for markedsåret 2001/2002.

Tabell 10.9 Eksportstøtte i EU i verdi og mengde for markedsåret 2001/2002

Produkt	Subsidiert eksport. Mill. ECU	Tillatt subsidiert eksport. Mill. ECU	Subsidiert eksport. 1000 tonn	Tillatt subsidiert eksport. 1000 tonn
Hvete	8,5	1 289,7	1 650,1	14 438,0
«Coarse grain»	112,8	1 046,9	3 922,4	10 843,2
Ris	30,3	36,8	132,2	133,4
Oljefrø	0	27,7	0	103,8
Olivenolje	0	54,3	0	115,0
Sukker	482,8	499,1	1 051,9	1 273,5
Smør	324,9	947,8	193,7	399,3
Skummetmelkpulver	36,7	275,8	86,9	272,5
Ost	188,6	341,7	279,5	321,3
Andre melkeprod.	402,2	697,7	763,8	958,1
Storfekjøtt	388,4	1 253,6	483,5	821,7
Svinekjøtt	20,0	191,3	71,6	443,5
Fjørfekjøtt	60,2	90,7	230,4	286,0
Egg	6,0	43,7	80,2	98,8
Vin	22,9	39,2	2 283,1	2,304,7
Frukt og grønnsaker, friske	20,8	52,8	704,4	753,4
Frukt og grønnsaker, foredla	3,6	8,3	78,7	143,3
Ratobakk	0	40,2	0	110,8
Alkohol	52,8	96,1	500,0	1 147,4
Innarbeidede produkter	411,6	415,0	-	-

Kilde: WTO (2003)

Det framgår av tabell 10.9 at det i EU i markedsåret 2000/2002 har blitt gitt eksportstøtte for hvete og for «coarse grain» langt under de tillatte nivå både hva gjelder verdi og mengde, mens eksportstøtten for ris er nær tillatte maksimum. For sukker er eksportstøtten nær taket både i verdi og mengde. Når det gjelder meieriprodukter, har en også en del å gå på i forhold til maksimalt tillatt nivå for eksportstøtte. Det samme gjelder for kjøtt, med et visst unntak for fjørfekjøtt der en har utnyttet vel 80 % av tillatt eksportstøtte målt i verdi. Eksportstøtten for egg i mengde er 81 % utnyttet i markedsåret 2000/2001. Når det gjelder vin, har EU gitt eksportstøtte for et kvantum kloss i taket. Det samme gjelder for friske frukt og grønnsaker, der over 93 % av tillatt eksportstøtte i mengde er utnyttet. Tabell 10.9 viser at i markedsåret 2001/2002 har en ikke gitt eksportstøtte til oljefrø, olivenolje eller rå tobakk.

Minsteadgangskvoter

Når det gjelder markedsåret 2002/2003 (01.07.02–30.06.03), har minsteadgangskvotene for levende dyr blitt nesten fullt ut utnyttet (WTO, 2004b). Minsteadgangskvotene for ulike varegrupper av storfekjøtt og sauekjøtt («meat of bovine animals») har også i stor grad faktisk blitt importert. Derimot er bare en mindre del av minsteadgangskvotene for varegrupper av svinekjøtt og av fjørfekjøtt importert i markedsåret 2002/2003. For friske aprikoser er hele kvoten importert. Det samme gjelder for rå sukker til raffinering. Over 76 % av minsteadgangskvoten for skummetmelkpulver er utnyttet. Når det gjelder smør, er nesten hel kvoten utnyttet. Det samme gjelder minsteadgangskvotene for ost, med unntak for cheddar der ingenting ble importert i markedsåret 2002/2003. For hvitløk er vel 97 % av kvoten utnyttet. Minsteadgangskvoten for hvete er bare i liten grad utnyttet, mens den er utnyttet fullt ut for mais. Ingenting av minsteadgangskvoten for havre er utnyttet i markedsåret 2002/2003 (WTO, 2004b).

Referanser

- ACNielsen, 2003. *Markedsrapporten 2003. Dagligvarer i Norge*. ACNielsen Norge AS, Oslo, april 2003.
- ACNielsen, 2004a. *Markedsrapporten 2004. Dagligvarer i Norge*. ACNielsen Norge AS, Oslo, april 2004.
- ACNielsen, 2004b. *Nordic Grocery Insight 2004*. ACNielsen Nordic Region, April 2004.
- Agra Europe (2004): *C.A.P. Monitor*. Agra Europe: London
- Akehurst and Alexander, 1995. *The Internationalisation of Retailing*. Frank Cass, London.
- Almås, Reidar (2002): *Norges landbruks historie IV. 1920-2000. Frå bondesamfunn til bioindustri*. Det norske samlaget: Oslo
- Baker, D., 2003. *The Danish food marketing chain: developments and policy choices*. Rapport nr. 154. Fødevarerøkonomisk Institut, Copenhagen.
- Bergan, R., M. Bergesen, N. K. Nersten, H. K. Selte og A. Senhaji, (2002). *Prisforskjeller i nordiske matmarkeder- fra bonde til forbruker- forprosjekt*. NILF- notat 2002-38
- Budsjettnemnda for jordbruket, 2004a. *Totalkalkylen for jordbruket, Jordbrukets totalregnskap 2002, 2003 og budsjett 2004*. Oslo, juni 2004.
- Budsjettnemnda for jordbruket, 1999. *Resultatkontroll for gjennomføring av landbrukspolitikken*. Oslo, juni 1999.
- Budsjettnemnda for jordbruket, 2004b. *Resultatkontroll for gjennomføring av landbrukspolitikken*. Oslo, april 2004.
- CAPRI. Oppgaver fra CAPRI-database 2004. Tilgjengelig i elektronisk form i NILF.
- CIAA (2004a). *CIAA Annual Report 2003*. URL:
<http://www.ciaa.be/uk/Documents/publications/RA%20CIAA%202004.pdf>, hentet: 30.08.04.
- CIAA (2004b). *Structure of the food and drink industry in Europe*. URL:
http://www.ciaa.be/navigation/frames_uk/frameset1.htm, hentet: 31.08.04.
- CIAA (2003). *Data and trends of the EU food and drink industry*. URL:
http://www.ciaa.be/uk/Documents/publications/statistics_2003.pdf, hentet 30.08.04.
- CIAA (2002). *The EU food and drink industry. Key Figures*. URL:
http://www.ciaa.be/navigation/frames_uk/frameset1.htm, hentet: 31.08.04.
- Dagsavisen, 2004. *Lidl taper på pris*. Oppslag i Dagsavisen 24. september 2004, s.13.
- Dobson, P.W., 2003. *Buyer power in food retailing: the European experience*. Conference on Changing Dimensions of the Food Economy: Exploring the Policy Issues, 6–7 February 2003, The Hague, Netherlands.
URL:http://www.agribusinessaccountability.org/pdfs/238_Buyer%20Power%20in%20Food%20Retailing%20the%20European%20experience.pdf

- EFAC. <http://www.landbocentrum.dk/images/06-46priser.pdf>. Oppgaver fra Hans Fink Pedersen, Dansk Landbrugsrådgivning. hfp@landscenteret.dk
- EFTA, European Free Trade Association, 2004a.
<http://secretariat.efta.int/Web/Publications/FactSheets/EEA/EEAFactSheetNO.pdf>
- EFTA, European Free Trade Association, 2004b.
<http://secretariat.efta.int/Web/LegalCorner/>
- EU, 2004. *Preferential trade agreements with third countries*. URL:
http://europa.eu.int/comm/enterprise/food/food4_en.htm, hentet 25.08.04.
- European Commission, 2002. Agricultural Situation in the Candidate Countries. Country report on Poland.
<http://europa.eu.int/comm/agriculture/external/enlarge/publi/countryrep/poland.pdf>
- European Commission, 2003a. Farm structure. 1999/2000 survey. 2003 Edition.
<http://europa.eu.int/comm/eurostat/Public/datashop/print-product/EN?catalogue=Eurostat&product=KS-52-03-756-3A-EN&mode=download>
- European Commission, 2003b. Agricultural Situation in the Candidate Countries. Country report on Turkey.
<http://europa.eu.int/comm/agriculture/external/enlarge/publi/countryrep/turkey.pdf>
- European Commission, 2003b. Reform of the common agricultural policy.
<http://europa.eu.int/comm/agriculture/publi/caprep/prospects2003b/summary.pdf>
- European Commission, 2004a.
http://europa.eu.int/comm/agriculture/external/enlarge/index_en.htm
- European Commission, 2004b.
http://europa.eu.int/comm/agriculture/eu25/index_en.htm
- European Commission, 2004c.
http://europa.eu.int/comm/agriculture/publi/enlarge/text_en.pdf
- European Commission, 2004d. Assessment report.
http://europa.eu.int/comm/agriculture/publi/reports/ccconsumption/fullrep_en.pdf
- EU-kommisjonen (1999): *Council Regulation (EC) NO 1257/1999*. I "Official Journal of the European Union", L 160/80, Volume 42, 26 juni 1999
- EU-kommisjonen (2004): *Budsjett for 2004*. I "Official Journal of the European Union", C 105, Volume 47, 30 April 2004
- Eurostat, 2004. *European business - Facts and figures - Data 1991-2001*. URL:
<http://europa.eu.int/comm/eurostat/Public/datashop/print-product/EN?catalogue=Eurostat&product=business-EN&file=facts.htm>, hentet 31.08.04.

- Eurostat, 2004a.
<http://europa.eu.int/comm/eurostat/newcronos/queen/display.do?screen=detail&language=en&product=THEME5&root=THEME5/ed/eda/eda10000>
- Eurostat, 2004b. The 2003 agricultural year.
http://europa.eu.int/comm/agriculture/agrista/2003/table_en/index.htm
- Eurostat, 2004c. Data fra databasen NewCronos (passordbeskyttet område)
<http://europa.eu.int/newcronos/suite/display.do?root=/&depth=1&screen=navigation&language=en>
- Eurostat, 2004d. Statistics in focus. 30/2004.
http://epp.eurostat.cec.eu.int/cache/ITY_OFFPUB/KS-NJ-04-030/EN/KS-NJ-04-030-EN.PDF
- FADN, 2004. Farm Accountancy DataNetwork.
http://europa.eu.int/comm/agriculture/rica/dwh/index_en.cfm?reportTable=1&report=1#predrep
- FAO, 2003. FAOs database FAOSTAT AGRICULTURE. <http://www.fao.org>
- FAO, 2004. FAOs database FAOSTAT AGRICULTURE. <http://www.fao.org>
- FKØV. Prisoppgaver hentet fra Samvirke nr. 1 2003 og nr. 1 2004
- Flesland markedsinformasjoner, 2003. *Servicehandelsmarkedet 2003*. Sissel Flesland markedsinformasjoner AS, Hvalstad.
- Forbruker-rapporten, 2004. *Mye norske mat hos Lidl*.
<http://forbrukerportalen.no/Artikler/forbrukerrapporten/2004/1095420778.7>
- Forsell, Leif (1992): *EFs landbrukspolitikk*. Universitetsforlaget: Oslo
- Fouilleux, Eve (2003): *The Common Agricultural Policy*. Kapittel 16 I Michelle Cini(red.) "European Union Politics", Oxford University Press: Oxford
- Hughes, D., 2003. Grocery Retailing in Europe and Emerging Routes to the Consumer. *EuroChoices* 1(3): 12-16.
- ICA Norge, 2004. *ICA Norge AS* (hjemmeside). <http://www.ica.no/FrontServlet>
- Kjesbu, E., J. Kjuus, L. Forsell, (2003). *Matkjeden- en analyse av produktjonsverdi, omsetning og kostnadsstruktur i verdikjeden for mat*. NILF-notat 2003-30
- Kjesbu, E., (2004). *Utsyn over norsk landbruk. Tilstand og utviklingstrekk 2004*. Norsk Institutt for Landbruksøkonomisk Forskning, Oslo.
- Kjuus, J. (red.) (2004). *Mat og industri 2004*. NILF-rapport. Norsk Institutt for Landbruksøkonomisk Forskning, Oslo.
- Kjuus, J., 2004. Tema: Lidls etablering i dagligvaremarkedet. I Johanne Kjuus (red): *Mat og industri 2004*. Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning, Næringsmiddelbedriftenes Landsforening, Norsk Nærings- og Nytelsesmiddelarbeiderforbund og Norsk Landbrukssamvirke.

- Landbruksdepartementet (2003): *Statsbudsjettet for 2004*. St.prp. nr 1 (2003-2004)
- London Economics, 2004. *Investigation of the determinants of the farm-retail price spreads*. Final report to DEFRA. London Economics, February 2003.
<http://statistics.defra.gov.uk/esg/reports/pricespreads/>
- Løyland, J., I. F. Pettersen, H. K. Selte, L-E. Becken og O. Flaten, (2001). *Kjøttpriser fra bonde til butikk*. NILF- rapport 2001-10
- Løyland, J. og R. Gudem. *Matpriser 1980–2000*. NILF-rapport 2000:3.
- Nationen, 2004a. *Franske billigvarer skal ta Lidl*. Oppslag i Nationen 17. september 2004, s.12.
- Nationen, 2004b. *Jaket på norske varer hos Lidl*. Oppslag i Nationen 23. september 2004, s.10–11.
- NILF, 2004. Norske data: Beregninger oversendt Eurostat 25.8.04. Finnes elektronisk i NILF
- NorgesGruppen, 2004. *NorgesGruppen*. (hjemmeside)
<http://www.norgesgruppen.no/hovedside.asp?ChannelID=0>
- Norsk Petroleumsinstitutt. Opplysninger fra Øystein Aadnevik 15.9.2004. Listepriis på pumpe per 1.1 2003 og 1.1.2004 fratrukket diesलगift.
- OECD, 2003. *Agricultural Policies in OECD Countries - Monitoring and Evaluation 2003*. Paris.
- OECD, 2004(a). *Producer and Consumer Support Estimates, OECD Database 1986–2003*.
http://www.oecd.org/document/58/0,2340,en_2649_37401_32264698_119656_1_1_37401,00.html
- OECD, 2004b. *Agricultural Policies in OECD Countries: At a Glance*. OECD, Paris.
- Omar, O., 1999. *Retail Marketing*. Financial Times Management, London.
- Omsetningsrådet (2004): *Årsmelding 2003*.
http://www.slf.dep.no/arkiv/Internettarkiv/Markedstiltak/or/Aarsmeld2003_OR.pdf
- Reitangruppen, 2004. *Reitangruppen* (hjemmeside). <http://www.reitangruppen.no/>
- NewsRoom Finland, 2004. *UPDATE: Every third household shops at discount stores – survey*.
[http://newsroom.finland.fi/stt/showarticle.asp?intNWSAID=5325&group=B
 usiness%20Wire](http://newsroom.finland.fi/stt/showarticle.asp?intNWSAID=5325&group=Business%20Wire)
- Sosial- og helsedirektoratet, 2003. *Utviklingen i norsk kosthold*.
- Statistisk sentralbyrå, 2003a. *Statistisk årbok 2003*. Oslo-Kongsvinger.
<http://www.ssb.no/aarbok/2003/tab/t-intnasj-659.html>
- Statistisk sentralbyrå, 2003b. *Klassifisering av driftsenhetene i jordbruket etter driftsform og størrelse*. Oslo-Kongsvinger.
http://www.ssb.no/emner/10/04/10/rapp_200323/
- Statistisk sentralbyrå, 2004a. *Statistisk årbok 2004*. Oslo-Kongsvinger.
<http://www.ssb.no/aarbok/tab/t-intnasj-655.html>
- Statistisk sentralbyrå, 2004b. *Statistikkbanken*. Oslo-Kongsvinger. <http://www.ssb.no>

- Statistisk sentralbyrå, 2004c. *Jordbruksstatistikk*. Oslo-Kongsvinger.
<http://www.ssb.no/emner/10/04/10/jordhus/tab-2004-05-14-01.html>
- Statistisk sentralbyrå, 2004d. *Prisindekser*.
<http://www.ssb.no/vis/emner/08/02/ppp/om.html>
- Statistisk sentralbyrå 2004e. *Arbeidskraftundersøkelsen (AKU)*.
<http://www.ssb.no/emner/06/01/aku/tab-2004-08-04-08.html>
- Statistisk sentralbyrå (2004f). *Industristatistikken 2001*. Datafil mottatt fra NILS P. Skirstad, Seksjon for energi- og industristatistikk, hentet 15.01.04.
- Statistisk sentralbyrå (2004g). *Månedlig import og eksport etter, varegruppe og verdensdel*. Statistikkbanken. URL: <http://statbank.ssb.no/statistikkbanken>, hentet 31.08.04.
- Statistic Austria. Oppgaver over eggpriser fra Christina Mayer 28.9.04. Christina.Mayer@statistik.gv.at
- Stubsjøen, Magne (red.) (2000): *Vekst og vern. Det kongelige landbruksdepartement 1900-2000*. Det norske samlaget: Oslo
- UNIL, 2004. *Om UNIL*. <http://www.unil.no/sw341.asp>
- Veggeland, Frode (2003): *Internasjonalisering og styring av matpolitikk. Institusjoners betydning for staters atferd og politikk*. Universitetet i Oslo: Oslo
- WTO, 2003. *Committee on Agriculture - Notification - European Communities – Export subsidies*. G/AG/N/EEC/44. 11 June 2003. www.wto.org
- WTO, 2004a. *Committee on Agriculture - Notification - European Communities - Domestic support*. G/AG/N/EEC/49. 1 April 2004. www.wto.org
- WTO, 2004b. *Committee on Agriculture - Notification - European Communities – Tariff quotas*. G/AG/N/EEC/48. 27 February 2004. www.wto.org

Vedlegg

Vedleggstabell 1 Crop output. Mill. Euro

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Danmark	3 448	3 386	3 321	3 207	3 150	3 192	3 257	3 133	3 234
Tyskland	22 163	22 173	22 081	21 713	21 164	21 346	21 570	20 673	19 604
Frankrike	34 475	35 492	35 472	36 609	36 289	35 876	36 239	36 461	35 856
Nederland	9 037	8 915	9 146	9 304	9 419	9 658	10 009	10 274	10 619
Østerrike	2 896	2 675	2 586	2 571	2 599	2 473	2 611	2 577	2 578
Finland	1 605	1 607	1 621	1 377	1 549	1 758	1 694	1 747	1 697
Sverige	1 912	2 118	2 087	2 059	1 953	2 151	2 057	2 059	2 095
Storbritannia	9 290	9 339	9 165	9 204	9 433	9 091	9 082	9 042	8 867
Norge	1 165	1 159	1 195	1 163	1 170	1 145	1 158	1 250	1 201

Kilde: Eurostat 2004c. NILF

Vedleggstabell 2. Cereals. Mill. Euro

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Danmark	1 656	1 656	1 586	1 459	1 367	1 515	1 581	1 467	1 530
Tyskland	7 325	7 802	7 692	7 168	7 027	7 616	8 140	7 075	7 030
Frankrike	9 811	10 662	10 263	10 245	9 830	9 895	9 850	10 328	9 607
Nederland	239	250	201	186	181	234	240	256	272
Østerrike	997	903	837	751	718	723	757	722	707
Finland	583	648	643	499	506	721	639	673	635
Sverige	813	947	951	797	744	839	829	798	802
Storbritannia	3 964	4 415	4 199	3 699	3 530	3 834	3 253	3 470	3 459
Norge	286	309	314	293	284	283	268	284	296

Kilde: Eurostat 2004c. NILF

Vedleggstabell 3. Industrial crops. Mill Euro

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Danmark	354	328	362	366	341	289	250	252	280
Tyskland	2 412	2 329	2 527	2 711	2 679	2 815	2 678	2 612	2 322
Frankrike	4 192	4 268	4 509	4 277	4 456	4 009	3 897	3 984	3 970
Nederland	364	356	362	304	331	330	358	322	349
Østerrike	333	304	304	296	281	247	261	250	217
Finland	122	102	110	87	97	91	98	100	99
Sverige	208	209	218	213	220	189	182	199	184
Storbritannia	1 388	1 360	1 455	1 495	1 536	1 276	1 307	1 420	1 486
Norge	10	7	7	5	5	5	10	10	6

Kilde: Eurostat 2004 c. NILF

Vedleggstabell 4. Forage plants. Mill. Euro

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Danmark	612	588	562	574	598	552	577	587	567
Tyskland	6 179	6 120	6 008	5 313	4 937	4 601	4 068	4 255	3 453
Frankrike	5 111	5 017	4 980	4 802	4 819	4 784	5 108	5 150	5 388
Nederland	641	644	617	539	538	522	596	620	669
Østerrike	531	506	527	507	529	457	488	466	450
Finland	513	496	509	449	554	549	561	537	529
Sverige	438	524	491	545	497	612	537	567	569
Storbritannia	207	210	230	209	221	228	273	255	257
Norge	539	499	525	527	537	498	507	540	503

Kilde: Eurostat 2004c. NILF

Vedleggstabell 5. Vegetables and horticulture products. Mill. Euro

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Danmark	515	524	542	527	548	538	551	541	560
Tyskland	2 942	2 950	3 189	3 282	3 365	3 608	3 797	3 828	3 897
Frankrike	4 795	4 882	4 706	4 999	5 102	5 192	5 448	5 501	5 738
Nederland	5 897	6 027	6 324	6 450	6 364	6 788	6 786	7 144	7 264
Østerrike	364	340	331	331	333	343	367	387	365
Finland	256	258	246	243	241	278	281	295	313
Sverige	263	266	271	270	308	334	318	326	338
Storbritannia	2 047	2 162	2 359	2 422	2 550	2 568	2 747	2 703	2 507
Norge	248	261	264	258	270	284	295	327	310

Kilde: Eurostat 2004c. NILF

Vedleggstabell 6. Potatoes. Mill. Euro

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Danmark	159	141	122	121	136	128	140	134	139
Tyskland	1 451	940	737	1 129	1 157	928	1 175	1 034	937
Frankrike	1 095	946	1 134	1 539	1 113	1 135	1 369	1 171	1 884
Nederland	828	613	546	690	853	645	886	878	946
Østerrike	77	64	54	52	57	58	54	48	49
Finland	101	68	80	68	120	83	80	101	74
Sverige	155	134	115	197	139	134	151	130	156
Storbritannia	1 321	782	563	930	1 137	743	1 054	760	698
Norge	63	64	63	60	54	52	56	66	62

Kilde: Eurostat 2004c. NILF

Vedleggstabell 7. Fruits. Mill. Euro

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Danmark	20	25	22	26	26	29	26	27	27
Tyskland	506	620	560	672	680	707	693	803	877
Frankrike	2 264	2 223	2 307	2 364	2 334	2 530	2 829	2 724	2 764
Nederland	312	310	323	296	286	322	375	359	398
Østerrike	264	232	239	219	242	256	255	255	335
Finland	27	33	29	28	26	32	29	36	40
Sverige	31	36	37	34	40	40	34	34	41
Storbritannia	313	356	290	383	389	377	384	390	412
Norge	8	6	7	5	6	6	6	7	9

Kilde: Eurostat 2004c. NILF

Vedleggstabell 8. Wine. Mill. Euro

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Danmark	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Tyskland	1 187	1 286	1 281	1 322	1 099	905	876	929	947
Frankrike	6 964	7 185	7 275	8 075	8 325	8 027	7 441	7 349	6 257
Nederland	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Østerrike	328	324	292	412	436	386	428	445	452
Finland	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Sverige	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Storbritannia	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Norge	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Kilde: Eurostat 2004c. NILF

Vedleggstabell 9. Other crop products. Mill. Euro

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Danmark	132	124	125	134	134	140	133	126	132
Tyskland	163	126	87	117	220	166	143	138	141
Frankrike	242	308	298	306	310	306	297	255	248
Nederland	757	715	774	840	866	818	768	695	721
Østerrike	2	2	2	2	3	2	2	3	3
Finland	2	2	4	3	5	5	6	6	6
Sverige	4	3	4	3	5	4	6	6	6
Storbritannia	50	53	69	65	70	66	64	44	47
Norge	11	12	14	14	15	17	16	16	15

Kilde: Eurostat 2004c. NILF

Vedleggstabell 10. Animal output. Mill. Euro

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Danmark	4 785	4 969	5 025	4 357	4 232	4 832	5 414	4 845	4 529
Tyskland	20 123	20 171	19 705	18 198	17 960	19 912	21 329	19 442	18 986
Frankrike	23 238	23 596	23 706	23 165	22 498	23 822	24 733	24 088	24 024
Nederland	9 346	9 367	8 311	8 295	7 922	8 584	8 881	8 052	7 559
Østerrike	2 790	2 796	2 656	2 423	2 371	2 557	2 746	2 581	2 472
Finland	2 435	2 225	2 200	1 974	2 004	2 126	2 236	2 230	2 174
Sverige	2 340	2 502	2 492	2 322	2 273	2 417	2 322	2 343	2 315
Storbritannia	13 228	13 781	15 058	13 332	12 868	13 413	13 361	13 540	13 020
Norge	1 739	1 782	1 783	1 716	1 682	1 661	1 704	1 857	1 764

Kilde: Eurostat 2004c. NILF

Vedleggstabell 11. Cattle. Mill. Euro

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Danmark	542	466	446	413	401	407	376	382	376
Tyskland	4 466	3 898	3 689	3 773	3 560	3 753	3 114	3 323	3 162
Frankrike	7 961	7 413	7 490	7 659	7 577	7 848	7 495	7 943	8 390
Nederland	1 638	1 381	1 454	1 445	1 355	1 250	994	1 164	1 258
Østerrike	823	830	706	699	702	758	699	746	730
Finland	456	376	361	333	313	370	397	409	396
Sverige	471	471	449	460	420	463	461	491	499
Storbritannia	3 605	3 484	3 834	3 369	3 422	3 580	3 427	3 901	3 681
Norge	393	396	426	408	408	381	382	417	390

Kilde: Eurostat 2004c. NILF

Vedleggstabell 12. Pigs. Mill. Euro

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Danmark	2 176	2 417	2 510	1 954	1 811	2 337	2 848	2 345	2 039
Tyskland	4 863	5 585	5 755	4 150	4 099	5 126	6 147	4 910	4 683
Frankrike	2 897	3 317	3 385	2 613	2 479	3 001	3 568	2 848	2 691
Nederland	2 806	3 170	2 089	1 991	1 993	2 444	2 588	1 897	1 694
Østerrike	727	752	788	607	532	647	766	605	578
Finland	384	361	384	348	302	286	331	314	287
Sverige	487	498	539	408	375	395	433	392	352
Storbritannia	1 439	1 710	1 759	1 319	1 202	1 312	1 212	1 096	992
Norge	268	279	268	274	264	235	268	299	289

Kilde: Eurostat 2004c. NILF

Vedleggstabell 13. Sheep and goats. Mill. Euro

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Danmark	7	7	7	6	6	6	6	5	6
Tyskland	167	185	193	176	220	192	220	230	220
Frankrike	756	790	795	768	742	765	877	879	861
Nederland	101	111	88	78	98	120	115	221	189
Østerrike	32	30	29	27	27	30	27	27	29
Finland	12	8	7	7	5	3	2	3	3
Sverige	14	15	14	16	17	18	14	18	18
Storbritannia	1 772	1 753	1 987	1 874	1 580	1 670	1 196	1 709	1 736
Norge	103	108	98	90	99	110	112	119	110

Kilde: Eurostat 2004c. NILF

Vedleggstabell 14. Poultry. Mill. Euro

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Danmark	158	161	176	175	174	174	207	189	171
Tyskland	716	714	743	598	947	926	1088	976	1 048
Frankrike	2 736	2 971	3 167	3 198	2 920	3 036	3 322	3 126	2 866
Nederland	644	680	747	743	649	685	775	634	397
Østerrike	115	115	116	115	109	108	117	118	119
Finland	94	99	98	101	106	90	107	120	119
Sverige	84	90	90	87	94	103	101	113	103
Storbritannia	1 631	1 875	2 158	2 045	1 935	2 137	2 160	1 985	1 841
Norge	61	66	66	57	69	81	77	95	95

Kilde: Eurostat 2004c. NILF

Vedleggstabell 15. Milk. Mill. Euro

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Danmark	1 522	1 538	1 494	1 504	1 467	1 516	1 519	1 527	1 514
Tyskland	8 582	8 341	7 982	8 314	8 041	8 553	9 312	8 678	8 561
Frankrike	7 490	7 588	7 387	7 533	7 426	7 651	7 916	7 834	7 562
Nederland	3 710	3 494	3 427	3 601	3 446	3 548	3 914	3 626	3 546
Østerrike	883	857	826	779	812	809	937	887	821
Finland	1 154	1 068	1 074	1 015	1 022	1 058	1 084	1 084	1 085
Sverige	1 081	1 201	1 167	1 124	1 137	1 185	1 061	1 076	1 089
Storbritannia	4 083	4 165	4 435	3 894	3 926	3 801	4 414	3 821	3 705
Norge	779	781	790	759	728	731	733	786	749

Kilde: Eurostat 2004c. NILF

Vedleggstabell 16. Eggs. Mill. Euro

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Danmark	74	83	82	80	70	72	83	82	85
Tyskland	867	1 053	926	789	759	946	1 002	923	916
Frankrike	669	805	755	682	661	804	784	723	941
Nederland	360	453	421	351	286	402	369	357	325
Østerrike	139	148	144	137	121	123	123	129	130
Finland	37	51	41	41	44	48	39	43	45
Sverige	88	96	97	98	89	93	101	99	100
Storbritannia	459	551	594	559	519	603	652	710	751
Norge	70	65	67	61	65	61	62	69	71

Kilde: Eurostat 2004c. NILF

Vedleggstabell 17. Output of the agricultural industry. Mill. Euro

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Danmark	8 502	8 634	8 645	7 869	7 698	8 336	9 025	8 340	8 132
Tyskland	43 556	43 633	43 046	41 184	40 441	42 683	44 391	41 587	40 149
Frankrike	61 152	62 608	62 705	63 478	62 804	63 732	65 131	64 813	64 229
Nederland	19 732	19 611	18 818	19 016	18 881	19 889	20 747	20 115	20 048
Østerrike	6 153	5 939	5 727	5 480	5 491	5 546	5 869	5 710	5 618
Finland	4 251	4 060	4 055	3 592	3 813	4 166	4 229	4 295	4 199
Sverige	4 422	4 825	4 799	4 614	4 480	4 852	4 673	4 710	4 734
Storbritannia	23 919	24 677	25 936	24 302	24 172	24 406	24 531	24 475	23 635
Norge	2 904	2 941	2 978	2 879	2 852	2 806	2 863	3 107	2 965

Kilde: Eurostat 2004c. NILF

Vedleggstabell 18. Fixed capital consumption. Buildings. Mill. Euro

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Danmark	344	345	349	355	367	364	382	383	1 029
Tyskland	2 119	2 089	2 051	2 036	2 040	2 040	2 060	2 070	7 297
Frankrike	1 916	1 962	1 992	2 047	2 134	2 258	2 386	2 497	8 639
Nederland	548	565	574	601	638	685	737	786	2 725
Østerrike	494	489	484	488	488	496	504	509	1 355
Finland	175	172	181	187	198	213	227	243	754
Sverige	124	135	137	137	147	160	149	151	652
Storbritannia	772	837	969	1 009	1 063	1 132	1 101	1 093	2 759
Norge	215	216	223	213	218	226	230	243	227

Kilde: Eurostat 2004c. NILF

Vedleggstabell 19. Fixed capital consumption. Equipment. Mill. Euro

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	
Danmark	597	603	598	592	600	612	624	626	
Tyskland	5 396	5 306	5 167	5 105	5 090	5 090	5 080	5 050	
Frankrike	4 555	4 629	4 595	4 599	4 750	4 864	4 948	5 049	
Nederland	1 390	1 357	1 323	1 303	1 303	1 318	1 358	1 360	
Østerrike	778	759	751	758	755	759	754	750	
Finland	503	467	435	410	409	402	398	386	
Sverige	514	548	533	513	516	537	491	496	
Storbritannia	1 484	1 590	1 909	1 959	1 990	2 093	2 060	2 014	
Norge	341	354	370	357	371	384	391	421	402

Kilde: Eurostat 2004c. NILF

Vedleggstabell 20. Compensation of employees. Mill. Euro

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Danmark	511	551	580	578	597	612	653	616	616
Tyskland	4 455	4 031	3 642	3 572	3 428	3 227	3 196	3 246	3 246
Frankrike	4 593	4 665	4 700	4 878	5 080	5 273	5 452	5 618	5 809
Nederland	1 531	1 570	1 583	1 662	1 768	1 842	1 979	2 076	2 165
Østerrike	256	247	239	247	245	251	257	262	268
Finland	434	395	379	382	416	433	435	428	420
Sverige	212	221	207	239	203	218	214	214	213
Storbritannia	2 216	2 311	2 788	2 920	3 080	3 106	3 129	3 092	2 762
Norge	192	198	201	206	239	254	257	273	255

Kilde: Eurostat 2004c. NILF

Vedleggstabell 21. Other taxes on production. Mill. Euro

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Danmark	109	94	101	103	93	103	139	148	150
Tyskland	431	315	311	474	760	884	719	735	735
Frankrike	1 279	1 253	1 208	1 223	1 263	1 302	1 284	1 317	1 154
Nederland	367	368	369	363	372	397	438	428	414
Østerrike	124	154	185	157	145	99	98	113	120
Finland	-	-	-	-	-	-	-	0	0
Sverige	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Storbritannia	88	100	122	132	141	152	132	124	113
Norge	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Kilde: Eurostat 2004c. NILF

Vedleggstabell 22. Other subsidies on production. Mill. Euro

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Danmark	146	134	121	122	136	121	132	130	130
Tyskland	2 473	2 456	2 191	1 651	1 803	1 681	1 482	1 482	1 571
Frankrike	1 671	1 711	1 562	1 410	1 476	1 416	1 764	1 790	2 450
Nederland	182	310	1 291	294	331	137	269	153	282
Østerrike	1 048	1 024	904	924	948	951	1 109	1 176	1 198
Finland	1 389	996	977	1 001	1 084	1 218	1 216	1 222	1 242
Sverige	293	339	342	365	398	405	423	447	411
Storbritannia	329	307	285	324	483	508	910	944	1 001
Norge	991	1 014	1 067	1 071	1 083	1 134	1 078	1 198	1 111

Kilde: Eurostat 2004c. NILF

Vedleggstabell 23. Rents and other real estate rental charges to be paid. Mill. Euro

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Danmark	169	182	176	168	183	192	213	194	195
Tyskland	1 603	1 606	1 594	1 641	1 703	1 741	1 779	1 800	1 800
Frankrike	1 715	1 812	1 855	1 964	2 070	2 088	2 089	2 098	2 111
Nederland	60	59	66	65	67	46	53	51	54
Østerrike	117	132	128	131	138	135	142	152	152
Finland	66	65	73	78	90	94	99	103	110
Sverige	111	129	134	135	140	149	150	156	162
Storbritannia	212	281	369	370	364	367	404	381	374
Norge	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Kilde: Eurostat 2004c. NILF

Vedleggstabell 24. Interest paid. Mill. Euro

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Danmark	1 165	1 160	1 136	1 146	1 151	1 175	1 273	1 231	1 207
Tyskland	1 614	1 588	1 648	1 753	1 566	1 558	1 550	1 550	1 550
Frankrike	2 070	2 008	1 840	1 920	1 803	1 770	1 799	1 818	1 748
Nederland	1 246	1 118	1 195	1 179	1 153	1 321	1 406	1 300	1 300
Østerrike	222	183	155	158	153	176	174	168	168
Finland	316	237	201	193	174	208	218	192	166
Sverige	409	411	334	376	353	360	330	327	323
Storbritannia	709	680	897	1 006	903	1 023	883	754	686
Norge	161	154	144	159	185	186	212	221	160

Kilde: Eurostat 2004c. NILF

Vedleggstabell 25. Interest received. Mill. Euro

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Danmark	115	108	92	88	76	72	93	91	89
Tyskland	254	233	201	193	207	254	143	127	127
Frankrike	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Nederland	147	135	166	169	157	120	128	118	118
Østerrike	139	128	117	91	83	78	78	77	77
Finland	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Sverige	55	50	32	19	18	18	17	16	16
Storbritannia	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Norge	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Kilde: Eurostat 2004c. NILF

Vedleggstabell 26. Entrepreneurial income. Mill. Euro

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Danmark	1 307	1 301	1 107	391	261	642	885	313	78
Tyskland	2 780	4 043	4 079	2 821	2 889	4 736	6 416	3 379	1 917
Frankrike	15 810	15 608	15 764	16 194	15 310	14 771	14 916	14 213	14 197
Nederland	4 505	4 462	4 886	4 005	3 530	3 511	3 556	2 852	2 856
Østerrike	2 295	2 004	1 690	1 546	1 540	1 639	1 964	1 834	1 677
Finland	1 471	1 113	1 120	719	945	1 261	1 275	1 385	1 289
Sverige	633	669	770	619	478	600	638	594	538
Storbritannia	7 124	6 654	5 094	3 933	3 830	3 445	4 015	4 632	5 574
Norge	1 003	1 059	1 036	1 036	941	924	799	903	890

Kilde: Eurostat 2004c. NILF

Vedleggstabell 27. Annual working units. 1000 AWU

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Danmark	89,5	88,4	86,1	82,0	77,9	75,7	75,8	71,8	69,7
Tyskland	725,5	698,2	678,0	666,6	655,1	627,7	604,0	580,0	560,0
Frankrike	1 149,9	1 118,1	1 088,8	1 066,0	1 045,4	1 025,3	1 006,2	1 006,3	988,2
Nederland	220,5	227,9	228,5	223,9	222,3	219,5	211,2	208,1	202,9
Østerrike	196,3	187,5	183,2	179,5	177,5	170,2	167,3	164,9	162,5
Finland	140,0	137,0	133,9	127,3	121,0	109,0	105,8	102,2	101,0
Sverige	89,9	86,8	83,8	79,9	76,1	73,0	70,1	67,2	64,5
Storbritannia	391,0	384,0	380,0	374,0	361,0	337,0	333,0	319,8	305,9
Norge	89,3	86,7	84,0	82,4	81,6	79,0	76,2	74,2	71,2

Kilde: Eurostat 2004c. NILF

Vedleggstabell 28. Produsentpris hvete. Euro/1000 kg

	Danmark	Tyskland	Frankrike	Nederl.	Østerrike	Sverige	Finland	Storbr.	Norge
1995	129,5	128,5	129,6	129,6	113,2	122,9	143,3	134,9	277,7
1996	127,8	130,3	125,5	123,3	126,3	112,5	144,1	138,0	279,0
1997	116,8	120,2	117,2	103,9	106,2	111,6	137,6	130,6	291,9
1998	105,0	113,6	105,7	97,8	108,8	89,7	125,4	113,5	254,8
1999	105,5	112,1	107,3	102,1	108,2	103,1	121,4	112,9	283,4
2000	112,4	115,3	101,9	100,6	109,4	102,9	123,8	109,9	266,3
2001	111,3	112,1	89,7	103,3	104,9	102,1	122,2	121,7	262,6
2002	97,8	112,3	109,2	79,1	119,3	96,0	114,5	101,3	298,6

Kilde: Capri

Vedleggstabell 29. Produsentpris bygg. Euro/1000 kg

	Danmark	Tyskland	Frankrike	Nederl.	Østerrike	Sverige	Finland	Storbr.	Norge
1995	140,9	129,1	139,9	132,0	111,5	113,5	122,7	142,9	239,4
1996	136,9	131,7	128,8	127,2	126,3	104,3	120,5	137,2	235,2
1997	123,2	115,5	120,3	109,7	109,1	101,9	119,9	121,9	241,2
1998	115,6	105,6	113,0	99,9	98,0	88,3	120,4	112,3	232,2
1999	113,9	105,2	115,4	98,8	96,7	96,1	118,6	109,6	235,6
2000	112,3	108,6	117,0	105,1	95,5	92,9	114,6	111,8	222,1
2001	121,4	106,4	105,2	104,9	96,8	89,4	99,9	111,7	229,2
2002	127,7	91,6	114,5	83,8	89,7	85,7	120,5	99,2	246,1

Kilde: Capri

Vedleggstabell 30. Produsentpris poteter. Euro/1000kg

	Danmark	Tyskland	Frankrike	Nederl.	Østerrike	Sverige	Finland	Storbr.	Norge
1995	122,3	144,8	186,7	103,9	94,3	129,0	119,0	206,6	154,3
1996	96,8	75,4	151,3	67,7	61,3	100,5	80,0	108,2	148,0
1997	88,1	66,3	170,7	66,1	68,2	85,5	98,7	79,0	130,5
1998	92,5	104,8	259,2	126,7	73,1	148,5	108,0	145,1	132,1
1999	100,4	104,6	166,4	101,2	75,8	124,4	145,9	159,7	146,5
2000	86,1	73,7	172,0	77,0	74,9	120,4	98,3	112,2	172,8
2001	100,4	107,1	195,6	122,9	69,6	152,9	101,9	157,5	172,7
2002	98,6	97,8	169,6	116,2	76,2	132,9	140,9	108,1	193,3

Kilde: Capri

Vedleggstabell 31. Produsentpris tomater. Euro/1000kg

	Danmark	Tyskland	Frankrike	Nederl.	Østerrike	Sverige	Finland	Storbr.	Norge
1995	638,0	337,0	435,6	731,5	254,4	1 186,7	1 088,2	676,6	1 566,1
1996	968,6	311,0	531,4	879,6	405,2	1 328,3	1 170,8	901,6	1 725,1
1997	971,0	323,1	500,5	824,5	413,1	1 137,5	952,9	815,7	1 513,6
1998	892,1	363,6	525,1	820,1	447,1	1 180,0	1 151,6	798,0	1 608,7
1999	768,7	334,9	461,6	763,5	460,2	1 129,8	828,7	887,3	1 761,7
2000	720,7	412,2	592,0	892,8	553,4	1 310,9	985,9	979,6	1 779,7
2001	824,3	464,3	511,7	625,3	552,1	1 116,2	1 172,5	1 232,4	1 823,5
2002	620,0	479,6	690,5	785,2	666,6	972,4	1 160,5	1 120,2	1 999,9

Kilde: Capri

Vedleggstabell 32. Produsentpris epler (inkl. pærer). Euro/1000kg

	Danmark	Tyskland	Frankrike	Nederl.	Østerrike	Sverige	Storbr.	Norge
1995	223,4	377,9	309,5	324,6	262,5	424,5	310,8	455,0
1996	300,3	593,8	307,9	375,5	174,4	473,0	621,1	596,6
1997	307,1	419,9	307,2	327,5	207,3	427,6	292,2	670,2
1998	301,2	499,3	305,9	282,0	166,4	479,9	608,2	639,4
1999	322,4	443,1	297,1	265,4	169,0	467,7	410,2	751,9
2000	335,9	544,2	344,3	318,8	180,0	453,8	251,6	785,8
2001	275,9	646,6	383,7	331,1	177,6	462,2	258,7	898,9
2002	272,1	743,2	351,0	306,1	211,6	506,4	401,2	933,2

Kilde: Capri

Vedleggstabell 33. Produsentpris storfekjøtt. Euro/1000kg

	Danmark	Tyskland	Frankrike	Nederl.	Østerrike	Sverige	Finland	Storbr.	Norge
1995	2 688	2 680	3 609	3 002	3 104	2 867	2 959	2 983	3 698
1996	2 247	2 336	3 179	2 467	2 768	2 852	2 498	2 605	3 690
1997	2 184	2 219	3 203	2 738	2 510	2 535	2 407	3 193	3 851
1998	2 245	2 314	3 470	3 085	2 761	2 823	2 466	2 805	3 589
1999	2 258	2 245	3 495	3 059	2 794	2 529	2 380	3 024	3 278
2000	2 150	2 333	3 626	2 920	2 962	2 553	2 318	2 961	3 205
2001	1 770	1 783	3 254	2 463	2 375	2 544	2 438	3 267	3 494
2002	1 592	1 903	3 055	2 466	2 502	2 429	2 417	3 776	3 820

Kilde: Capri

Vedleggstabell 34. Produsentpris svinekjøtt. Euro/1000kg

	Danmark	Tyskland	Frankrike	Nederl.	Østerrike	Sverige	Finland	Storbr.	Norge
1995	1 435	1 404	1 345	1 480	1 462	1 571	1 612	1 413	2 790
1996	1 584	1 624	1 547	1 673	1 552	1 556	1 464	1 702	2 700
1997	1 596	1 645	1 522	1 491	1 638	1 624	1 551	1 610	2 543
1998	1 151	1 108	1 122	1 094	1 163	1 230	1 387	1 147	2 578
1999	1 060	1 029	1 057	1 079	1 007	1 147	1 192	1 151	2 382
2000	1 394	1 321	1 301	1 391	1 339	1 412	1 366	1 454	2 263
2001	1 614	1 561	1 540	1 581	1 653	1 554	1 624	1 559	2 465
2002	1 292	1 225	1 209	1 233	1 290	1 370	1 450	1 428	2 870

Kilde: Capri

Vedleggstabell 35. Produsentpris sau, lam og geitekjøtt. Euro/1000kg

	Danmark	Tyskland	Frankrike	Nederl.	Østerrike	Sverige	Finland	Storbr.	Norge
1995	3 664	2 990	3 693	3 717	4 129	2 991	3 385	2 785	3 028
1996	2 214	3 358	4 108	3 472	3 745	3 187	1 287	3 335	3 099
1997	2 494	3 706	4 376	3 198	3 315	2 971	1 013	4 185	2 880
1998	2 119	3 106	4 019	3 429	2 994	3 091	1 328	2 977	2 902
1999	1 808	3 975	3 995	3 364	3 279	3 398	336	2 376	3 326
2000	1 880	3 443	4 492	4 312	3 068	3 237	1 504	2 844	3 626
2001	2 096	4 076	5 646	4 079	3 006	2 841	1 290	3 379	3 554
2002	1 719	3 832	5 177	5 994	2 900	2 965	2 021	3 698	3 619

Kilde: Capri

Vedleggstabell 36. Produsentpris fjørfekjøtt. Euro/1000kg

	Danmark	Tyskland	Frankrike	Nederl.	Østerrike	Sverige	Finland	Storbr.	Norge
1995	861	1 078	1 233	1 054	1077	1 048	1 073	1 161	2 125
1996	887	1 031	1 333	1 045	1081	1 093	1 110	1 283	2 034
1997	953	1 012	1 392	1 113	1067	1 001	1 158	1 439	1 975
1998	905	757	1 375	1 101	1063	994	1 146	1 318	1 809
1999	850	1 147	1 215	922	1053	999	1 169	1 259	1 879
2000	847	1 004	1 353	986	1026	1 034	1 158	1 411	1 873
2001	948	1 104	1 464	1 104	1085	955	1 211	1 369	1 816
2002	864	941	1 449	860	1079	1 007	1 265	1 221	2 015

Kilde: Capri

Vedleggstabell 37. Produsentpris kumelk. Euro/1000kg

	Danmark	Tyskland	Frankrike	Nederl.	Østerrike	Sverige	Finland	Storbr.	Norge
1995	326,6	300,2	288,7	327,4	249,3	315,3	330,8	281,9	359,2
1996	334,1	290,2	291,0	318,4	251,8	362,5	327,7	288,4	375,9
1997	328,0	282,7	284,3	317,4	246,3	340,7	332,9	301,4	385,6
1998	327,8	297,3	290,8	329,9	256,7	328,5	326,1	270,3	381,2
1999	320,7	265,3	286,9	309,0	259,6	330,4	325,5	262,8	372,8
2000	322,4	282,0	294,1	325,5	259,3	344,6	335,2	262,1	398,4
2001	333,8	309,3	305,0	346,9	292,4	312,5	345,9	292,6	411,7
2002	334,5	296,8	297,6	341,2	278,1	319,9	352,1	257,2	449,3

Kilde: Capri

Vedleggstabell 38. Produsentpris egg. Euro/1000kg

	Danmark	Tyskland	Frankrike	Nederl.	Østerrike	Sverige	Finland	Storbr.	Norge
1995	860	1 078	705	611	1428	793	500	819	1 277
1996	1 062	1 300	853	813	1578	830	723	934	1 227
1997	1 095	1 133	817	741	1509	861	620	982	1 338
1998	1 083	960	723	581	1453	880	645	937	1 270
1999	1 050	903	677	466	1387	816	748	926	1 331
2000	1 109	1 102	833	648	1507	885	826	1 074	1 245
2001	1 208	1 192	820	607	1518	985	693	1 066	1 270
2002	1 192	1 123	779	584	1551	1 011	793	1 052	1 422

Kilde: Capri

Vedleggstabell 39. Priser på kraftfor

		Storbr.	Frankrike	Danmark	Nederl.	Tyskland	Sverige	Norge
Jan. 03	Euro/kg	0,229	0,165	0,172	0,13	0,1653	0,175	
	NOK/kg ¹	1,68	1,21	1,26	0,95	1,21	1,28	2,48
Jan. 04	DKK/kg	1,66	1,27	1,24	1,46	1,30	2,19	
	NOK/kg ²	1,92	1,46	1,43	1,68	1,50	2,53	2,70

1) Valutakurs ved omregning til NOK: 7,3328 NOK/Euro

2) Valutakurs ved omregning til NOK: 115,36 NOK/DKK

Kilde: EFAC. FKØV

Vedleggstabell 40. Priser på kunstgjødsel. Euro/tonn nitrogen. 2001

	Storbr.	Frankrike	Danmark	Nederl.	Tyskland	Sverige	Norge
	619,16	662,46	672,03	627,75	657,26	610,07	781,47

Kilde: Capri

Vedleggstabell 41. Priser på sakorn

		Storbr.	Frankrike	Danmark	Nederl.	Tyskland	Sverige	Norge
Jan. 03	Euro/kg	0,3	0,4	0,289	0,48	0,36	0,336	
	NOK/kg ¹	2,20	2,94	2,12	3,52	2,64	2,47	4,70
Jan. 04	DKK/kg	2,44	3,16	2,15	1,15	3,05	2,71	
	NOK/kg ²	2,81	3,64	2,48	1,33	3,52	3,12	4,55

1) Valutakurs ved omregning til NOK: 7,3328 NOK/Euro

2) Valutakurs ved omregning til NOK: 115,36 NOK/DKK

Kilde: EFAC. FKØV

Vedleggstabell 42. Priser på diesel

		Storbr.	Frankrike	Danmark	Nederl.	Tyskland	Sverige	Norge
Jan. 03	Euro/kg	0,29	0,31	0,38	0,56	0,62	0,673	
	NOK/kg ¹	2,13	2,28	2,79	4,11	4,55	4,94	4,30
Jan. 04	DKK/kg	2,22	2,27	2,6	3,87	5,13	4,74	
	NOK/kg ²	2,56	2,62	3,00	4,46	5,92	5,47	4,30

1) Valutakurs ved omregning til NOK: 7,3328 NOK/Euro

2) Valutakurs ved omregning til NOK: 115,36 NOK/DKK

Kilde: EFAC. Norsk Petroleumsinstitutt